

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI
TOIMETISED

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

528

EESTI RAHVALUULE
ŽANRIPROBLEEMID

ЖАНРОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ЭСТОНСКОГО ФОЛЬКЛОРА

TÖID EESTI FILOLOOGIA ALALT
VII
ТРУДЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHK 528 ВЫПУСК ОСНОВАН В 1893.г.

EESTI RAHVALUULE
ŽANRIPROBLEEMID
ЖАНРОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ЭСТОНСКОГО ФОЛЬКЛОРА

TÖID EESTI FILOLOOGIA ALALT
VII
ТРУДЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

TARTU 1980

Toimetuskolleegium: E. Laugaste,
K. Muru, U. Kolk,

Sisukord - Оглавление

<u>E. Laugaste.</u> Kreutzwaldi käsikirjalised rahvalaulukogud	3
<u>E. Laugaste.</u> Рукописные собрания народных песен, сделанные Крейцвальдом. Резюме	24
<u>U. Kolk.</u> Regivärsi stereotüüpiast	25
<u>U. Kolk.</u> О стереотипности аллитерационного стиха. Резюме	47
<u>P. Nagu.</u> Bitav parallelism regivärsi stilivõtteana.	49
<u>P. Nagu.</u> Отрицательный параллелизм как стилистический приём в эстонской народной аллитерационной песне. Резюме	64
<u>A. Tael.</u> Närk all, raun real	69
<u>A. Tael.</u> Вилы снизу, сумка сверху... Резюме	II8

KREUTZWALDI KÄSIKIRJALISED RAHVALAULUKOGUD

E. L a u g a s t e

Fr. R. Kreutzwaldi kogutud rahvalaulude käsikirju leidub Õpetatud Eesti Seltsi (Gelehrte Estnische Gesellschaft, lühend ÕES, varem GEG), Eesti- ja Kirjandusliku Ühingu (Estländische Literarische Gesellschaft, lühend EKÜ, varem ELG) ja Eesti Kirjanduse Seltsi kogus, viimati mainitud käsikirjad saadud tema pärijatelt. Kahe esimese organisatsiooni materjale säilitatakse Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas, kolmandat käsikirjade osakonnas. ÕES-i ja EKÜ fondidesse on kogunenud pika aja jooksul mitmete isikute tekste, suuremad kogud on aga Kreutzwaldil. Käsikirjade osakonnas leiduv materjal saadi 1911. aastal Kreutzwaldi väimehe G. Blumbergi pärandist.

Kreutzwaldi peeti tema eluajal heaks rahvaluule tundjaks ja rikkalike tekstide omanikuks, seda eriti "Kalevipoja" tõttu, mida usuti tuginevat peamiselt rahvalauludele. Eepose esimene trükk oli varustatud tärnikestega värsirühmade juures, mida koostaja ise otse rahvasuust pärinevaiks märkis. Selles on eepose koostajat tulnud tugevasti korrigeerida.

Iseseisvat rahvalaulukogu Kreutzwald ise välja ei andnud, aga H. Neusi "Estnische Volkslieder" (21) sisaldab temalt 83, Neusi-Kreutzwaldi ühisväljaanne "Mythische u. magische Lieder" (16) 40 laulu ja maagilist vormelit.

"Kalevipoja" geneesi uurijaid huvitas Kreutzwaldi rahvalaulutekstide kättesaamine. Sellesisulised lootused võttis kõige paremini kokku Tõnu Sander (26, lk. 32 - 33), nimetades suurimaks raskuseks "Kalevipoja" uurimises seda, et pole kättesaadavad "alguskirjad", mis "rahva suu järel truult" üles kirjutatud, kust näha võiks, mis just rahva oma mälestus ja mis Kreutzwaldi oma luuletus on. "Alguskirjadena" ot-

siti pidevalt rahvalaule. Oli pandud liikuma aga kuuldus, et laulude originaalid olevat Lauuluisa ise oma meeletuses hävitanud. Seda käibetöde süvendas L. v. Schröder (28, lk. 1 - 2), väites, et laulud on hävitatud ülekohtuse taktivaese arvustuse pärast. Osa olevat päästetud Blumbergi raamatus (4) (muidugi mitte laulutekste). Blumberg vist oligi põletamise versiooni algataja. Muidugi on see jutt tunlest tõmmatud või mingi taktikaline võte. Varsti selgus, et tõenäoliselt kogu Kreutzwaldi lauluvara on siiski säilinud. Hävitamise legendist hoolimata ei lakanud käsikirjade otsimine.

Kiisiis juba 1853. aasta versiooni (nn. "Alg-Kalevipoja") valmimise järel on tekkinud kohe huvi selle vastu, milliseid regivärsse autor kasutas sõna-sõnalt, millised originaalkäsikirjad olid tal kasutada. Belnevalt teame, et eepose autori käes olid vähemalt Õpetatud Kesti Seltsi kogud. Kas need on praeguseni kõik säilinud? Ettekandes Õpetatud Kesti Seltsis 10. veebruaril 1854 soovis seltsi president G. M. Santo, et eepose tekstis oleksid märgitud originaalsed lõigud (31). Kreutzwald täitis siis soovi tärnikese asetamisega kriitilistele kohtadele. Muidugi sai see mitmes suhtes umbkaudne, arvestades Lauuluisa loomismeetodit, mille järgi nii proosa- kui lauluaines valati ümber sammumisel (teatigi polnud see võimalikki), silmas pidades vaid sisu. Pealegi ei tarvitse iga lüli juures otsida otse kirjapandud laulutekste. Üht ja teist laulu tundis ta kindlasti otsesest allikast ning kasutas omast peast kui autoinformatsiooni. Viimane võimalus näib vägagi tõepärane vähemalt omaloominguliste lauludega regivärsitektide alusel.

Kreutzwaldi laulumaterjalide hävitamise loo kohta avaldas kahtlust mõningate teiste kõrval ka O. Kallas 1901. aastal, oletades, et Kreutzwald põletas ainult "Kalevipoja" käsikirja (vist mõtles ta "Alg-Kalevipoega") ja proosamärkmed koos mõningate laulnkäsikirjadega (10, lk. 70 - 71). Omal sedasama kordas ta eesti rahvalaulude kogumise ajaloost kõneldes (11, lk. 95). Kallas ei teadnud siis, et ka "Alg-Kalevipoja" käsikiri on säilinud. Kreutzwaldi kirjanduslikus pärandis on juttu ainult "Alg-Kalevipoja" aastandi põletamisest kohe pärast puhtalt ümberkirjutamist (17, lk. 328-329). "Kalevipoja" algvariaandi käsikirja olevat ka üliõpilane M. J. Eisen Kreutzwaldi juures kodus näinud (7). Põletas kül-

lap ka laulumustandid pärast tekstide ümberkirjutamist kladesse A.

Käsikirjade hävitamise legendis kahtlejate hulka kuulub viat ka V. Reimann, kellel on oma oma otsitavate käsikirjade päästmises Besti Kirjanduse Seltsile Lauluise pärijailt. Informeerides juhataat leiu kohta, olevat Reimann väljendunud, et sellega olevat Lauluise avaldamata käsikirjad kõik koos (24). Nüüd olevat käes ka 30 aastat oodatud materjal, mis oli aluseks "Kalevipojale". Ühtlasi arvas ta materjalide põletamist või hävitamise versiooni ekslikkuse võivat pidada tõestatuks (24₂).

1883. aastal, üsna varsti pärast Lauluise surma, on Kaarle Krohn Kreutzwaldi manuskriptid läbi vaadanud, nimestiku teinud ja oas kopeerimadki (64 laulu = 2379 vāraasi).¹ Siis aga on hahtunud käsikirjade jäljed. Kreutzwald ei saanud neid siis enam hävitada. Hävitamise versioon leidis uskumist seda rohkem, et Lauluise poeg Aleksis, Kadriina jaasandlem, jättis vaastava küsimuse peale vastuse võlgu. Külalap ta ei olnud asjaga kurala. Aleksis Kreutzwald suri 1910. aastal ja kaotata olevaid käsikirju otsiti seda innukselt just nüüd. Selguski, et Lauluise pärijaka polnudki poeg Aleksis, vaid "keegi teine". 8. juunil 1911 õnnestus V. Reimannil otsitavad paberid omendada Besti Kirjanduse Seltsile.

Leid kujutab endast rohkem kui 450 lehekülge mitmease vihikunase mitmel ajal kantud õige erineva kvaliteediga lauluineast, oas neist on teiste poolt kirja pandud.

Koos "Alg-Kalevipoja" käsikirjaga ostis Besti Kirjanduse Selts 1911. aastal G. Humbergi pärijailt 22 ükemat rahvaluulet sisaldavaid materjale, nagu nähtub sellekohasest aruandest² ja O. Kalda kirjast 29. X 1912 Besti Kirjanduse Seltsi raamatukoguhoidja Anna Haavale.

"Meiu Anna Haava, Tartu. Siin kõrval on Kreutzwaldi paberid, mis V. Reimann EKS-le ostis: 1) kaka köidetud vihku A ja B, 2) 20 köitmata vihku C, D, E, F, G, H, J, K, L, M.

¹ Krohni nimestiku järgi leidsu Kreutzwaldi kogus 598 laulu, sellest misaldam klade A 300 laulu, B - 124 laulu, C-Z ülejäänud 174 laulu, kuajuaras vihikuid Q ja X ei olnud olemas. (10, lk. 70.)

² 5, lk. 53 - 55. Sealasmas ka käsikirjade lühike kirjeldus.

N, O, P, R, S, T, U, V, Y, Z, 3) kõitmata vihk (ilma märgita). Palun nad EKS-i kirjastogusse panna ja nimekirja üles tähendada. Kreutzwaldi laulude nimekiri on prof. Krohnil Helsingis ja selle ära kiri O. Kallasel Tartus."³

Õpetatud Besti Seltsi ja Tallinnas Bestimaa Kirjandusliku Ühingu kogus leiduvate käsikirjade kadumist ei ole kunagi kurdetud. Kasutamise järel andis Kreutzwald käsikirjad Õpetatud Besti Seltsile tagasi. Tallinna käsikirju tema käes polnud.

Kreutzwaldi kogudes leiduvaid laule on mitmel korral ja mitmesugustel põhjustel pesmiselt tema enda poolt maha kirjutatud, nii et üht ja sedasama laulu leidub mitmes käsikirjas, nagu seal esineb ka teiste üleskirjutatud laule. Samal ajal on neid laule avaldatud ka trükitud kogudes.

Tekstide autentsuse ja ümberõõtamise aste vajab veel detailsemat analüüsi. Kui kõnelame tekstide moonutamisest, siis polnud Kreutzwald ainus ümberluuletaja, oli teisigi (Iagos).

Kreutzwaldi suhtumine laulutekstide autentsuse küsimusse saab eriti selgeks kirja kaudu Paehlmannile, milles on juttu H. Neusi valikkogu "Estonische Volkslieder" esimesest osast:

"Oleks mõni arusaaja, vaimukas ja asjatundlik mees asunud selle laulvara juurde, mis oli kasutada Neusil, oleks ta kindlasti paljudest tekstidest esitanud eeskätt kõige toredamad ja üht teisega täiendamad. Niisugusest katsest pole aga kahjuks jälgegi ja paljad variandid on siin esindatud just oma kõige puudulikumal kujul." (18, lk. 251.)

Aga ise pole ta piirdunud kaugeltki variantide täiendamisega teiste variantide alusel, vaid palju ka omast käest lisanud või imiteerinud.

A 46 "Kust ma laulo lahtasin" on loodud juba tsükklilise rahvalaulu "Kust on laulud pärit" eeskujul. Siingi näidatakse kolm lauluallikat. Esimene on ema häälilaul. Selle juures uneukud kosutavad eide laulu, kuni see vajub südamesse ja paneb idanema salapäöllu. Sala mitmesugustes ühendites on Kreutzwaldi meelikujund. Teiseks, libeda keelega, s. o. lauluosavad linnud annavad oma osa karja hoidvale poi-

³ KM, KO, P 63, M. 4:25. (Vrd. 20, lk. 21.)

sikesele. Kolmandaks lauluslikkaks saab tuulehoog ja laine-
tekohin. Siis juba ise "lühil, lühil, loogu võttes", s.o.
tööl on valmis iseseisvaks laulaks. Nonda nad siis sirguvad
koos - mees ja laul, kuni laul kostab neidude kõrvu.

Sel kombel on rahvalaulu läbi tunnetanud lauluisa. Se-
da laadi mõjusid on tema loomingus muidugi rohkem.

Kuidas ja millal Kreutzwaldi ainekogud tekkisid?

Retsensioonis H. Jannu kirjutajale⁴ märgib Kreutzwald,
et ta 1818. aastal, s. o. umbes 14-aastase poisikesena on
ise hakanud suvevahetajal, kui ta koolist eemale jäänud, ko-
dus ümber vaatama, ühtlasi rahvalaule üles kirjutama. Kreutz-
waldi maalul põhinevate aegade täpsus võib tekitada kahtlu-
si, eriti kas ei ole 14-aastase poisi eeldused rahvalaulude
üleskirjutamiseks vähesed. Kii varasest ajast ei leidu ka
mingeid märkmeid. Võib küll arvutada asjaolu, et Kreutz-
wald on oma kogudest osi mitmel korral valikut tehes või teis-
tele saates kopeerinud, sellest ongi tekkinud uued versioo-
nid tema kogudes ja erinevused andmeteski. Rehmised puudu-
likumad tekstid ja mustandid võis ta siis hävitada. Säili-
nud on aga hea laulukogu 1828. aastast 28 rahvalauluga, ko-
gutud Viisult.⁵ Kuna selle kogu laulud on kõik klades A, võib
seda valikkoopiaks pidada.

Hiljem on Kreutzwald laule noteerinud veel Viru-Migu-
last, Lailuselt, Palamuselt ja Võrust (Märt Mohnilt). Võru
perioodil käis ta ka Setumaal, kust ta üht-teist kirja pa-
ni, ühtlasi kuulnud täiendam ning ümber töötas (12, lk. 43 -
62. Edaspidi lühendatult: Setu arhiv).

Pidevalt kõneles Kreutzwald rahvalaulude kogumise va-
jadusest ja tähtsusest ka hiljem, kui ta enam saakti ei sa-
anud üleskirjutamisega suuremat tegelda. 1860. aastal kirju-
tas ta: "Igal rahval on oma vanast päritud laulud ja jutud,
ja üle kõige maailmas korjavad koolitatud mehed ja kae iial
oma rahvast ja suguseltsi määstest. need vanad riismad teel

⁴ Kreutzwald. 27 alt Estnische National Lie-
der, aus dem Munde des Volkes gesammelt durch Dr. H. von Jan-
nu. KM KO ÜKS M. A. 169:3. M. Lepiku arvates on see kiri sa-
detud 1857. aastal tollamajale Opetatud Eesti Seltsi sekre-
tärile dr. W. Schultzile.

⁵ Achtundzwanzig Estnische Volkslieder. Aus dem Munde
des Volkes niedergeschrieben im Jahre 1828, KM RO, OES, EK
72. Leidub enamasti sama materjal (siin koopia) ka KM RO KO
232 mf. (vt. ka 18, lk. 23).

kokku ja panevad neid trükki, et see armus vanemate pärandus mitte ära ei kaoks ... Aga millal meie ise seda ära mõistame, et see halvaks peetud vanemate pärandus meie eesti rahva a u ja i l u on?" (13, lk. 335.)

A. Annist näeb alles Võru-perioodil 1830-ndail aastail Kreutzwaldi suuremat lähenemist rahvale (2, lk. 104). Aga vaevalt leidis 19. sajandi esimesel poolel eesti väheste haritlaste hulgas meest, kes nii tihedasti oleks rahvahulkadega kokku puutunud kui just Võru tohter. Sellest siis ka tema pidev võitlus rahva igakülgse heaolu eest. Veel rohkem: nagu Paehtmann, nõnda püüdis temagi tösta lugupidamist rahva vastu. Suurest rahvalauluhuvist räägivad tema käsikirjades koos dublettidega umbkaudu 600 lauluteksti, suur osa neist küll koopiad teistelt kogujatelt, osa aga on kaugeleulatuvaid tõetlusi või individuaalselt loomingut registreeritud eeskujul.

Isiklikud üleskirjutused näib ta lõpetanud umbes 1860. aastaks, peale võib-olla mõne võimaliku juhusliku kirjapaneku.

Kõige suurem lauluklade Kreutzwaldi kogudes on A-märgiga paks kõvade kaantega oktaavformaadis tekstikogu, praegu kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (Fond 63, M 3:1). Kaanel on poolekarebitud silt, millelt võib lugeda: "A. Volkslieder d. Esten". Esimesel leheküljel on tekst, lk-d 2 - 3 on tühjad, nõnda ka lk. 17 ja 22; lehekülgedel 38 - 53 ja 60 - 61 on saksa keelsed laulud, 67. leheküljel on märkus: "Nr. 16 - 23 am 9. Juli 1847 von Hirt Mohn bekommen." Ka järgmised laulud kuni numbrini 43 pärinevad samast allikast. See näitab, et vähemalt 67. leheküljest peale võiks oletada üleskirjutamise aega sellest kuupäevast, nii et kladesse kirjutamine võis alata 40-ndail aastail, aga see kandub edasi ka 50-ndal aastal. Lauludest nr. 44, 45 peale tekib juba kahtlusi nende rahvaektsuse. Lehekülgedel 114 ja 122 on mõnede laulude päritolu kohta.

Klade A on koostatud pikema aja jooksul nähtavasti minigrauguseks täielikumaks materjalikoguks, sest sinna on koostatud ka juba majal fikseeritud materjali. Õige rohkesti on leale hangitud sinna teisteltki kogujatelt, kõige rohkem küll trükitist (Rosenthaleri "Beiträge", "Inland" jm.).

Kõite algul on laulud saksa keelse tõlkega, hiljem ai-

nult saksakeelsete pealkirjadega. Kogu avatakse Kreutzwaldi enda poolt Viisult üleskirjutatud lauluga "Emma, ella memmekene".

Siin leidub ka saksa klassikute luulet, nii Schilleri "Der Handschuh", E. M. Arndti "Frühlingsball"; kadakasaksa parodeeriv "Ta Oberpase Wreidsaft".⁶ Lehekülgedel 123 - 154 ja 159 - 175 leiduvad ka Lauluisa tuntud saksakeelsed luuletused, nagu "Das Vaterhaus" (dateeritud 1825. aasta sügisele), "Die Belagerung von Beverin in Jahre 1207", "Die Entstehung der Teufelshöhle", "Das Abenteuer von Sänger und der schönen Grafentochter zu Weenenberg", "Das Fräulein von Borkholm", "Kalew's Sohn. Nach einer Esthonischen Volkssage" (29; 13, lk. 348 - 349, 321 - 337; 1, lk. 562 - 576, 629-634). Lõpus leiduvad mõned kalendri kuusalmid. Vihikus on toodud ka paar Kreutzwaldi luuletatud dedikatsiooni, üks pastor Kolbele, teine Kauzmannile, saadetud neile koos teose "Maailm ja mõnda" autorieksemplariga. Lisada võiks veel, et käsikirjas on ka tuntud "Pikse palve" tekst koos Knüpfferi eesti- ja Merkeli saksakeelse tõlkega.⁷

Vähesel määral leidub veel muidki andmeid, näit. kuus hundi eufemismi: vanna torro=sabba; nahksarv; üksluine; kriimsilm, võssa= e. võssu=lell; Püha Jürri kutsikas (lk. 59).

Teadusliku täpsusega fikseeritud tekstide kõrval leidub siin rohkesti juba ulatuslikke rahvalaulutöötlusi. Siit leiame ka paljukasutatud laulu "Vanna aeg olli vaeno aega" (nr. 15) märkusega "Estnisches Volkslied. Von dem alten Minstrel gesungen." Et see "vana minstrel" pärinevat Laiuselt, selgub Neusi antoloogiast, kus tekst avaldatakse nr. 40 A all, see kommentaar toob aga kohaandmed.⁸ Nõukogude ajal avaldatud laulude kogu paigutab "Vana aeg oli vaenuaega" kõhklusteta Kreutzwaldi enda laulude hulka (15, lk. 341), kuhu see tõepoolest ka kuulub.

Kreutzwaldi ulatuslikule laulude ümbertöötamisele on kriitiliselt vihjanud Jakob Hurt 1888. aastal, nõudes kahe

⁶ Autoriks arvatakse olevat J. J. Malm (vt. 30, lk. 828).

⁷ Võetud G. M e r k e l i teosest "Die Vorzeit Livlands".

⁸ 21, lk. 457; 2, lk. 110 - 113. See "minstrel" ise võib olla Kreutzwaldi lapsepõlves nähtud kerjuslaulik, nn. Rootsi Rüütel. Vt. 2, lk. 112 - 113; 21, lk. XIII; 8, lk. 61.

erineva taotluse - kirjandusliku ja kunstilise ranget la-
hushoidmist (9, lk. 234 - 235).

Hiljem on seda küsimust üksikasjalikumalt uurinud A. An-
nist, paigutades Kreutzwaldi rahvalaulude töötlemise alguse
1840-ndaisse aastasse, mõningaid lisandeid sellesse küsi-
musse on toonud ka E. Nirk (2, lk. 107 - 124; 22, lk. 589 -
600, 650 - 664). Käsikirja lõpu poole leidub laule, mida ta
ütleb pärinevat Setumaalt, mis on aga kindlasti tema en-
da poolt õige tugevalt ümber sõnastatud. Mõned setu laulu-
dest on avaldatud Neusi antoloogias ning Kreutzwaldi ja Neu-
si ühises kogus "Mythische und magische Lieder", näit. nr. 4
- "Der Sängerrinnen Meerfahrt".

Sellel laulukogul on olnud oma praktiline väärtus, sest
rida laule on leidnud kasutamist "Kalevipoja" koostamisel,
mõnede laulude servale on tõmmatud koguni joon, kus värsid
sobisid "Kalevipoja" jaoks, näit. nr. 23; 163.

Olgu siin esitatud A 23 ("Tuule tuba"), mille värsside
7 - 9 kõrvale on tõmmatud vertikaaljoon. Laulus kõneldakse
meestest, kes mõistavad tubasid teha. Värsid ise on järgmi-
sed:

Need tegid toa tuule peale,
elu ilma ääre peale,
maja marjavarre peale,
koja kobrelehe peale.

Repose teises loos annab vana Kalev surivoodil nõu: riik
jäägu liisu juhil ühele pojale jagamatuks pärandiks, teised
vennad mingu mujale:

Tehku toad tuule peale,
elud ilma ääre peale,
majad marjavarte peale,
kojad kobrelehtedele.
(Värsid 190 - 193)

Õieti 297. numbrist peale algavad "Kalevipoja" koostami-
se eelharjutused. Selle numbril all on esitatud täpses sõnas-
tuses "Kalevipoja" III loost tuttavad värsid 435 - 540, s. o.
Kalevi poegade laulud pärast jahilkäiku. Kuigi laulu juurde
on märgitud üleskirjutamiskohana Leedi, tuleb seda pidada
siiski Kreutzwaldi enda loominguks. Nr. 298 esineb täienda-
tud kujul "Sissejuhatuses" (vt. v-d 145 - 165). Ka siin Vii-

su päritolu on tinglik. Nr. 299, mis Kreutzwaldi järgi pärinevat Maarja-Magdaleenast 1829. aastast, langeb ligidalt kokku "Sissejuhatuse" värssidega 62 - 77. Laulus nr. 300 leidub kokkulangevaid värase "Sissejuhatusega". Andmete andjaks olevat Märt Mohn Laiuselt.

Kokku leidub selles klades 300 rahvalaulunumbrit. "Beiträge" laulud on kõik kopeeritud. Kopeeritud on ka kogu H. Jannau käsikiri. Schlegeli reisikirjeldusest on kopeeritud nr. 229, 231 ja 232 (27, lk. 176, 293 jj. Vt. ka: 21, nr. 84 A). A. Brandti poolt olevat saadetud nr. 251 (Lutsilaste tantsulaul),⁹ nr. 236 aga G. v. Vietinghofi poolt noteeritud, 262 on maamõõtjalt Laguselt Saaremaalt (16, nr. 10).

Üleskirjutuste juures leidub tekstide andjate ja üleskirjutamise koha kohta käivaid andmeid. Nii on nr. 16 - 23 kirjutatud 9. juulil 1847 Märt Mohnilt Laiuselt, samalt isikult veel 24 - 43, 71 - 77, 233 - 234 ja 300, vist ka 237. Nr. 44 pärinevat Rõugest; 45 ja 268 Vastseliinast; 46 Vana-Sõmerust; 49 Viru-Nigulast. Virumaalt (kohta ligemalt märkimata) 67, 68; 69 aga Hagerist; 47 - 48 ja 50 - 60 Viisult 1828. a.; nr. 255 samast kohast 1827. a.; 298 samast kohast daatumita; 256 1828. a. Maarja-Magdaleenast, Maarja-Magdaleenast on ka variant nr. 55; 299 1829. a. sealtsamast; 257 1825. a. Amblast; 258 Saaremaalt. Setudelt 78, 79, 238 - 241, 243 - 255.¹⁰

Millal see kogu võiks olla koostatud? Leidubki mõningaid pidepunkte selle kindlaksmääramiseks. Vihikut on täidetud mitme aasta jooksul. Alustatud on seda siia, kui Kreutzwald kirjutas veel vanas kirjaviisis. Leheküljelt 341, alates laulust nr. 254 (Sõja laul) läheb ta üle uuele kirjaviisile. Põrdepunktiks võiks pidada aastat 1851, kui Kreutzwald tõeliselt uues kirjaviisis kirjutama hakkas. Väljakirjutused Bosenplänteri "Beiträge"st on tehtud arvatavasti

⁹ 21 III, nr. 102 E. Sama tekst vt. veel IV 17, lk. 13 (7) ja EKV F 232 i, 140 - 141 (7).

¹⁰ Andmed on saadud ka N e u s i kogu "Ehstnische Volkslieder" kommentaaridest, sinna on nad sattunud Kreutzwaldi enda informatsiooni põhjal.

1847. aasta teisest poolest alates. Kirjavahetusest selgub, et ta palub 14. juulil 1847 Paehlmanni saata talle "Beiträge" need numbrid, kus leidub rahvalaule.¹¹ Seal on juttu ka "Salme laulust", käsikirjas nr. 161 ongi kopeeritud Rosenplänteri "Beiträge" XI vihikust. Seega pole "Salme laul" Kreutzwaldile tuttavaks saanud sugugi mitte pärast "Alg-Kalevipoja" valmimist 1853. aastal. Võrdlemisi käsikirja algul, lk. 62 ja 63 leiduvad ussi- ja hundisõnad on dateeritud 8. ja 9. juulile 1847. a. Nii oleks see käsikiri alustatud tõenäoliselt 1847. aastal. Käsikirja sissekannete lõpp näib olevat tulnud 1856. aastal, sest laulud alates nr. 297 on täielikult või osaliselt "Kalevipoja" trükiversiooni oad; puuduvad täiesti või erinevad redaktsioonilt "Alg-Kalevipoja" vastavaist osadest ja moodustavad õigupoolest "Kalevipoja" kolme esimese laulu (1. vihiku) materjali. Järelikult võisid need valmida hiljemalt 1856. aastal. Nendega kogu ka lõpeb, tulevad juba tühjad lehed ja sisukord.

Nimetatud vihik on aga nii rahvaluule kui ka Kreutzwaldi loomingu uurijale suure tähtsusega. Raskusi valmistab ikka veel nende laulude genees.

Siit kogust on tehtud rohkesti mitmesuguseid valikväljakirjutusi (aga võib-olla on mõned olemasolevad käsikirjad ka siis sisse kantud).

Laulukladest A on nähtavasti kopeeritud järgmised käsikirjad.

ÕES, EK 72

Õpetatud Besti Seltsis paikneb selle signatuuri all neli käsikirja, mis on tehtud Kreutzwaldi mainitud põhikogust ja kokku viidud pealkirja all "Etnische Volkslieder, gesammelt von dem Hrn. Dr. Kreutzwald in Werro". Käsikirjad on järgmised.

1. Esimeses osas on 12 laulu pealkirjaga (lk. 3) "Zwölf etnische Volkslieder. Treu nach dem Versmuster des Originals ins Deutsche übertragen. Ein Versuch." Sellise katsena näib see siis saadetud Õpetatud Besti Seltsile vist 1840-ndate aastate algupoolel. Kolm laulu - "Nüüd on suvi, sooja

¹¹ 8, lk. 116. "Beiträge" tundmise kohta vt. ka 18, lk. 32. Aastate eest olevat ta "Beiträge't" üksnes liirulennult vaadanud. Seal leiduvaid laule ei mäletavat.

aega", "Millal maksan eide vaeva" ja "Ei mina vilulla veere" on ilmunud ajakirjas "Das Inland" 1840 koos Neusi tõlkega.¹²

"Ei mina vilulla veere" (kogus A nr. 13) on Knüppferi üleskirjutus, ilmunud ka Neusi kogus "Ehstnische Volkslieder" (nr. 95 E). Kreutzwald on selle teksti võtnud päris kindlasti "Inland'ist", mis siis näitab, et käsikirja koostamise terminus post quem võiks olla 1840. "Millal maksan eide vaeva" on Kreutzwald kirjutanud oma A-kogusse (nr. 4), Neus avaldas selle teksti kogus "Ehstnische Volkslieder" nr. 90 A. "Nüüd on suvi, sooja aega" on Kreutzwaldi kogus nr. 6 all, Neusi "Ehstnische Volkslieder" trüüb selle numbril all 89. Kõik nad on Knüppferi poolt üles kirjutatud ja esinevad tema teistes kogudes.

Valik läheb oluliselt tagasi põhikogule A (8, 10, 11, 12, 1, 3, 4, 13, 7, 47, 6, 61).

2. Teine osa kannab pealkirja (lk. 17) "Achtundzwanzig Esthnische Volkslieder. Aus dem Munde des Volkes niedergeschrieben im Jahre 1828". Kui laulud on üles kirjutatud 1828.a, on käesolev käsikiri koostatud üsna usutavalt ikkagi tublisti hiljem. Õpetatud Eesti Seltsi on käsikiri jõudnud 1844. aastal, nagu nähtub 2. mail 1844 peetud koosoleku kirjeldusest, kus tekstide kõrval hindavalt mainitakse ka saksakeelset tõlget ja ligilieatud keelelist andmestikku.¹³

Need laulud saatis Kreutzwald Faehlmannile, kelle kaudu nad läksid ka ÕES-i kogusse, sealt kopeeriti Eestimaa Kirjandusliku Ühingu jaoks (EKÜ, F 232, mf) (17, lk. 11-13), pealkiri (Neusi käekirjaga): "Achtundzwanzig Ehstnische Volkslieder, sämtlich aus dem Wieseschen Gebiet bei Weissenstein. Aus dem Munde des Volkes niedergeschrieben im Jahre 1828 (von Dr. Kreutzwald in Werro)." Osa selle käsikirja laule ütleb Kreutzwald end juba varem ÕES-ile saatnud olevat (18, lk. 51). Neue palub luba neid oma väljaandes avaldada, küsib laulude päritolu andmeid. Kreutzwald vastab, et kõik 28 laulu on Viisult 1828. a. suvel üles kirjutatud.¹⁴ Saadud andmete põhjal

¹² Vt. veerud 465, 501, 615.

¹³ "Das Inland" 1844, vg. 323.

¹⁴

18, lk. 12, 23. Neusile kirjutab Kreutzwald veel, et ta on kolmel korral õpetatud Eesti Seltsile laule saatnud, hiljem mitmeid tekste veel Faehlmannile. Vt. 18, lk. 14.

lisabki Neue kogule EKÜ, F 232 mf: kõik Viisu ümbrusest, samuti oma laulukogu "Ehstnische Volkslieder" kommenteerides. Kreutzwaldi lauluklades A on sellest käsikirjast kõik (54, 48, 52, 53, 14, 5, 65, 63, 66, 9, 55, 64, 57, 58, 59, 60, 62, 50, 51, 56). Neuai kogus on siit vihikust 57, 96 C, 105 A, 100 C, E.

3. Kolmas käsikiri on pealkirjastatud (lk. 47) "Vierzehn Volkslieder und zwei Volkssagen der Ehsten. Aus dem Laisachen Kirchspiele. Dem verdienstvollen, wackern Präsidenden der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft, Herrn Dr. Paehlmann zum Wiegenfeste am 21. December 1844 freundschaftlichst gewidmet von Fr. R. Kreutzwald". Niisiis Paehlmannile sünnipäevaks 14 laulu Laiuselt.

Käsikirja on Kreutzwald Paehlmannile isiklikult üle andnud (8, lk. 59). Kõik laulud leiduvad A-klades (38, 37, 36, 24 - 34). Neusi "Ehstnische Volkslieder" sisaldab sellest kogust 9 laulu (88 A, 53 B, 70 B, 112 G, 62 B, 95 A, 50 B, 96A, 67 A). Laulude päritolu kohta on Neusil aga erinevaid andmeid, nimelt märgib ta kahe laulu päritolukohana Tormat.¹⁵

4. Neljas kogu kannab pealkirja (lk. 63) "Einige Volkslieder der Ehsten. Metrisch Übersetzt von Fr. R. Kreutzwald". Sisaldab kümme nummerdamata laulu. Neljas vihik ei sisalda laule, mida ei ole eelmises kolmes vihikus, seepärast pole sellel vaja eriti peatuda.

Esitatud neljast vihikust on tehtud koopiald.

EKÜ, F 232 mf sisaldab 40 leheküljel 28 Kreutzwaldi poolt Peetri khk Viisu mõisast üleskirjutatud laulu, tegelikult koopia ÕES, EK 72 teisest käsikirjast (Achtundzwanzig Estnische Volkslieder), mis omakorda pärineb kogust A. Kogu mf oli nähtavasti aluseks Neusile laulude trükki suunamisel. Tekstis leidub Kreutzwaldi käekirjas märkmeid.

EKÜ, F 232 mh (kahes vihikus: 1 - 14 ja 1 - 20), kokku 34 laulu, on 32 laulu Kreutzwaldilt, üks Knüpfferilt ja üks Pickilt. Pealkiri: "34 ehstnische Volkslieder, aufgenommen von Fr. R. Kreutzwald, A. F. J. Knüpffer und Pick". Selle kogu

¹⁵ Vt. kommentaare laulude 67A ja 95 A kohta kogus "Ehstnische Volkslieder".

materjalist on 18 teksti saadetud Tallinna Neusile 1. augustil 1847, päritoluanamete järgi Laiuselt, Virumaalt ja Hagerist (17, lk. 34). Samast kirjast selgub veel, et Kreutzwald on Neusile saatnud kaks setu laulu "Laulijad otsitie" ja "Põhja kotkas kurja lindu". Nende laulude käsikirjad pole säilinud, nad on A-kogus nr. 78 ja 79 ja Neusi antoloogias nr-d 97 B ja 1. Saadetises on veel 16 laulu, päritoluanamete järgi Laiuselt, Palamuselt ja Tormast. Terve materjal on kogus A (36 - 41; 24 - 30; 33; 18 - 23; 31 - 32; 34 - 35; 42; 46; 17; 16; 49; 67 - 69; 235). 22 teksti on Neusi antoloogias "Ehstnische Volkslieder". Lõpus 19. tekst teises vihikus on Knüpfferi, 20. tekst Ficki oma.

Õigupoolest on üleskirjutamiskohtadega asi küll nii, et ÕES, EK 72 antakse laulude päritolukohana Laiuse, üleskirjutajaks Märt Mohn; EKÜ, F 232 m^h aga teisendab andmeid, ütleb 5 (A 22), 6 (A 23), 7 (A 24), 8 (A 25), 9 (A 26), 10 (A 27), 11 (A 28) pärinevat Palamuselt, 12 (A 29), 13 (A 30, 14 (A 33) aga Tormast. Et aga Neusi antoloogia "Ehstnische Volkslieder" koostamiseks oli kasutada koopia F 232 m^h, leiduvad samad andmed ka mainitud teose kommentaarides: N II 70 B (A 24) - Palamuse; N III 112 G (A 25) - Palamuse; N II 62 B (A 26) - Palamuse; N III 95 A (A 30) - Torma; N II 67 A (A 33) - Torma. Võimalikke paikapidavaid seletusi andmete erinevuse kohta on raske anda. Küllap Lauluise andis andmed lihtsalt mälu järgi.

Üks vihik 50 lauluga Ranna-Virumaalt olevat tal kaotsi läinud (17, lk. 14).

ÕES, EK 114 sisaldab kaks laulu: 1) "Poisi laul, kes soldatiks viidi" - setudelt (ka A 40), koopia EKÜ, F 232 m^h, nr. 5; 2) "Mis mo jalga kengitaie", üles kirjutatud kellegi Liivimaa sünnipäraga vasksepa poolt lutsilastelt ja A. Brandi poolt Kreutzwaldile saadetud (kogus A nr. 251₁).

ÕES, EK 141. Neli teksti setudelt, kõik leiduvad kogus A (245, 246, 244, 237) ja Neusi kogus "Ehstnische Volkslieder" (32, 50 A, 56 A, 20), viimane, "Kalevipoja" XX lugu, v-d 71 - 106.

ÕES, EK 142. Kreutzwaldi laul "Estnisches Volkslied (Schilderung der alten Zeit)", juba tuntud "Vana aeg oli vaenoeaga". Siin on Kreutzwaldi tekst Faehlmanni tõlkega. Tii-

tellelhal ütaldakse, et Neusi "Ehstnische Volkslieder" ei too Faehlmanni tõlget (40 A). Kogu käsikiri on 8 lehekülge, laul leidub ainult kolmel leheküljel, andmed tiitellehel. Leidub ka kogus A, nr. 15. Kreutzwaldi andmeil on laul pärit Laiuselt, oluliselt tema enda looming. 10. X 1847 kirjutab Kreutzwald Neusile, et ta umbes kahe aasta eest saatnud selle laulu Õpetatud Eesti Seltsile, esitati seltsi koosolekul 6. VI 1845. Nüüd saatis ta laulu teksti ka Neusile, kes selle avaldas (17, lk. 48).

ÕES, EK 152 koosneb kahest osast, mõlemad kirjutatud Kreutzwaldi käega. Esimeses on neli lehekülge, neist kolmel on kokku 9 laulu, esimesed kaheksa Laiuselt, üheksas Ranna-Virumaalt. 10. laul on samuti Kreutzwaldi käega kirjutatud, aga mainitud, et see on Knüpfferi oma (vt. EKÜ, F 232, m^h). Esimeses kogus kõik 9 laulu esinevad kogus A (18, 19, 20, 21, 23, 16, 17, 46). 10. on sama sõjalaul, mis leidub juba kogus EKÜ F 232 m^h (19). Üldse kõik laulud esinevad kogus A ja EKÜ, F 232 m^h.

Eestimaa Kirjanduslikule Ühingule saadetud koopias leidub ka mitmesuguseid andmeid eestlaste maagiliste kommete kohta, mida on mõnevõrra kasutatud Kreutzwaldi ja Neusi ühisväljaandes.¹⁶

Laulukogu koostamise otstarve ei ole teada. Siin on tervelt 23 laulu Schultz-Bertramilt ja Faehlmannilt kõik kolm, mis temalt rahvalaulude üleskirjutuste nime all on teada. Neist "Püüame püha kalada" pole siiski rahvalaul.

M 4:2(C). "Sechs Volkslieder von den Pleskauschen Esten in Original". Siin leidub 6. setudelt kirjutatud rahvalaulu, nende hulgas "Ilulaul" ja "Tooma laul", lisaks selgitavad märkused.

1) Tule, sõsar, sõstrasilma; 2) Toa taga kasvab tamme; 3) Ilu sõitis jõge pidi; 4) Kõrtsi läksin kõpsatille; 5) Kodu ütlesin kalale; 6) Tooma laul.

M 4:3(D). Üks laul setudelt: "Olin koitun karjapoissi".

M 4:4(E). Siin leidub laul ussisõnadest ja väikeste erinevustega ka "Kalevipoja" XIII loos, v-d 230 - 301, varem Kreutzwaldi - Neusi kogus "Mythische und ma-

¹⁶ EKÜ, EK 47016, F 232 i 111 - 116; 16, lk. 90 jj.

gische Lieder", nr. 13. Teine oleval kohalik naljalaul Hageriet, arvatavasti Toapapa laul kohalikust rätsepast. 1820. aastal palju lauldud, nagu selgub kaaskirjast.

Vihikus leidub Saarepiiga laulu tekst "Neio läks merda kikumaie" (vt. ka: 17, lk. 242, 395), mis sisult vastab "Kalevipoja" IV loo värssidele 616 - 890. Kuigi Lauuluisa ütleb laulu kuulnud Irboska ligidalt ühelt eestlannalt, kee kinnitanud selle olevat vaid väikese katke pikast laulust, tundub selles ometi Kreutzwaldi tugevat järeleaitavat kätt.

M 4:5(F). Sisaldab lastelaule, tõõtluseta rahvapärased laulud "Haned kadunud", "Kulla põlemine", "Maie laul", "Suur härg", "Haige noorik", sealsamas kõrval aga oluliselt Kreutzwaldi enda laul varanduse peitmisest sõja eel, nagu see leidub "Kalevipoja" XX loos, v-d 71 - 107, ja Turrise laul (Neus 16). Kõik 10 laulu leiduvad kogus A. Selle käsikirja saatis Kreutzwald Neusile 11. III 1849, Neus tagastas selle hiljem (17, lk. 79).

M 4:6(G). Ei ole kirjutatud Kreutzwaldi käekirjaga. Sisaldab kolm laulu koos sõnaseletustega: "Kulla põlemine", "Mõök merest" ja "Mine kaske raiumaie".

M 4:7(H). Kirjutatud samas käekirjas kui eelmine. Sisaldab kaks katkelist laulu: "Siin ju laulsid ilmatargad" (seesama ka vihikus L = IV:10, lk. 1^a (2)) ja "Enne ollin härre tallipoiss".

M 4:8(I). Ei ole Kreutzwaldi käekirjas, käekiri sama mis G ja H. Siiski Kr. omad. Siin leidub 15 regivärsilist laulu ja üks uuem laul. Laulud korrektsed. Laulude juures leidub märkusi ja sõnaseletusi. Kaks laulu leidub Neusi antoloogias "Ehstnische Volkslieder" (75 A, 109 D).

Nr. 8, 10, 13 ja 15 on dr. J. Schultzi poolt üles kirjutatud. Üleskirjutamiskoha saab kindlaks teha ainult laulul nr. 11 Heusi antoloogia kaudu, s. o. Maarja-Magdaleena ja Kodavere.

M 4:9(K). Võõras käekirjas 24 korralikku regivärssi. Üks neist leidub Neusi-Kreutzwaldi kogus "Mythische und magische Lieder" (9A).

Tekstidest on Schultzi poolt üles kirjutatud nr. 2 ja 24. Nr. 8 ja 16 pärinevad Maarja-Magdaleenast ja Kodavere (vrd. MML 1).

Viimasel leheküljel leidub daatum 25. august 1845.

M 4:10(L). Ei ole kirjutatud Kreutzwaldi käekirjaga, käekiri sama mis kogus G, H ja I; sisaldab vanasõnu ja 14 head laulu, nagu "Laula, suukene", "Kuhu läheb orja ohkami-ne?", "Maie laul", "Väsinud lõikaja", "Ostuori" jt. Laulude juures on sõnaseletusi ja selgitavaid märkusi.

M 4:11(M). Kirjutatud tundmatu käekirjaga, sisaldab häid laule, paljud neist leiduvad juba eelmistes käsikir-jades. Siin on ka üks kirjandusliku päritoluga teket.

Serval "Aus Wessenberg".

15 laulu.

M 4:12(N). Schultz-Bertrami käekirjaga kirjutatud (5, lk. 54) 4 laulu, neist paremad on "Laula, suukene" ja "Lap-se tänu". Kõik tekstid juba varem esinenud.

M 4:13(O). 1 laul - "Meio läts merda kikumaie". Sama mis M 4:4(E). Kirjutatud vööra käekirjaga.

M 4:14(P). 9 Kreutzwaldi poolt rohkem või vähem ümber-töötatud laulu. Sellele kogule on mitmeti ligidane EKÜ, F 232 K.

EKÜ, F 232 K. Selles kogus on eelmise kogu mitmeid lau-le tugevasti ümber töötatud, aga kogus K leidub siiski veel kaks lauluteksti, mida kogus M 4:14 ei ole. Kreutzwaldi and-meil on numbrid 2, 4, 6, 7, 9 setudelt. (Vt. MML 2 A - C ja 5 B ning Setu aruanne.)

M 4:15(R). Sisaldab 7 laulu.

Siin on siis järjekordselt väljakirjutusi varasemaist kogudest 1850. a. Neusi jaoks (17, lk. 104 - 106). Ainus es-makordne laul on lk. 229, nr. 164 "Kevad ja sügis".

M 4:16(S). Sisaldab neli laulu, neist kolm esimest üm-bertöötatud Kreutzwaldi poolt: "Kaleviste muna", "Haldjate mäng", "Sõjalaul". Neljas on päris ehtne "Parmumatus laul".

M 4:17(T). Üheksa laulu Setumaalt. Laulud tugevasti üm-ber töötatud. Ehtne on "Parmumatus laul", mille olevat üles kirjutanud keegi daam Kraasnast. (Vt. Neus III 102 B. Ka EKÜ P 232 i 139(5).) Ka järgmised kaks laulu "Immakene jellake-ne, kingi mulle kirstuvõti" ja "Mis mo jalgi kergitaie" ole-vat üles kirjutatud kellegi eesti keelt mittetundva daami poolt ja need olevat Kreutzwaldile edasi saatnud dr. Brandt. (Vt. EKÜ F 232 i 139 - 141.) Viimane on saatnud ka teksti A 251. Käsikiri on kopeeritud EKÜ F 232 i, lk. 121 - 142, nr. 1 - 8. 5 laulu ka Kreutzwaldi A-kogus.

M 4:18(U ja V). Pole Kreutzwaldi käekirjas, sisaldab 35 mitmesugust erineva kvaliteediga laulu, muude hulgas mõnede savahekordi käsitlevaid laule. Mitmed laulud ühised koguga M 4:21.

Lk. 2(1) leidub märkus: juuli ja august 1847.

M 4:19(Y). Siin esitatud tekst "Luusilkkäik" on tegelikult käeharjutus "Alg-Kalevipoja" "Esiande" esimesele laulule, baseerub Paehlmanni muistendeil, lisaks mõistatusi.

Kuna tekst on uues kirjaviisis, peab olema kirjutatud pärast aastat 1851.

Laul ja muud märkmed on tehtud vanadest arvetest muratud vihikukese puhtale küljele. Arved ise kannavad aastanumbreid 1876, 1878, 1879 ja need aastad on tõenäoliselt "Luusilkkäigu" ümbertõtamise ajaks. 1878. aasta paiku on ta tegelnud teistegi Paehlmanni ainete ümberloomisega, nagu näit. "Koit ja Amarik" (25, nr. 29. Allpealkirjaks aastaarv 1850). On kõigiti tõenäoline, et "Luusilkkäik" esialgselt selles versioonis on pandud päberile samal ajal (1851?).

M 4:20(Z). 8 laulu, osalt lagoselt, osalt Setumaalt, enamasti teistest kogudest juba tuntud materjal. Ümbertõustuste kõrval leidub ka ehtsat. Nõuab aga hoolsat tekstoloogilist tšõd.

Laulud on saatnud Kreutzwaldile lagos Viljandimaalt, peale ühe, mis leidub lk. 6 - 10, mille olevat Kreutzwald saanud Lipingult Setumaalt. Käsikiri on kopeeritud ja saadetud Eestimaa Kirjanduslikule Ühingule, kus see on säilinud (EKÜ F 232 1).

M 4:21. Peale nende leidub veel vihik ilma tähemärgita, kus on 32 laulu, osalt tuttavad juba eelnenud vihikutest. "Arm paistab väga heldeste" on uuem laul, selles leidub kirjanduslikkudegi mõjude tunnuseid. Mitmed laulud on ühised koguga M 4:18.

M 4:21 (25) sisaldab laul Haapsalu ümbrusest kelleltki eestlannalt (Neus). Vt. N I 22 B.

Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (EKÜ) kogu, mis kuni lk. 120 on koopia IV:1, jätkub eri osana veel lk-lt 121, kandes pealkirja "Einige Volkslieder von Ehsten in Pleskau'schen und Wittepskischen Gouvernement. (Mitgetheilt, zum Theil auch aufgenommen von Dr. Fr. Kreutzwald in Werro.)" Osa siin leiduvaid laule on kopeeritud ka kogusse A ja IV:17, välja ar-

vatud "Päaokene, purjelindu", mis on siin ainukordselt ära toodud.

Eestimaa Kirjandusliku Ühingu materjalide hulgas on käsikiri EKÜ 232 k; "Bruchstücke alter Lieder aus dem Pleskauschen. Mitgetheilt von Dr. Fr. Kreutzwald". Selles leiduvad mõned varasemaist kogudest tundmata laulud.

2. Soome metsa sügavuses.

3. Lähme laulma lugusida.

MML 2 A

4. Üksi ülemad elavad.

8. Laululoode luuletaja.

9. Maa-alused, madalikud.

Peale nende leidub veel üks maagiline laul maamõõtja lagoselt. Sellistele järeldustele võis tulla praegu tutvavate materjalide alusel. Pole sugugi võimatu, et mõnigi Kreutzwaldi poolt üleskirjutatuks peetud tekst on mõne teise oma. See aga ei muuda olulist pilti. Kreutzwald on palju hädid laule noteerinud. Võib-olla oli neid rohkem, osa on läinud kaduma. Vaevalt sai seda siiski väga palju olla. Mil viisil ta oma üleskirjutusi toimetas, ei ole kindlasti teada. Osa laule näib olevat mälu põhjal, teised kas laulmise või dikteerimise järgi kirjutatud. Kord märgib ta ise, et on oma üleskirjutusi toimetanud laulmise juures kirjutustahvlile (12, lk. 45). Süstemaatiliseks isiklikuks kogumistööks on tal nähtavasti puudunud aeg. Aga sedagi, mis on tehtud, on märkimisväärselt palju.

Tõttused võimaldavad lisaks pilku heita Lauluisa loominguks laboratooriumi. "Kalevipoja" koostamise ajaloolle omakorda toovad need käsikirjad üsnagi palju täiendusi. Detailselt on eesti rahvalaulude kasutamist eeposes uurinud V. Pino ("Kalevipoja" teaduslik väljaanne, II köide). Vastuse küsimusele, millised on Kreutzwaldi poolt muutmata noteeritud laulud, millised kohendatud ja millised tema enda loodud, annab loodetavasti varsti ilmuv allakirjutanu eriaartikkel.

Raskusi valmistab mõnevõrra ka dateerimine. Kuigi Kreutzwaldi rahvalaulude üleskirjutuste ja käsikirjade juures leidub daatumeid, siiski üksikute kogude tekkimise kohta puuduvad just otsesed andmed. Järelduste tegemiseks on ainult kaudsed andmed, kasutades kriteeriume terminus ante quem ja terminus post quem. Lisavalgust võib Kreutzwaldi

rahvaluulealasele tegevusele anda ka tema kaasaegsete ja eelkäijate t88 ja t88tulemuste analüüs, mis tingimata on vaja ette võtta kõige ligemal ajal, sest küllalt keerukad eeltin-
gimused pole seda siiani võimaldanud.

Kasutatud kirjandus

1. A n n i , A. Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid.- "Eesti Kirjandus", 1926, lk. 562 - 576; 629 - 634.
2. A n n i s t , A. Fr. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". Teine osa. "Kalevipoja" saamislugu. Tartu, 1936.
3. A n n i s t , A. Kalevipoja motiivide algupära. - Kalevipoeg. Eesti rahva eepos. Kogunud ja ümber t88-
tanud Fr. R. Kreutzwald. Tallinn, 1975, lk. 275 - 279.
4. B l u m b e r g , G. Quellen und Realien des Kalevipoeg nebst Varianten und Ergänzungen. - Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft. Band IV, Heft 4. Dorpat, 1896.
5. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat IV (1911). Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused nr. 11. Tartu, 1912.
6. E i s e n , M. J. "Kaleviste muna".
7. E i s e n , M. J. Minu mälestused Lauluisast. - "Postimees", 23. VIII (5. IX) 1911. nr. 189.
8. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IV. Tartu, 1936.
9. H u r t , J. Paar palvid Eesti, ärksamaile poegadele ja tütardele. - Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartu, 1939.
10. K a l l a s , O. Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I. Helsingfors, 1901.
11. K a l l a s , O. Übersicht über das sammeln estnischen runen. - Finnisch-Ugriache Forschungen II. Helsingfors, 1902.
12. K r e u t z w a l d , Fr. R. Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. I jagu. Tartu, 1860.
13. K r e u t z w a l d , Fr. R. Laulud. Teosed. Tallinn, 1953

14. K r e u t z w a l d , Fr. R. Maailm ja mōnda. Teosed. Tallinn, 1953.
15. K r e u t z w a l d , Fr. R. Mittheilungen über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. - Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Band 2, Heft 2. Dorpat, 1848.
16. K r e u t z w a l d , Fr. R., N e u s , H. Mythische und magische Lieder der Esten. St. Petersburg, 1854.
17. K r e u t z w a l d , Fr. R. Kirjavahetus II. Tallinn, 1956.
18. K r e u t z w a l d , Fr. R. Kirjavahetus I. Tallinn, 1976.
19. L a i d v e e , H. "Kalevipoja" bibliograafia. Tallinn, 1964.
20. L e e t b e r g , K. Kui pikalt on Kalevipoeg rahvaluuletus? Kōne peetud Kalevipoja 50 aastasel māllestuse pidul Peterburis 24. aprillil 1911. St. Peterburis 1911.
21. N e u s , H. Estnische Volkslieder. Urschrift und Übersetzung I - III. Reval, 1850, 1851, 1852.
22. N i r k , E. Kreutzwaldi rahvaluuletõõtlustest 1840-ndail aastail. - "Keel ja Kirjandus" I (1958), nr. 10, lk. 589 - 600; nr. 11, lk. 650 - 664.
23. P i n o , V. "Kalevipojas" kasutatud rahvalaulud. - Fr. R. Kreutzwald. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljanne ühes kommentaaride ja muude lieadega II. Tallinn, 1963, lk. 155 - 243.
24. "Postimees" 14. (27.) VI 1911, nr. 129; 2 18. VI (1.VII) 1911, nr. 133.
25. "Sakala Lisaleht" 2. IX 1872, nr. 29.
26. S a n d e r , T. Eesti kirjanduse lugu. I jagu: Rahvaluule. Teine parandatud trükk. Tartu, 1908.
27. [S c h l e g e l , Chr. H. J.] Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178⁺, 1801, 1807 und 1815. Erstes Bändchen. Mit Musikbeilagen. Meigen, 1819.

28. S c h r ö d e r , L. v. Zur Entstehungsgeschichte des Kalevipoeg. - Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft. Band XVI, Heft 1. Dorpat, 1891.
29. S u i t s , G. Kreutswaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest. Uusi andmeid. - "Postimees", 1930, nr. 198, 199, 200.
30. S u i t s , G. Kreutswald ja rahvuslik eelkäikmine. - "Looming", 1934.
31. Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft. Band III, Heft 1. Dorpat, 1854.

РУКОПИСНЫЕ СОБРАНИЯ НАРОДНЫХ ПЕСЕН, СДЕЛАННЫЕ КРЕЙЦВАЛЬДОМ

Э. Лаугасте

Р е з ю м е

Начиная с четырнадцати лет Крейцвальд приступил к записи аллитерационных песен среди прочих фольклорных материалов (сказок, обрядовых песнопений, пословиц и т.п.) непосредственно из уст народа, занимаясь этой деятельностью примерно до 1860 года. Большая часть собранного им материала сохранилась и до наших дней. Кроме этого, Крейцвальд записывал песни и от своих родственников, знакомых и даже от своих коллег. Среди рукописей Крейцвальда имеются также копии печатных текстов, но в данной работе они во внимание не принимались. Поскольку в те дни не было специальных мест для хранения фольклорных материалов, любому исследователю или интересующемуся этим приходилось переписывать тексты у других. Известно, что в аллитерационных стихах Крейцвальд нуждался и при сочинении эпоса "Калевипоэг", созданного в форме именно аллитерационных песен. Поэтам он рекомендовал пользоваться преимущественно аллитерационной формой, но тем не менее это оставалось только советом. Собрание народных песен Крейцвальда содержит около 600 текстов, среди них приблизительно 200 оригиналов.

В рассматриваемой рукописи есть весьма интересные тексты. Особую ценность представляют песенные материалы, записанные до 1840 года, так как в ту пору Крейцвальд ещё не имел обыкновения исправлять или дополнять тексты, что идёт во вред научной значимости текстов.

Итак, наряду с трудами других собирателей - исследователей прошлого (Книппфер, Нейс) работа Крейцвальда имеет большое научное и культуроведческое значение.

REGIVÄRSI STEREOTÜÜPIAST

U. K o l k

Rahvaluule stereotüüpia on tänapäeva folkloristikas üldtuntud ja mitmeti uuritud nähtus. Mida enam on lähenetud liikide täpsele tüpoloogiale, mida rohkem on süvenetud rahvaluuletraditsiooni põhjalikku, igakülgset tundmaõppimist, seda enam on esile toodud stereotüüpia kui suulisele loominguale omase kategooria rohkeid ja mitmekesiseid avaldusvorme, seda rohkem on stereotüüpiat arvestatud ka rahvaluuleteoorias. On järjest enam selgunud tema kõikehaaravus, universaalsus kõigi rahvaluule liikide paljude avaldumisvormides ning esmajärguline tähtsus igas vähegi põhjalikumas tüpoloogilises uurimistöös. Rahvaluuleteose tüübi omapära määramine on mõeldamatu tüübi piires esinevat stereotüüpiat tundmata. Üha enam on folkloristikas asutud stereotüüpiat sisuliselt interpreteerima loomingulise nähtusena, erinevalt vallasemaist folkloristikakäsitlustest, mille järgi selles nähti lauluaineste segamist, defekte või mehaaniliselt rakendatavaid mnemoonilisi pidepunkte. Tänapäeval on ilmselt kõigi nende rahvaste folklooris, mida on tüpoloogiliselt põhjalikumalt uuritud, leitud ka stereotüüpia olulisi avaldumisvorme.

Meenutagem siin piirjooni meie naabermaade folkloristikast. Soome rahvalaulude stereotüüpia mõnedest olulistest vormidest on esimesena ulatuslikuma ülevaate andnud juba O. Relander 1894. a. (25). Geograafilis-ajaloolise koolkonna peaesindajate poolt kaua alahinnatud, saab stereotüüpia, sedamööda kuidas areneb kriitika sellele koolkonnale A. R. Niemi (21), E. N. Setälä (30), V. Salmise (27) jt. poolt, üha enam positiivse tähelepanu osaliseks. Uuemas soome folkloristikas on stereotüüpiakäsitlus saanud ulatuslikuks uurimissuunaks, selle metoodilisele tähtsusele on ilmekalt osutanud M. Kuusi (31, 24 jj.). Stereotüüpseid väljendeid märkivate nimetuste

rohkus ("pilt", "mudel", "kliše" jt.) viitab konkreetsete vormide mitmekesisusele, aga ka terminoloogilise piiritlemise raskustele. On kirjutatud spetsiifilisi uurimusi rahvaluule eri liikide stereotüüpiast (20; 7).

Vene folkloristikas, kus rahvaluule esitaja loovale osale traditsiooni kujundamisel on suuremat tähelepanu pööranud juba möödunud sajandil, on stereotüüpiat tutvustanud ja selle tähtsust rõhutanud juba A. Hilferding (39, 57). Nõukogude vene folkloristidest on böliinade põhjalik uurija A. Astahhova lähemalt näidanud stereotüüpia suurt tähtsust laulikuisiksuste omapära piiritlemisel (36, 73 jj.), M. Štokmar on osutanud stereotüüpia temaatilisele laiahaardelisusele ja vormilisele mitmekesisusele (43, 177 jj.). V. Tšitšerov (42) ja V. Anikin (35) on toonud esile stereotüüpia osa variaabluse avamisel, ka on nad selgitanud stereotüüpia suurt tähtsust folkloori kui kollektiivse loomingu ja selle rahvaliku ideelisuse nägemisel. Stereotüüpia mitmetel aspektidel rahvaluule võrdleva uurimise metodoloogias on peatunud B. Putilov (40). On kirjutatud silmapaistvaid eriuurimusi böliinade stereotüüpiast (41).

Ka eesti regivärsi stereotüüpia silmatorkavamad avaldused on ammu tuntud. Kes ei teaks, et meie rahvalauludes ringleb hulk värssse, mis võivad esineda väga mitmesugustes lauludes, nagu näiteks stereotüüpsed laulude algusvärssid Kui ma hakkam laulemaie või Läksin metsa hommikulla, ütevärsid Veli, hella vellekene või Emakene, ennekenene, siirdevärssid Mina kuulsin, vaetu kostsin või Ütlen uuest ümber jälle jt.? Seesuguste värsside esinemust on nentunud juba Kreutzwald (12, 111). Kui käesoleval sajandil hakkasid ilmuma täielikumad rahvalaulude valimikud, sai enesestmõistetavaks ka seesuguste värsside tutvustamine (1, 171; 26, 27). Teiseks tuntumaks stereotüüpiavormiks sai väljaannete kaudu metafoorne või metonüümiline sõnaühend, nagu kardavanik või linikepa (1, 171), sinipõll või ubasuu (26, 26).

Geograafilis-ajaloolise koolkonna valitsevad mõjud eesti folkloristikas käesoleva sajandi algupoolel ei soodustanud stereotüüpia lähemat uurimist. Alles uuemas eesti folkloristikas on see kujunenud aktuaalseks probleemiks. Korduvalt on stereotüüpia uurimise teoreetilist ja praktilist tähtsust rõhutanud E. Laugaste. Ta on osutanud stereotüüpia

universaalsusele: sama stereotüüpia võib esineda rahvaluule mitmetes liikides (14, 67), ta on analüüsinud ka stereotüüpia kujunemise kaugeleulatuvaid psühholoogilisi eeldusi ja põhjusi (16, 29). Variaabluse uurimisel jõudis käesolevate ridade autor folkloristikas varem kirjeldamata kahe stereotüüpsete sõnaühendite vormi - alliteratsiooni- ja paral-lelismivormeli - piiritlemisele (9). Nende vormelite esi-letoomine on hiljem vajalikuks osutunud rahvalaulikute loo-mingulise omapära lähemal analüüsimisel teistelgi uurijatel (Kõiva, 13). Ü. Tedre on lähemalt käsitlenud stereotüüpsust Karksi rahvalauludes, esitades huvitavat statistikat vorme-lite osast rahvalauludes (32). V. Pino on ühe laulurühma tü-poloogiliste suhete selgitamisel näidanud stereotüüpsete mo-tiivide ja värsirühmade suurt tähendust mõne teema välja-arendamisel laulikute poolt (24). Rohkesti metafoorseid ja metonüümilisi sõnaühendeid on välja selgitanud J. Peegel (23).

Stereotüüpiale on niisiis rahvaluuleteoorias antud vää-riline koht, mitmed detailsed regivärsiuurimused on seda hu-vitavat nähtust sügavuti avanud. Näib siiski, et terve rea oluliste probleemide uurimisel rahvalaulu alal on ülimalt vajalik stereotüüpia olemuse ja avaldusvormide senisest täie-likum tundmine. Eelkõige kehtib see regivärsi tüpoloogia väljaarendamise suhtes. Vähegi mahukama materjali juures põrkab iga uurija kokku raskesti lahendatavate küsimustega juba rahvalaulutüüpide määramisel. Lüüriline rahvalaul on niivõrd improvisatsioonimahukas, variantide erinevus selles niivõrd suur, et juba sisult lähedaste variantide koondami-ne eri tüüpidesse on sageli raske. Kontaminatsioonide ja in-terpolatsioonide rohkuse kõrval, mis variantide mitmekesisust suurendavad, osutub mõnigi kord keerukaks juba üksikvärsi tüpoloogiline tabamine tema suure variaabluse tõttu. Tüpo-loogilises korraldustöös "Vana Kandle" teoksilolevate kõi-dete koostamisel on ilmnenu, et mõnikord tuleb tüüp määra-ta üheainsa tüübikindla värsi alusel lauluvariandis. Koik see kõneleb stereotüüpia kandvast tähendusest regivärsi struk-tuuris, tema suurest mõjujõust ja paljudest avaldumisvormi-dest. Laiahaardelise, ideaalsoovina kõlava ammendava üle-vaateta stereotüüpiast on täpne tüpoloogia mõeldamatu. Tü-poloogia täpsustamise vajalikuks eelduseks on stereotüüpia registrite koostamine; seejuures ei saa piirduda motiivi ega

värsigagi - lüüriline regivärss on nii suures ulatuses sõnasonaliselt varieeruv, iga variant selles sõnahaaval kokku sulatatud, et kõige tõhusamaks tuleb pidada üksiksõnale põhinevat registrit.

Ulatuslikuma ülevaataet stereotüüpiast, selle nomenklatuurist ei saa põhjalikult uurida ka rahvalaulude loomingulist külge, traditsiooni ja improvisatsiooni suhet, rahvalaulikute isikupärast loovat osa traditsioonis. Eriti ilmne on see setu improvisatsioonide puhul. Paljud on hämmastunud, kohtudes setu laulunaiste tänapäevalgi jõuliselt avalduva ja seletamatuna näiva suure improviseerimisvõimega: laulikud võivad lühikese ettevalmistusaja järel või kohe-seltki esitada regivärssse mistahes teemal. Improvisatsioonide tüpoloogiline analüüs näitab, et nendes on väga palju, sageli otse värss-värsilt kasutatud stereotüüpiavaramut. On laule, mida on võimatu määrata mingisse tüüpi, kuid peaaegu kõik selle värsid või värsiühendid esinevad mõnes traditsioonilises tüübis.

Stereotüüpia tundmisel on kindel koht ka laulutraditsiooni lokaalse stiili piiritlemisel, tüübimonograafiates laulude leviku jälgimisel. Mõnegi lauluvariandi mõttelise sisu tabamiseks võib olla oluline stereotüüpia tundmine.

Eelõeldut saab kinnitada näidetega. Alustagem tüpoloogiast.

Laulu "Kasvatus asjata" Karksi variandis on värsid

Mis said abi sa minusta
või said kasu kasvatemest?
Tugi neile, kes es tunne,
abi neile, kes es astu,
tugi neile toomikile,
abi Arju saarikile (34, 70).

Paistu laulik on laulnud tüübis "Memme vaev":

Mõtlid sa toe tulevat,
mõtlid abi astuvada -
tugi sai neile, kes ei tunne,
abi neile, kes es astu (EÜS III 473 (127)).

Sama laulik on pulmalaulu "Kohus koju minna" arendanud järgmiselt:

Kodu teil oodav oksukeise,
 vaatave valmukeise,
 piitsuv piimä linnukeise -
 kas tuleb tugi tubaje,
 astub või äbi majasse (E St K 10, 322 (109)).

Kuusalu laulus "Sulasel mehel":

Sulastani, sulgedani,
 päivilistä, pärgädäni,
 juob sie kortsis kuusi tundi,
 vietäb aiga viisi tundi,
 tuleb sie kortsista kuoje -
 tuleb kui tugi tubaje,
 astub kui abi majasse (33, 245).

Kõigis näiteis esineb värspaar, mis põhineb parallels-
 mile tugi - abi. See on ilmselt ühest laulutüübist laena-
 tud teistesse. Millisest? Kui uskuda väidet, et "Kasvatus as-
 jata" on kogu läänemeresoome tüürika vanimaid tüüpe (31, 183),
 on ta tüübikindel vaid selles laulus. Rahvalaulu loomingu-
 sest küljest lähtudes on seesugusest päritolu fikseerimisest
 ehk olulisem selle värspaaari kui stereotüübi arvestamine.
 Näidetest peaks ilmnema selle stereotüübi üsna suur sisulis-
 temaatiline kandvus, aga ka laulikute leidlikkus laulude sõ-
 nastamisel stereotüüpide kaudu. "Memme vaev" ongi sageli kon-
 tamineerunud lauluga "Kasvatus asjata" ja värspaaari tähen-
 dus selle ülekandega ei muutunud, kuid meenutus pulmalistele, et
 neil on aeg lahkuda, sest kodus ehk oodatakse abi ja tuge, sa-
 muti sulasest mehe kui abi ja toe käitumise kiitmine viivad
 värspaaari hoopis uude konteksti. Tugi - abi on saanud ehi-
 tuskiviks, kliseeks või mudeliks, mis sisuliselt sobib mit-
 metesse lauludesse kindla, usaldatava, vastutava, hea, abi-
 valmis jms. inimese märkimiseks, vormiliselt aga on valmis
 raamiks vastavate värsside improviseerival sõnastamisel.

Eritledes lähemalt selle stereotüüpsi värspaaari vormi,
 võime märgata, et see on kindla tuuma saanud alliteratsioo-
 nivormelite tugi - tulema ning abi - astuma ja parallelismi-
 vormeli tugi - abi liitumisest. Igaüht neist vormelitest võis
 laulik taas omaette, mingis muus laulus kasutada (vormeliks
 kujundada); Karksil laulik ongi parallelismivormelit veel oma-

ette kasutanud, nagu nähtub näite kahest viimasest värsist.

Analoomilisi näiteid stereotüüpia esinemisest võiks tuua hulgaliselt. Näidete arvukus, nende sisulis-temaatiline piktüritult lai haardeulatus ning osatähtsus regivärsilise rahvalaulu variaabluses ja tüpoloogias on käesoleva kirjutise autorit üha enam sundinud arvama, et esmajärgulise tähtsusega uurimisülesandeks on värsisisesse stereotüüpia ulatuslik registreerimine, eelkõige alliteratsioon- ja parallelismivormelite tabamine ja nende esinemisseoste uurimine. Just nendel stereotüüpiavormidel näib olevat eriti kandev osa kogu regivärsitraditsiooni tüpoloogilises struktuuris. Seejuures on ilmne, et iga niisuguse vormeli üksiksonaline komponent omab suurel määral iseseisvatki tähendust, võimaldades vormeleid varieerida, liita, improvisatsioonivajaduste kohaselt laulude üht või teist lüli paika panna. Iga vormeli kasutatavuse määra peitub tema sisulises ja vormilises omapäras: mida laiahaardelisem, universaalsem, kasutamisevõimalusi sisaldavam see (või selle komponent) oma sisulisa-temaatiliselt tähenduselt on, seda rohkem seda ka rakendatakse. Alliteratsioonivormelil kuu - kumer on palju kitsam esinemissphäär kui parallelismivormelil meel - süda või alliteratsioonivormelil must - muld. Kaht viimast on võimalik siduda väga mitmesuguste assotsiatsioonidega, mõttearenduste ja tähendustega. Järgnegu selle illustreerimiseks väike ekskurs viimase vormeli valdusalale ja selle naabrusse.

Kes ei tunneks rahvalaulu "Laula, laula, suukene!"? Selles leiduvad ilmekad värsid

Küll saad siiski olla vaid,
kui saad alla musta mulla,
valge laudade vahele,
kena kirstu keske'elle! (17, 21)

Hoopis teises ühenduses leiame sonapaari must muld Kuusalu laulus "Weiu läheb põllumehele":

Küll menen künnümihele -
künnü mies sie kündäb palju,
kündäb palju, külväb palju,
iestäb, äästäb palju,
kierdäb palju musta mulda (33, 166).

Setu laulus "Võta mulle naisekene!" annab analoogilise künnimehe-iseloomustuse noormees:

Kui mulle võtat naas'ekeee,
kaet kalli kaasakese,
võtat naas'e naarulise,
kaasa kaala arvulise,
naidat neiu noorekese, -
aõa läh nurme kündemähe,
armsast atra kandemähe,
musta mulda pööramähe (29, 80).

Setu hällilaulus:

Ts'u ts'u, l'u l'u,
jala musta mulla poolõ,
vii iks last Verska poolõ,
kizo laat kerigo poolõ (29, 97).

Setu variandis laulust "Laula, laula, suukene!":

Kasvi no haina havva pääle,
musta lilli mulla pääle (29, 16).

Anne Vabarna improvisatsioonis:

SÜä om mul must kui muld,
miil rassõ kui raud (RKM II 173, 390).

Must võib olla ka mitme teise alliteratsioonivormeli komponendiks. Paljudes lauludes esineb sõnapaar muu - must. See esineb juba 17. sajandist pärinevas piksepalves:

Toucko mujo musta pilwe suhre Soh, korken Kondo, laja
Lahne pähle. (15, 43)

Karksi laulus "Ema arm":

Jätsit mu vara vaeseesse,
enneaegu armetusse,
enne muida mustasse (34, 47).

Kuusalu laulus "Noorik lahkub isakodunt":

Siiep aina jäädä selle paiga,
asemeni annad muile,
muile mustile sigujalle,
pugalulle porsastelle,
laukiotsa lammastelle (33, 246).

Kuusalu karjassaulus:

SÜÖ, sÜÖ, meie karja,
sÜÖ, meie kirju karja -
juosku muie musta karja (33, 296).

Sama kihelkonna laulus "Varajane vaeslaps":

Enne koitu korp on väljäs,
enne muida mustalindu,
enne päivä pääsükäne (33, 330).

Kuusalu laulus "Vihmaililid" on pilt mustadest vihma-
pilvedest:

Tinakarvased tibavad,
vasekarvased valavad,
hobekarvased huerutavad,
mustad muidu hirmutavad (33, 270).

Ka meri võib paista mustana. See tähelepanek kannab ste-
reotüüpi must meri. Kuusalu laulik sõnastab tüübi "Uppunud
vend" värsse:

Vesi vottis multa venna,
meri musta meeliteli (33, 274).

Setu laulik rakendab selle merepildi sootuks teistsu-
guses kontekstis. Laulus, millele J. Hurt on pannud peal-
kirjaks "Laulik liidab laulusid", uhkustab laulja, et teda
ei jõua keegi ohjeldada:

Ega ei jõvva keäki keeldä,
keä keeldä, kinni pitä,
tulgu tuli keelämä,
meri musta meelitäma (29, 33).

Musta kõrvale on alliteratsioon tõmmanud ka muru. Lau-
lus "Haned kadunud" (Kuusalu) on värsid

Ain mina haned arule,
kirjud kieridin kesale,
varvasjalad vainijule,
mustad muisutin murule (33, 74).

Urvastest üleskirjutatud laulus "Neiupõlv ja naiste-
põlv" öeldakse:

Kui ma saie kaaza kodu,
saie ma suo muru pähls,
mies üteli' muru mustas minnev,
kaaz kit't hsins kahrõ ollõv (29, 107).

Must mantel on mõisnikul või papil. Jüri kihelkonna laulus "Kust saks saapad saanud" küsitakse:

Kust sai kubjas kuus selga,
aidamees sai halli vati,
kilter Peeter kirju vosti,
kärnal Mart sai käimakuue,
vahimees sai valged püksid,
mõisaherra musta mantli ... (6, 441).

Setu laulus ütleb "Karske noormees":

Ei või, ei või, noori neiu, -
käsi kallis, ei või kumpi,
sõrme noore, ei või näppi,
suu armas, ei või anda,
inne kui papp paari pand,
mustal mäntlil kuulutas,
lajal mäntlil laulatas (29, 86).

Ka mure viib mõtted mustale. Karksi laulik ütleb laulus "Kurb laulik":

Muret mul musta härja võrra,
kahjut kige karja võrra (4, 162).

Setu laulik iseloomustab oma naisepõlve laulus "Taheta ei naiste tantsu":

Nuud üks hooli ussõ pähk,ä,
murõ musta parrõ pähk,ä (29, 29).

Must vastandatult valgega moodustab aga väga laialt kasutatud antonüümilise sõnapaari, mida paljudel juhtudel on rakendatud ka parallelismivormelina. See stereotüüp võib vahetult liituda alliteratsioonivormeliga must muld, nagu näitab "Laula, laula, suukene!":

Küll saad siiski olla vaide,
kui saad alla musta mulla,
valge laudade vahele,
kena kirstu keske'elie! (17, 21).

Kuusalu laulus "Ei lähe ilusale mehele" eelistab neiu musta meest valgele (ilusale):

Musta murjub tüdä tehä,
valge varjulda valatab,
kena kepsub kammarris (33, 165).

Vanasõnana mõjuv värsiseade Kaarmast põhineb samale antonüümile:

Kenal mehel kerge käsi,
valgel mehel vali rusik,
must mees - tark mees (22, 190).

See sõnapaar esineb parallelismivormelina ka karjala rahvalauludes:

Miula oli mušta ruuna,
vaibu valgie hebone (37, 75).

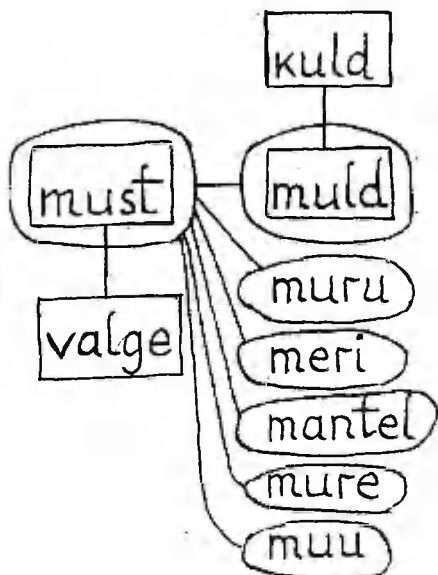
Antonüüm esineb rohkearvuliselt teisteski rahvaluule liikides. Üldtuntud kõnekäänuks on ei lausu musta ega valget (14, 279). Viljandist on noteeritud vanasõna "Seni must murrab tööd, kui valge ennast vaalib" (22, 149), Tõstamaalt "Küll aga valge ära sööb, mis must kokku paneb" (22, 89). Ka mõietatuetüübi struktuurile võib see stereotüüp rakiseks olla. Käsikivi tähendav soome mõistatus "Mustaa syöp, valkeet sittuu" on tuntud ka Eestis, peale selle veel läti, vene ja rootsi folklooris (3, 172). Teiseski soome mõistatuses esineb sama sõnapaar: "Musta härkä valkea kello kaulassa. - Pappi" (3, 173).

Nagu eelnevast näha, võidi alliteratsioonini või antonüümia vahendusel mustaga siduda mitmeid teisi sõnu nii tihedasti, et kujunesid aina uued vormelid. Kui peatuda veel stereotüübil must muld, ilmneb, et ka selle teine komponentsõna muld võib osutuda muude stereotüüpidega seotuks. Rea näiteid võib tuua vanasõnadest ja mõistatustest, mille vormis on tunnuslikuks antonüümiline sõnapaar kuld - muld. Vairava vanasõna "Täna kuld, homme muld" esineb ka vadja ja soome rahvaluules (19, 146). "Muld on kallim kui kuld" (Helme, 22, 82). "Kaeva mulda, siis saad kulda" (Rõuge, 22, 82). "Lina läheb kullaks, vill mullaks" (Nanila, 22, 84). Vadja näide: "Kulta tunnub i mullassõ" (19, 145). Soome näide: "Hiiluu kulta mulla seljast" (19, 145). Nagu näitab rehe-

peksu tähendav soome mõistatus, võib see antonüümia kujun-
dada ka parallelismivormeli värsistatud sõnastuses:

Multa alla, multa piällä,
neissyt tanasi kullan piällä? (3, 172).

Alliteratsioonivormeli must muld komponentsõnade seo-
seid teiste stereotüüpidega võib kujutada skeemina:

Tuleb nentida, et sõnaühendivormelites on sõnu, mis on
komponentideks terves reas eri tüüpi stereotüüpides. Peab
eeldama, et ühe sellise sõna ümber koonduv stereotüüpide sa-
ri on mingil määral vastastikku seotud liikmetega tüpoloo-
giline tsükel, mnemooniline ring lauliku stereotüüpiavara-
mus. Nii- või teistsugune teatavate sõnade või sõnapaaridega
seostuv stereotüüpide sari on nähtavasti iga võimeka lauli-
ku traditsioonitundmisele rajatud mälus olemas olnud. On
sõltunud muidugi mitmetest teguritest, milline ja kui suur
vormelivõrk ühel või teisel laulikul talletatud ja tarvita-
misvalmis oli: kohaliku traditsiooni omapärast, rahvaluule
levikufaasist, esitaja isikupärasest andekusest ja muust.

Rahvaluule elujõulises levikufaasis, kua improvisatsioon oli loomulik nähtua, ei piirdunud lauliku traditsioonitundmine ilmselt mitte ainult päheõpitud laulude hulgaga - sellele kaasnes atereotüüpiavaramu laulude sõnastamise tehnika aluse-na. Vormelihulk oli nii suur ja mitmekesine, selle kasutamise oskus suupärane, et regivärsivormi võidi valada mistahes mõttekäiku või tundevarjundit, võidi improviseerida. Rahvalaulutraditsiooni loomingulise kasutamise põhjalik käsitelu on mõeldamatu selle loomingu tehnilist alust - stereotüüpiat - tundmata.

Ki saa küll arvata, et kõigi sõnaühendite kõik näited oleksid omavahel geneetilises seoses. Mida avaram, kasutamise võimalustelt altim on vormel tähendussisult, mida rohkem on temast näiteid (variante); mida kaugemal lokaalselt need näited üksteisest on, seda enam tuleb eeldada kohalikku isetärkamist, juhuslikku või ainukordset improvisatsiooni. Sel juhul on stereotüüpi näiline, tüpoloogiliselt eksisteerimatu - või tuleb ühisjoonte, samase vormiloomingu põhjuste otsimisel siirduda teistele, mittefolkloorsetele tasanditele: psühholoogiliste ja keeleliste eelduste juurde. Vormelite tegelikku tüpoloogilist funktsioneerimist stereotüüpiana saab tõendada konkreetsete, detailsete uurimuste kaudu. Stereotüüpiat saab suurel määral tõenäoseks pidada, kui tegemist on rohkete näidetega sisult lähedastest lauludest ühe lauliku. lähedaste laulikute või lokaalselt kitsama lauluala aineses.

Belkäsitletud alliteratsioonivormeli näidete- ja seosterohkus põhineb sõnade (must, muld) sisulisele avarusele, kasutamisevajaduste ja -võimaluste suurele hulgale. On ju väga palju võimalusi, kus üht või teist neist on vaja või saab kasutada; otsesele tähendusele lisandub veel kujundiliste tähenduste hulk. Parallelismivormelitest võiks kärmiselt laia esinemusega märkida sõnapaari isa - ema. Pärnu laulus "Hiline" on see nii:

Isa mind hüüdis hiljukeseks,
ema enneaeguseksi,
muu pere munarebuksi (17, 73).

Kuusalu laulus "Millal saan omile?":

Mill lään mina isäle,
mil lään mina emäle,

millal viieren vendadele,
millal uerudan uele? (33, 58).

Rõngu õitsilaulus:

Esa minu eitei tõreli,
emä käsk kotun magede (5, 46).

Kuusalust on ka vanasõnana kasutatud värsipaar:

Isa külmä pohjatuuli,
ema helejää pñiväpaiste (22, 170).

Teine selline pärineb Kullamaalt:

Pool vaest isata,
üsnavaene emata (22, 171).

Vadja pulmalaulus:

Isä kuttsu kullõssi,
maama ehto lahzõssi (2, 46).

Vadja ja karjala vanasõnades: "Ema vits on villane,
aga isa vits on karvane" (19, 84).

Karjala rahvalaulus:

Oi on tuatto taivahaine,
muamo muahine jumala (37, 171).

Stereotüüp esineb ka mordva rahvalauludes (18, 53), aga ka vene böliinades:

Воспомн-воскормнл не отец, не матъ,
не отец, не матъ, не брат, не сестра (43, 280).

Juhusliku paralleeli võib leida aga isegi kauge ai-
nu rahva folkloorist (38, 74).

Vormelil isa-ema võiks eeldada globaalset esinemisala. See võib patriarhaalse perekonna kujunemisest ja kordustele ning paralleelismidele tuginevast mõtte- ning väljendusvii-
sist peale eri maade rahvaste kõnepruugis ja folklooris am-
must ajast juurdunud olla. Eesti regiväreis moodustab ta
igatahes üliproduktiivse vormeli, mille avaldumisvorme on
lugematult palju.

Kui suur osa saab laulude sõnastamisel olla stereotüü-
pidel, ilmneb eriti hästi setu rahvalauludes, kus regivär-
sivorm elavas traditsioonis kõige paremini on säilinud. Vär-
sisisesed vormelid pole siin üksnes juhuslikuks laulutäi-

teks, väikeseks interpolatsiooniks, siirdefunktsiooni või tüüpilise situatsiooni märkimiseks, vaid võivad saada teemaatiliseks aluseks ulatuslikult arendatud improviseeritud motiivile. Kinnitagu seda järgnev näide Anne Vabarna loominguist.

Regivärssis on väga produktiivne parallelismivormel päike - kuu. Karksi laul "Poiss tõuseb neiuude juurest" algab nii:

Päe tõussi, kuu tõussi,
päe tõus' Pärnu lähteesta,
kuu tõus' Kura jõesta -
kustes tõussi meie velle? (34, 259).

Vadja pulmalaulus:

Tere, kuu, tere, päike,
tere, kuu kumamast,
tere, päike paistmast! (2, 54).

Anne Vabarna on seda stereotüüpi kasutanud ja arendanud improvisatsioonis "Kitu- ja armulaul austõt seltsimisi ministrele", kus ta tänab ministrit temale personaalpensiooni määramise eest (RKM II 173, 387/8):

No kuulõks Sa, mesine ministre,
armuline rahaandja!
Sinno jõvvaiks kuige tennädä,
jõvvaiks kuige kumardada.
Sinno tennäks ma ödangu ilda,
vana, hummango varra.

Sis iks ma kuulõ kumarda,
pääs'o pääväle pallõ.
Kuu kääseks üle kuningide,
päiv üle päälükide.
Sis kääseks kuu ti kodo,
taivatähe' tandsõ lüümä.
Sa olõt iks viil kuust kulusap,
targõp taivatähhist.
Kulla saaiks ma minnä kuu mano,
pääs'o päävä veere mano,
kulla tahaiks ma minnä ti kodo,
meelimar'a ti majja.

Setu improvisatsioonid põhinevad sageli stereotüüpia, eriti väraisiaeste vormelite rohkele kasutamisele. Mõnigi kord ehitab laulik kogu arenduse stereotüüpialülide reale, juhtides oma mõtte värss-värsilt eesmärgile. Seejuures võib ilmuda stereotüüpia üllatavalt julgeid ja leidlikke, aga ka kohmakaid, puudulikke või anakronistlikke rakendusi. Eelnenud näide A. Vabarna loomingust pärineb tema vanaaast elajärgust. Et laulikul improviseerimiskunst juba noorema selge oli, tuleb ilmsiks järgnevalt katkendist, mis on pärit temalt tehtud esimeste üleskirjutuste hulgast. Kui suurlauliku avastaja A. O. Väisänen temaga 1923. a. suvel kohtus, kaebas Anne lauluvormis, et ta ei pääsenud eelmisel suvel Petseris peetud laulupeol suurte lauluemade Miko Ode, Hilma Taarka jt. kõrval esinema (8, 26):

- Ka koh üks mul om süä haigõ,
 süäks haigõ, meeli paha -
 läkäi mul meelest mastõh,
 läkäi süvveh süämest:
 5 olli_{ks} ma latsi laululinõ,
 ime-ks-kana ilolinõ,
 sääl ma tahtsõ laulu laulda',
 tahtsõ kulla kul'atõlla,
 hot' ma mõietai kirvõkirjäh,
 10 tunnõi ravvarsamatut,
 sõna' olli' mul sõglaga' üsähh,
 laulu' olli' mul langaga' kaalah,
 naanu' ma sõglast sõiratsama,
 maalõ laskma langa päält.
 15 Ega mul lasta_{as}, latsõl, laulda',
 inemisel üks ilotõlla'.
 Eski' olli' latsõ' laululiao',
 olli' naase' nal'alisõ'.
 Küll öka ma kuuknu' kunigilõ,
 20 mina_{ks} laulnu' ministrilõ.
 Küll öks sis kuninga' kullõlnu',
 a ku minno herrä' himostanu'.

Laulik on alustanud laialt levinud stereotüüpsi, kurvastamist väljendava värsipaariga, mis põhineb paralleelismivormelile süda - meel (vrd. 29, 286). See vormel kordub

järgmise väreipaaria, millega rõhutatakse kurvastuse suu-
rust, siia haakub ühtlasi stereotüüpne värss, mis põhineb
alliteratsioonivormelile sõõma - süda (vrd. 29, 119). 5. ja
6. värss põhinevad setu laulude sagedastele paralleelismor-
melitele laps - emakana ja laul - ilu. Ka 7. ja 8. vär-
si lauima - kulatama on paljulevinud stereotüüp. 9. ja 10.
värssis, millega laulik avaldab, et ta on kirjaoskamatu, on
ta kasutanud väreipaari müütilisest laulust "Imeline koda"
(28, 125). Järgneb motiiv, mis näib pärinevat "Ilulaulust",
võib esineda ka stereotüüpsena, nagu näiteks laulus "Lau-
likneiu" (29, 23). Värssse 15 - 18 täidab tikand (osalt juba
samas kasutatud) vormelitest, ka 19. - 20. värsi stereotüüp
kuukma - laulma kujutab endast sageli esinevat paralleelis-
mivormelit (29, 22). Ka viimaste värsside kuningas - härra
esineb teisteski lauludes. Nõnda on laulik kogu 22-värsili-
se laulukese loonud üksnes stereotüüpide lükkimise ja põi-
mimise teel.

Kas setu laulude stereotüüpiarohkus ei kehti mutatis mu-
tandis kogu eesti regivärsilise lüürika suhtes võrreldava-
na?

Käesoleva väikese stereotüüpiakäsitluse lõpuks peatu-
gem ved ühel huvitaval probleemil: kas ja kuidas on Kreutz-
wald stereotüüpiat rakendanud "Kalevipoja" koostamisel? On
ta kasutanud rahvalaulikutele omast tehnikat sõnastuse im-
proviseerimisel?

Nagu teada, puhkes poleemika eepose rahvaehtsuse küsi-
mustes juba teose ilmudes. Sellele poleemikale on punkti
pannud V. Pino oma detailse uurimusega, mille kokkuvõttena
ta on avaldanud registri rahvaehtsatest värssidest "Kalevi-
pojas" (11, 240). Selle registri ühikuks on värss, paljude-
le stereotüüpsetele värssidele on viidatud ka tekstile kaas-
nevates joonealustes kommentaarides. Kreutzwaldi teksti kõr-
vutamisel rahvalaulude värsside ja motiividega on ilmekalt
esile toodud eepose autori suur ja rohkete õnnestumistega
töö teose loomisel. Näib siiski, et värsisisesest stereotüü-
pia analüüsimine eeposes võimaldab seda ülevaadet täiendada
ja täpsustada. Võtmem üks pisteline näide. Alliteratsioonil-
ine sõnapaar muru - muld esineb eeposes neljal korral. Esi-
teks II loos, kus kujutatakse, kuidas Linda Kalevi matab (10,
98):

Muru kasvis mulla peale,
Aruheina haua peale,
Kasteheina kaela peale,
Punalilled palge peale,
Sinililled silmadele,
Kullerkupud kulmudele.

Teiseks esineb see VII loos, kus Kalevipoeg käib isa
haua. Kalev vastab pojale, et ta ei või tõusta, sest

Muru kasvand peale mulla,
Aruheina peale haua,
Sammal kasvand peale kalju,
Sinililled silma peale,
Angervaksad jalgadele (10, 178).

Kolmandaks leiame sõnapaari XIV loost, põrguõue kju-
tusest (10, 284):

Siis nad pessid õue peale,
Kus ei muru ega mulda.
Maa oli selge rahane,
Tänav teeda taalderista.

Neljandaks on sõnapaar XX loos. Sõja eel matab Kalevi-
poeg varanduse peidupaika ja loitsib:

Muru põue, mulla alla,
Sõmerliiva lihtinessa,
Savisilla sügavale
Matan maruka magusa ... (10, 376).

Kaks esimest näidet on ülekanded rahvalaulust "Ema
haua", kaks viimast aga Kreutzwaldi looming. Sõnapaari ka-
sutamine viimastes näidetes on kahtlemata õnnestunud, sõ-
nastuses sisulist eesmärki täitev. Kui võrrelda seda allii-
teratsioonivormelite rakendustega rahvalaulikute poolt eel-
nenud näidete põhjal, võib täheldada, et põhimõttelist eri-
nevust Kreutzwaldi töö ja rahvalaulikute esitusviisi vahel
pole. Võis muidugi olla nii, et need värssid lõi autor ter-
vikutena päris iseseisvalt, toetumata mingi rahvalauluvärsi
eeskujule, kuid võis olla ka nii, et tal neid värsse luues
mingi muru või mulda sisaldav rahvalauluvärs meenus (võib-
olla sama, mis on laulus "Ema haua") ja ta siis rahvalau-
likute kombel sellest mõjustatuna tuletas konkreetsema vär-

sikuju. Viimase võimaluse puhul olekski ta siis kasutanud sõnapaari stereotüüpsena, nagu seda on teinud rahvalaulikud. Esialgsete vaatluste põhjal tundubki, et Kreutzwald on vallanud rahvalaulikutele omast stereotüüpiatehnikat (seda tõendavad paljud värsside ja motiivide ülekanded, mis V. Pino poolt on märgitud) ja tema arvamus enesest kui ehtsa rahvalaulikuga võrdsest on sel alusel suurel määral õigustatud. Kuivõrd see on paikapidav, peaks selguma edaspidises uurimistöös "Kalevipoja" stereotüüpi alal.

Kõigi eelnenud vaatluste kokkuvõtteks tuleks märkida järgmist.

1. Regivärsiliste rahvalaulude tüpoloogia määramine on keerukas ülesanne, kuid esmajärguliselt vajalik laulude analüüsimisel, korraldamisel ja väljaandmisel. Tüüpide omapära tabamine on mõeldav stereotüüpsete, rohkem kui ühes tüübis esinevate samaste värsside või lauluosade väljaselgitamise läbi. Regivärsi stereotüüpias on stereotüüpsete värsside kõrval suur osa värsist väiksematel ühikutel - sõnapaaridel ja sõnaühenditel, eriti alliteratsioon- ja paralleelismivormelitel.

2. Sõnapaaride stereotüüpiatraditsioon avaldub rahvaluules viiel tasandil: 1) ühe lauliku lauluvaras; 2) lokaaltraditsiooniga seotud laulikute repertuaaris (näit. kihelkondlikus ulatuses); 3) kogu rahva laulukultuuri ulatuses; 4) keelelt lähedaste hõimurahvaste repertuaaris; 5) rahvusvahelises ulatuses.

3. Sõnapaaride stereotüüpi seob rahvalaulude ja rahvaluule eri liike. Regivärsile omaseid sõnapaare leidub oht-rasti vanasõnades ja mõistatustes.

4. Alliteratsioon- ja paralleelismivormelitel on suur sisuline, vormiline ja mnemooniline tähendus. Vormeli stereotüüpiamäär, tema rakendamise sagedus, leviku ulatus ja tõhusus sõltuvad vormeli sisulisest ja vormilisest iseloomust. On vormeleid, mis kasutusvõimalustelt on peaaegu universaalsed (must muld, isa-ema). Stereotüüpne sõnapaar ei määra automaatselt geneetilist seost: peab arvestama ka tekkevõimalust generatio spontanea. Mida kitsam on kasutussfäär (ühe lauliku repertuaar või ühe lokaaltraditsiooni piirid), seda tõenäosem on stereotüüpi.

5. Regivärsilise rahvalaulu tüpoloogia põhineb tüübi-

omaste värsside väljaselgitamisele. Täpne ja ammendav tüpoloogia on mõeldav vaid stereotüüpsete sõnapaaride täieliku registri vahendusel.

6. Rahvalaulu põhjalikuks analüüsimiseks ei piisa ühe teksti detailsest vaatlusest. Igas tekstis avaldub stiili-traditsioon, selles aga on suur osa stereotüüpial.

7. Stereotüüpia, eriti sõnapaaride analüüs on võtmeks laulikute loomingutehnika juurde, võimaldades täpsemalt määrata traditsiooni ja improvisatsiooni suhet, seega ka lauliku loominguolist omapära ja vaimset suurust. Mida paremini on elav rahvaluuletraditsioon säilinud, mida aktiivsemalt seda kasutatakse, seda suurem on stereotüüpia osatähtsus. Eriti suur on see laululiikides, kus ilmneb vajadusi otse-seks improviseerimiseks. Suurlaulik Anne Vabarna improvisatsioonides on sageli valdav osa stereotüüpial, päris originaalsete mõtete avaldamisel järgneb sõnapaaride kasutamine värss-värsilt pika lauluosa ulatuses. Andeka rahvalauliku mälus näib iga sõna jaoks valmis olevat selle alliteratsiooniline või parallelistlik vaste.

8. Laulikute loomingutehnikat - stereotüüpsete sõnapaaride rakendamist võib täheldada ka Kreutzwaldi loomingu-s - eeposes "Kalevipoeg".

9. Ammendava regivärsitüpoloogia algühikuks ei piisa värsist, algühikuks on sõna.

K a s u t a t u d k i r j a n d u s

1. A a v i k , J. Valik eesti rahvalaule. Tartu, 1919.
2. A r i s t e , P. Vadjalaste laule. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 3. Tallinn, 1960.
3. Arvoitukset. Toimittaneet Leea Wirtanen, Annikki Kailvola-Kregenböj, Aarre Nyman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 330. Pieksämäki, 1977.
4. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. I köide. 1. vihk. Toimetanud Ülo Tedre. Tallinn, 1969.

5. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. II köide. 1. vihk. Toimetanud Ülo Tedre. Tallinn, 1970.
6. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. II köide. 2. vihk. Tallinn, 1970.
7. K a i v o l a - B r e g e n h ö j , A. Formula Analysis as a Method of Classifying Riddles. Studia Fennica 17. Finnish Folkloristics 1. Helsinki, 1974.
8. Kodutulo'. Seto lugemiku II osa. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused XI. Tartu, 1924.
9. K o l k , U. Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus. Töid filoloogia alalt I. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 117. Tartu, 1962.
10. K r e u t z w a l d , Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega I. Tallinn, 1961.
11. K r e u t z w a l d , Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega II. Tallinn, 1963.
12. K r e u t z w a l d , Fr. R. Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures. Maa-ilm ja mõnda. Tallinn, 1953.
13. K õ i v a , O. Kihnu rahvalaulikutest. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 159. Tartu, 1964.
14. L a u g a s t e , E. Eesti rahvaluule. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn, 1977.
15. L a u g a s t e , E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn, 1963.
16. L a u g a s t e , E. Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 234. Tartu, 1969.
17. L a u g a s t e , E. Valimik eesti rahvalaule. Tallinn, 1948.
18. Leegajused. Soome-ugri rahvaste laule. Koostanud U. Kolk, R. Ritsing, A. Valmet. "Loomingu" raamatukogu 29/30 (661/662). Tallinn, 1970.
19. M ä l k , V. Vadja vanasõnad eesti, soome, karjala ja vene vastetega. Tallinn, 1976.

20. N e n o l a - K a l l i o , A. Itkuvirsien henkilönnimitysten typologiaa. Sananjalka 14. Turku, 1972.
21. N i e m i , A. R. Runontutkimuksemme metodista. Kalevalaseuran Vuoeikirja 9. Porvoo, 1929.
22. N o r m a n n , E. Valimik eesti vanasõnu. Tallinn, 1955.
23. P e e g e l , J. Hobuse sünonüümikast eesti regivärsides. Emakeele Seltsi aastaraamat 17. Tallinn, 1971, lk. 71.
24. P i n o , V. Laulurühms "Kubjas ja teomees" tüpoloogilistest suhetest. Eesti rahvaluulest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1964, lk. 35.
25. R e l a n d e r , O. Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa. "Suomi". Kolmas Jakso. 8 Osa. Helsingissä, 1894.
26. S a a r e s t e , A. Valitud eesti rahvalaulud. Tallinn, 1922.
27. S a l m i n e n , V. Suomalaisten muinaisrunojen historia I. Helsinki, 1934.
28. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, Ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Esimene köide. Helsingi, 1904.
29. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, Ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Teine köide. Helsingi, 1905.
30. S e t ä l ä , E. N. Sammon arvoitus. Helsinki, 1932.
31. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Toimittaja Matti Kuusi. Helsinki-Keuruu, 1963.
32. T e d r e , Ü. Stereotüüpsest Karksi rahvalauludes. Eesti rahvaluulest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1964, lk. 52.
33. Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. Tallinn, 1938.
34. Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. Tartu, 1941.

35. А н и к и н В. П. Фольклор как коллективное творчество народа. Учебное пособие по спецкурсу для студентов-заочников филологических факультетов государственных университетов. М., 1969.
36. Былины севера. Том первый. Мезень и Печора. Записи, вступительная статья и комментарии А. М. Астаховой. М.-Л., 1938.
37. Карельские народные песни. Карельский филиал Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории. М., 1962.
38. Н е в с к и й Н. А. Айнский фольклор. Москва, 1972.
39. Онежские былины записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года. Том первый. М.-Л., 1949.
40. П у т и л о в Б. Н. Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. Л., 1976.
41. У х о в П. Д. Атрибуции русских былин. М., 1970.
42. Ч и ч е р о в В. Вопросы теории и истории народного творчества. М., 1959.
43. Ш т о к м а р М. П. Исследования в области русского народного стихосложения. М., 1952.

О СТЕРЕОТИПНОСТИ АЛЛИТЕРАЦИОННОГО СТИХА

У. Коляк

Р е з ю м е

1. Типологизация аллитерационных народных песен — сложное дело, однако она в первую очередь необходима при их анализе, упорядочении и издании. Постичь своеобразие типов представляется возможным путем выяснения стереотипных, встречающихся более чем в одном типе тождественных стихов или частей песен. Наряду со стереотипными стихами в стереотипности аллитерационных стихов большую роль имеют и меньшие единицы, такие как пары слов, сочетания слов, в частности, аллитерационные формулы, а также формулы параллелизма.

2. Традиция стереотипности пар слов в народной поэзии выражается на пяти уровнях: 1) в песенном репертуаре одного певца; 2) в репертуаре, связанном с общими местными традициями певцов (напр., в пределах прихода); 3) в пределах песенной культуры всего народа; 4) в репертуаре родственных по языку народов; 5) в интернациональных пределах.

3. Стереотипность пар слов связывает в одно целое отдельные виды народных песен и народной поэзии. Пары слов, свойственные аллитерационным стихам, обильно встречаются в пословицах и загадках.

4. Формулы аллитерации, а также параллелизма имеют большую смысловую, формовую и мнемоническую значимость. Степень стереотипности формулы, частотность ее применения, пределы распространения, действенность — все это зависит от смыслового и форменного характера формулы. Есть формулы почти универсальные по возможностям их применения (черная земля, отец-мать). Стереотипная пара слов автоматически не определяет генетическую связь: необходимо учесть и возможность возникновения способом *generatio spontanea*. Чем уже сфера применения (репертуар одного певца или пределы одной местной традиции), тем правдоподобнее генетическая связь стереотипии.

5. Типология аллитерационных народных песен основывается на определении типобразных стихов. Подробная, исчерпыва-

иная типология мыслима только при наличии полного регистра стереотипных пар слов.

6. Для основательного анализа народной песни недостаточно рассмотреть детально только один текст. Стилистая традиция проявляется в любом тексте, но большую роль в ней играет стереотипность.

7. Анализ стереотипии, в частности, у пар слов является ключом к пониманию творческой техники певцов, дает возможность точно установить взаимоотношения традиции и импровизации, а тем самым и определить творческое лицо певца, его духовное величие. Чем лучше сохранилась живая традиция народной поэзии, чем чаще она активно претворяется в жизнь, тем более важна роль стереотипии. Это особенно касается тех видов песен, в которых обнаруживается необходимость импровизации. В импровизациях прославившейся народной сказительницы Анне Вабарна нередко преобладающую часть составляет стереотипия: вслед за высказыванием оригинальных мыслей следует использование пар слов, и так стих за стихом в пределах длинной части всей песни. В уме талантливого певца для каждого слова как бы наготове его аллитерационное или параллелистическое соответствие.

8. Творческий прием певцов - применение стереотипных пар слов можно наблюдать и в национальном эпосе Крейцвальда "Калевипоэг".

9. Основной единицей исчерпывающей типологии аллитерационных стихов служит не стих - этого недостаточно, - он является словом.

KITAV PARALLELISM REGIVÄRSI STIILIVÕTTENA

P. H a g u

Besti regivärsis, veel ulatuslikumalt aga setu rahvalauludes võib kohata üht stiilifiguuri, mida senine rahvalaulude poeetikakäsitus pole iseseisva vormivõttena esile toonud. Jutt on nimelt eitusest, mis leiab lauliku poolt kasutamist mitte pragmaatilistel eesmärkidel, laulu arengu loogikast põhjustatud tingimustel, vaid kindlail kunstikavatsuslikel taotlustel. Vaatleme paari näidet, üks Helme, teine Setu laulust:

Mõtlid sõal sõitevetä,
venelesel vehkivetä,
ugalesel hul'luvetä.
Ega sõda siin ei sõida,
ugalene siin ei hul'lu,
venelene siin ei veeri.
Sõidave siin sõsarte latse,
käivä siin külä kälitse,
vehkvä siin veliste latse.

2, 666

Mano püüdse Pühäliisi,
mano tahtse Taivaliisi.
Püvvü-es mano Pühäliise,
tammu-es mano Taivaliise,
tulli iks ütsi Äijolane,
Äijolane, kiusulane.
4, 665

Küllap osutavad need näited täie selgusega, et eitus pole siin pelk asjaolude konstateerimine, vaid lauliku poolt teadlikult rakendatud võte mingi olulise seiga või hinnangu teravamaks esiletoomiseks. Laulik loob meelega oma väidetes vastuolu, et lahendus, lõppväide seda eredamalt esile ker-
kiks.

■ Märkus: "Setukeste lauludest" võetud näidetes on lihtsustatud ortograafiat. Ära on jäetud enamik diakriitilisi märke, mis pole otseselt vajalikud sisu mõistmiseks, grammatiliste vormide eristamiseks. Ülipikü kõrgeenenud vokaal antakse edasi mitte giftongiga, vaid kõrge vokaaliga. z on asendatud g-ga, š - o-ga ja tähed ü ja u - y-ga.

Oma ülesehituselt sisaldab vaadeldav vormivõtte kolme liiget:

- a) esitatakse mingi positiivne väide või küsimus;
- b) väide lükatakse ümber või küsimusele vastatakse eitavalt;
- c) esitatakse uus positiivne väide.

Nimetame edaspidi kõnesolevat stiilifiguuri **e i t a - v a k s p a r a l l e l i s m i k s**. Konstateerime, et eitava parallelismi funktsiooniks on kuulaja tähelepanu fookuseerimine mingile lauliku poolt oluliseks peetud detailile eituse teel. Edasi aga siirdugem vormivõtte konkreetsete esinemisjuhtude vaatlemisele.

Eitava parallelismi kolmest liikmest on kõige varieeruvam a-osa. See võidakse esitada mitmesugusel kujul.

1. Küsimusena:

Kas sinno iks peti pehme asõ,
hapu iks taar har'otõlli?
Ega iks no petä-äs pehme asõ,
hapu iks taar har'otõllõ-õs,
pett' iks nuur neiokõnõ,
pett' iks kasuij kabokõnõ. 6, 203

2. Levinud üldarvamuseks, mida laulik refereerib:

Ülti siih saina' samõtitso',
Ülti hirre' helmidse'.
Seo iks ma kõrralda kõnõlõ,
jutu aja as'anda,
olõ-õi na' saina' samõtitso',
olõ-õi hirre' helmidse',
talo um mehe tarõkõnõ,
maakündjä majakõnõ. 6, 470

3. Lauliku enda väitenäide:

Tooni mõtlõd sa maa' paremba',
Kadso adra' armamba';
Tooni olõ-õi maa' paremba',
Kadso adra' armamba',
Tooni lõvväd sa maa' turbitse',
Manalasõl sa maa' maranatsõ. 6, 290

4) Laulu ühe tegelase väitena, millele eitusega vastab teine tegelane:

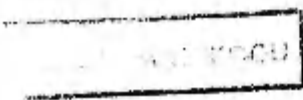
"Olt iks sa sõõdül sünnütet,
kana-arvul kasvatet."
"Ole-i ma sõõdül sünnütet,
ei kana-arvul kasvatet,
ma olli iks peet piimäl, päältsel,
sõõdet sõira suurmidel,
kanamunal kasvatetu." 4, 422

5) a-liige puudub üldse. Sellise kaheliikmelise eitava parallelismi puhul jääb samaks kujundi eesmärk - tähelepau suunamine detailile eituse teel. Põhimõtteliselt seab puuduva a-liikme kergesti sõnastada (küsimuse või levinud üldarvamuse vormis) eitusest. Mõnelgi juhul võib esimese liikme puudumist pidada sekundaarseks; seda eriti siis, kui sama laulu teistes variantides on a-liige harilikult olemas. Näiteks:

Mis neo' poisi' siijä otsva',
mis neo' mehe' siijä sai'?
Neo' ei olõ poissa pulma',
poissa pulma', meeste joogi',
neo umma' naistõ joogi',
naistõ joogi', naistõ pulma'. 6, 231

Kas iks nii' olli meeste joogi',
meeste joogi', poistõ pulma'?
Ega-õs nii' olõ meeste joogi',
meeste joogi', poissa pulma',
neo omma' iks naistõ joogi',
kabehiste pääh-kado'. 6, 233

Teisalt on aga kahtlemata selge ka see, et kujundi ajaloolise arenemise seisukohalt pole mingit alust kaheliikmelist vormi pidada sekundaarseks, hilisemaks kui kolmeliikmelist. Arenemine on ilmselt toimunud paralleelselt ja iseseisvalt, aktiivset kasutamist on pidevalt leidnud mõlemad. Eeskujuks kaheliikmelise eitava parallelismi loomisel on olnud harilikus tavakeeleski sageli kasutatav tunderõhuline eitamine (neutraalse "see on nii" asemel "see pole mitte nii, vaid hoopis nii!"). Ajaloolises perspektiivis väiks ka-

heliikmelist vormi pidada oma tekkeajalt ehk varasemaks kui kolmeliikmelist. Igatahes ei nõua ega eelda kaheliikmeline eitav parallelism a-liikme vältimatut olemasolu laulu mingis muus variandis või selle obligatoorsest juurdemõtle- mist:

Eka iks mii' olõ-õi ulli suku,
olõ-õi kalgõ kalenat,
olõ iks mii' suku oigõt,
olõ iks mii' verd veselät. 6, 257

Sisuliselt tuleb a-liige puuduvaks lugeda ka neil juhtudel, kus sissejuhatav mõttekäik ei korrespondeeru oma sõnastuses piisavalt täpselt eitusega:

Sis kuts'iks küläst köütijät,
üle aia alostajat.
Tule-es küläst köütijät,
üle aia alostajat, -
tull'iks susi, vei sua kolo,
jänes vei jalglavvagu,
tull'vares, vasse langa. 4, 433

Siin on puuduv, juurdemõeldav a-liige; Kas tull'iks küläst köütijät,/ üle aia alostajat?

Sellised on niisiis struktuurierinevuste põhjal eris- tatavad eitava parallelismi alarühmad. Küllap oleks vist otstarbekas põgusalt vaadelda ka regivärsis ajuti esinevaid eitavale parallelismile küllalt sarnaseid nähtusi, mis ome- ti eitav parallelism pole. Neiski konstruksioonides on kesksel kohal eitus, kuid selle ülesandeks pole tähelepanu fokuseerimine järgnevale, vaid laulu tegevuse jätkamine. Sel- list eitust võiks nimetada e i t u s k o r d u s e k s . Ka eituskorduste hulgas saab eristada alaliike:

1. Eitatakse mitte tegevust (seda võib esineda ka ei- tavas parallelismis), vaid tegevuse tulemust. Harilikult ei saa sellisel juhul tekkida eitavale parallelismile ise- loomulikku kolmeosalist struktuuri:

Otse ma luuda kotosta,
vaskiluuda var'o alt,
lõvvä-äs luuda kotosta,
vaskiluuda var'o alt. 4, 97

Kuid siia kõrvale võib siiski tuua näite, kus antiteesi kasutamise tõttu tekib petlik mulje kolmeosalisest konstruktsioonist:

Tuhat ai tiä iks hobõst tuuma,
sada ai tiä iks ratsut saama,
eka iks no jõvva' tuhat tuvva',
tuhat iks tuvva', sada saija'.
Vell'ol iks oll'kõva kõrb,
kõva iks kõrbi, vesihhiro,
olli iks täl lahhe laukiruuna,
tõi iks tuu tüve merestä,
sai iks tiä ladva Saarõmaalt. 6, 361

2. Nenditakse soovi või taotluse võimatust. Üsna sageli esitatakse sellistel juhtudel eituskorduse järel ka põhjendus, miks on taotlus võimatu. See aga muudab eituskorduse oma konstruktsioonilt üsna lähedaseks eitavale parallelismile:

Käkisi su kodo käökõsõ,
umma jätäsi su maija mar'akõsõ.
Sinno või-i mi kulla kodo jätta',
jättä-ei maija mar'akõist.
Tooni um sul poiga pähütseh,
Tooni tütar jalotsih. 6, 290

Kriteeriumiks, mis võimaldab eristada eitavat parallelismi eituskordusest, ongi just eitusele järgneva osa sisuline erinevus. Eitava parallelismi puhul on b- ja c-osa (eituse ja lõppväite) vahel alati olemas vastandus, kuna eituskordusele järgneb põhjendus.

3. Eituskordus-dialoog. Siingi võib eitusele sageli järgneda põhjendus, miks ei saa nii või teisiti toimida.

Haari iks ma sillalt küüsütellä',
järve kaasõlt kadsatõlli:
"Agu sa iks, sild, sisse satat,
järve iks no kaasi katski läät?"
Silda iks no keelilä kynõli,
kaasi iks no vasta kadsatõlli:
"Eks iks ma silda sisse sata-ai,
järve iks kaasi ma katski lää-äi." 6, 402

"Tulõ iks, ilo, poissa hulka,
kaldu poissa kamanduhe!"
"Lää ei ma ilo poissa hulka,
kaldu-i ma poissa kamanduhe.
Poisal iks umma puitsõ sõna,
lõhmusõtsõ lõigahusõ." 4, 4

Tuleb siiski nentida, et eitava parallelismi ja eitus-
korduse vaheline piir pole alati küllalt selge ja terav. Võ-
tame järgmised näited:

Umal iks hot' meelel merde lääsi,
süäme haigusõl süvvä võrõnguhe.
Või-õi meelel merde minnä,
süämel süvvä võrõnguhe,
vaija iks ellä' ilma pääl,
mar'akõisil maa pääl. 6, 244

Kas iks minol merde minnä',
süämeh süvvä võrõngohe?
Seo iks ma kõrralda kynõli,
jutu iks asjalda alosti,
või-i iks ma meelel merde minnä,
süämel süvvä vette,
mullõ iks sa jäti' ulli' hoita,
uma' iks kanasõ' kasvata'. 6, 295

Esimese näite c-osa käsitlemine põhjendusena on küllalt-
ki küsitav. Tunduvalt reljeefsem on siin vastandus: ei või
surra, vaja on elada. Vastanduse element õigustab näite lii-
gitamist eitavaks parallelismiks. Seevastu teises näites on
c-osa puhul ilmselt tegemist põhjendusega ja niisiis on ka
näide eituskordus. Ometi tekib näidete kõrvutamisel mulje
nende täielikust sarnasusest ja esimesel silmapilgul miski
tõrgub neid eristama erinevateks stiilivõteteks. Tõsi, läh-
hem vaatlus lubab sedastada, et esimeses näites langeb emot-
sionaalne rõhk c-osale, teises näites aga eitusele.

Pöördume nüüd tagasi eitava parallelismi esinemuse juur-
de regivärssides. Harilikult antakse laulus stiilivõtte kõik
kolm liiget vahetult üksteise järel. Niisama tavaline on ka
see, et nende vahele, enamasti eituse ette, lisatakse ste-
reotüüpsid pöördumisvärssesse. Setus, kus eitav parallelism
on väga populaarne ja laialt tarvitatud figuur, on välja ku-

junenud isegi püsiv stereotüüpne eitusvormel, mis eituse sisse juhatab. Näited mõlema kohta:

"Velekene, noorõkõnõ!
Midä sa uigut, midä hõigut?
Ehk sa uigut oravit,
hõigut leeme lihavit?"
"Sõaar, hellä linnukõnõ,
matal meelimar'akõnõ!
Ega ei uigu oravit,
hõigu-ui leeme lihavit,
mina sinno kodo uigu,
kodo uigu, kodo hõigu." 4, 454

Kääni ike ma suu surma poolõ,
jala' kääni iks ma musta mulla poolõ.
Seo iks ma kõrralda kynõli,
ai iks ma jutu as'anda,
eka käänä-äs ma suud aaina poolõ,
käänä-äs ma suud surma poolõ,
jalgo käänä-äs ma musta mulla poolõ,
kääni iks ma suu samblõhe,
kai iks ma ese kavalut. 6, 436

Eitusvormeli puhul tuleb siiski nentida seda, et ta ei signaliseeri ainuüksi eitava parallelismi olemasolu. Eitusvormel esineb tihti ka eituskorduses. Üksikjuhtudel leiab see kasutamist ka siis, kui laulik tahab end parandada. Näiteks õpetuses mõrsjale, et naisena tuleb küllasse minekuks luba küsida:

Inne haara' iks sa küsü' kübärält,
haara' iks sa kaoga kynõlda',
Seo iks ma kõrralda kynõli,
jutu iks ma as'anda ai, -
inne haara' iks küsü' ülä imelt,
kasa iks mammalõ manidsõ'. 6, 193

Harvem kohtab juhte, kus eitava parallelismi liikmed on üksteisest eraldatud pikemate lõikudega, kus nad on põimitud tegevuse üldisse kangasse:

Kiä lätt iks nurmõ kündmä,
arolõ atra kandma?

Tulõ iks võtta vyyrit,
 tulõ iks otsi' or'alisi.
 Vell'okõnõ iks mu armakõnõ!
 Or'alinõ iks tüü unõhas,
 võõras tii-i tüüd võrksahe,
 sulanõ iks jääs suikma.
 Vell'okõnõ iks mu armakõnõ,
 vell'okõnõ iks mu meelimar'akõnõ!
 Voi-i iks võtta vyyrit,
 suvõat voi-i võtta sulast,
 sulanõ iks tahtsõ suurt palka,
 tahtsõ rahha rasõhõt.
 Kost nu vaesõ' võtva',
 kah'olisõ' kaalutõllõsõ'?
 Läävõ' iks esi küüdsil kündmõ,
 päs(s)il päid ravitsõmma. 6, 307

Toome surnuitkust veel ühe näite. Seekord esitame tsitaadina ainult eitava parallelismi (ülevaatlikkuse huvides lisame ka värsi järjekorranumbri), muu tekst on antud resümeeina:

Itkeja meenutab, et kui isa oli elus, siis tõi ta alati linnast külakosti. Kui aga nüüd tuleb turupäev, ei too enam keegi saia. Itkeja arvab:

153 umma' är iks koolnu' kulatski küdsäjä',
 kalmu lännü' saia saavutaja'.

Kui tuli turupäev, läks ta ise turule ja nägi:

161 Olõ-õi iks koolnu' är kulatski küdsäjä',
 kalmu lännü' saia saavutaja',

turul on saia hoopis sajavõrra. Nüüd ta mõistab, et

170 um koolnu' kulatski andja,
 kalmu lännü' saia saatja. 6, 268

Enamasti piirdub laulik laulus stililivõtte ühekordse kasutamisega. Setus võib kohata aga pikema arendusega lauludes eitava parallelismi kasutamist ka kaks või isegi kolm korda. Esineb neidki juhte, kus üksteisele järgneb kaks erinevasisulist figuuri (näide on Väike-Maarja kihelkonnast):

"Ime, ilus, kasva, kallis,
sinust soaneb saksa naine,
kaevab naine kangurile!"
Mina kuulin, vastu kostein:
"Hellakene, eidekene,
ei minust soane saksa naine,
ei mina kasva kangurile!
Minust saab sulasmehe naine,
kaevab kaeupoisi naine."

Ema kuulis, kostis vasta:
"Susi sõõb sulasmehe naise,
karu kasupoisi naise."
Mina kuulsin, vastu kostsin:
"Hellakene, eidekene,
susi ei sõõb sulase naista,
karu kasupoisi naista;
susi sõõb soetud ruunad,
karu kammitud hobused!"

2, 572

Konstruksiooni omapärast edasiarendust kohtab Setus. Siin võib eitav parallelism kasvada ahelaks, mis sisaldab kolme asemel viis lüli, sest pärast eitust esitatakse veel üks väärtõlgendus, mida uue eituse järel korrigeerib lõppväide:

Mõtli' na' iks sõa sõitvat,
vinne mõtli niä'ike väe veerüvat,
lateõ'iks saiatu saiballõ,
lätsi' iks kulla' korgõhõ.
Eka ike tuu sõda eõida-ai,
eka iks veerä' vinne vägi,
tuu iks meele päivä nõsõs,
astus ao veerekene.
Esi ike jäll' hinele kynõli',
mar'a' iks hinele manidsi':
Eka iks tuu päivä nõsõ-õi,
astu-ui ao veerekene,
veretäs iks tuu neio verrev küpär,
paist iks kaal' kumakinõ. 5, 607

Sama kohtab sageli lihaheite(maalenitsa)lauludes: algab pikk paast, millal ei lubata laulda. Laulikneiu väidab, et neidude suu suleb ema käek, siis eitab seda, kinnitab, et see on pappide keeld, eitab aga uuesti ja annab lõppväite - seda tegi jumal (5, 428).

Võrdluseks oleks aeg heita pilk naabrite folkloorile: kas ja kuidas esineb eitavat parallelismi nende rahvalauludes?

Eitava parallelismi esinemist kirjale ja soome rahvalaulus on vaadeldud P. Oinas (3). Ta eristab kaht tüüpi konstruktsioone.

1. Eitav antitees (negative antithesis):

Mihis poika pantanee,	Eihä poika puuhun kuole,
kuhus surma saattanee?	poika puuta kirjuttaa. 8, 47
Hirtetään hirsi-puuhun.	

2. Metafoorset ülekannet sisaldav eitav võrdlus (negative comparison):

Kallervoisen vanhin minja	Kallervoisen nuorin minja
nousoo aamulla (ylää),	katso ulos ikkunasta:
katso ulos ikkunasta:	Ei ole sauvu ei eakea
Mikä ulkona umakka,	eikä pilvi ei pimiä,
liekkos sauvu vain sakea,	Untamon sota tulepi. 7, 19
liekkos pilvi vain pimiä?	

Eitavat võrdlust esineb Ingeris, Ida-Karjalas (Olonets) ja suhteliselt harva Lääne-Karjalas. Võrdluse kompositsioon on harilikult järgmine: miski paelub kohalolijate tähelepänu. Üks kohalolijatest läheb vaatama ning esitab oma arvamuse (enamasti küsimuse kujul) kahe-kolme võimalusena. Keegi vaatab uuesti, eitab neid oletusi ja annab korrektse vastuse. Enamasti esitatakse see dialoogina. F. Oinas peab võimalikuks, et eitav võrdlus karjala rahvalaulus on saanud mõjustusi vene rahvatraditsioonist, kuna eitavat antiteesi peab ta kaheldamatult genuiinseks nähtuseks.

Stiilivõtte kõrvutus eesti ja karjala rahvalaulus lubab tõdeda, et meie regivärsi eitav parallelism kuulub F. Oinase klassifikatsiooni järgi eitava antiteesi alla. Kaheldamatult mefafoorsele asendusele tuginev eitav parallelism meil puudub, kuigi esineb näiteid lähenemisest metafoorsele kujundile:

Kuuli kolme ikijät:	ike-es suuh suure kuuse,
suuh iki suure kuuse,	ei aroh arokõivo,
aroh iki arokõivo,	laaneh ladvata pedäjä, -
laaneh ladvata pedäjä.	iki kolmi vaesta. 4, 429
See oll' kõrralta kõnelda, -	

Eitav parallelism on stiilifiguurina laialt levinud nii lääne- (saksa, uus kreeka jt.) kui ka ida-euroopa rahvaste (balti, rumeenia, slaavi jne.) folklooris. Võimaliku välismõjustuse seisukohalt pakub meile olulist huvi eesti ja vene

traditsiooni kõrvutus. Eitavat parallelismi kui stiilivõtet on slaavi rahvaste folklooris jälginud näit. A. A. Potebnja (15), E. Weiher (9), V. Gatsak (12). Järgnevalt on arvestatud M. M. Plissetski uurimust (14). Plissetski eristab psühholoogilise parallelismi kõrval järgmisi konstruktsioone.

1. Jaatav-eitav kõrvutamine (положительно-отрицательное сопоставление), millele O. Zilinski (13) on andnud ka nimetuse "трехчленная форма отрицательного параллелизма" ja P. Bogatõrev (10) "славянская антитеза":

Из-под камешка огонь горит,
Из-под второго ключи кипят,
Из-под третьего искры сыплятся.
Не огонь горит, не ключи кипят
Что кипит сердце молодецкое...
Что ж душечке по красной девице. 11, 565

Eraldi tuuakse selle alaliigina välja jaatava-eitava kõrvutamise küsiv vorm.

2. Sugestiivne täpsustus (приём суггестивного уточнения), millega korrigeeritakse esialgset muljet:

Деревня большая...
Не деревнюшка большая. -
Молодежь баская... 11, 106

3. Eitav võrdlus (отрицательное сравнение):

Из-под камня из-под белого,
Из-под кустика из-под ракитова
Не огонь горит, не смола кипит, -
Что кипит сердце молодецкое,
Не по батюшке, не по матушке...
Но по душечке красной девушке. 11, 566

Plissetski arvab, et eitav võrdlus on arenenud jaatavast-eitavast kõrvutamisest, mitte psühholoogilisest parallelismist, nagu oletas A. Vesselovski. Vaadelgem nende kolme vormivõtte struktuuri (teoreetilises konstruktsioonis):

Роза цветет в огороде;	psühholoogiline parallelism
Девушка живет в дому.	

Роза цветет в огороде.	jaatav-eitav kõrvutamine
Нет, то не роза цветет в огороде,	
То девушка живет в дому.	

To ne rosa цветет в огороде,
То девушка живет в дому.

eitav võrdlus

Võib nõustuda, et eitav võrdlus on oma ülesehituselt ligem jaatavale-eitavale kõrvutamisele kui psühholoogilisele parallelismile. Eitava võrdluse suhtelist hilisust osutab seegi, et seda esineb vaid vene, ukraina ja valgevene rahvaluules, kuna psühholoogiline parallelism ja jaatav-eitav kõrvutus on tuntud kõigil slaavi rahvastel. M. Plisetski väidab oma artikli kokkuvõttes ka, et psühholoogiline parallelism ja jaatav-eitav kõrvutamine on arenenud iseseisvalt, teineteisest sõltumatult, ning et nende puhul pole tegemist selgepiirilise võrdlusega. Nad esindavad mõlemise arengu varasemat staadiumi. Selline võte on sisuliselt nõrkadele assotsiatsioonidele tuginev kahe objekti teineteisele lähendamine, mis ühtaegu esitab vihje sarnasusele, kuid piiritleb ka kahe objekti erinevuse. Kui psühholoogiline parallelism on veel täiesti sünkreetiline, siis jaatav-eitav kõrvutus on juba sünkretismi osaline likvideerimine, loobumine sarnastamisest pärast selle esiletoomise katset.

Oma vormilt on eesti regivärsi eitav parallelism kõige ligem idaslaavi jaatavale-eitavale kõrvutamisele. Beltoodust ilmneb aga ka piisava räljeefsusega nende kahe võtte erinevus. Just eitava parallelismi taustal muutub eriti silmatorkavaks, et jaatav-eitav kõrvutamine sisaldab alati võrdluse elementi, tingib teatud metafoorse ülekande olemasolu ning on ühtlasi tihedalt seotud psühholoogilise parallelismiga. Regivärsi eitav parallelism seevastu põhineb kordusele ja vastandusele. Kordus on üldse regivärsi meelisvõtteid, mis läbib mitmeid erinevaid tasandeid. Häälikutasandil realiseerub kordus alliteratsiooni ja assonantsina. Värsi(fraasi-)tasandil realiseerub kordus parallelismina, kuna põhisündmustiku taasjutustus annab korduslaulu. Võiks niisiis nentida, et eituskorduse ja eitava parallelismi puhul on meil tegemist parallelismirühma tasandil realiseerunud kordusega, kus eituskordus piirdub eitusega (ja sellele järgneva põhjendusega), eitavas parallelismis lisandub aga eitusele vastandus, millele siirdubki emotsionaalne rõhk. Belnevast tohiks aga järeldada, et eitav parallelism pole regivärsis mitte laenuline, vaid genuiinne nähtus.

Eitava parallelismi levik Eestis pole päris ühtlane.

Kõige tarvitatavam on see Setus ja Setuga piirnevates kihelkondades. Setu laulus võib eitada parallelismi kohata peaaegu kõigis laulurühmades, nii lüro-epikas, lüürikas, pulmalauludes, itkus kui ka juhuimprovisatsioonides. Lastelaulud on "Setukeste lauludes" õigupoolest ainus laulurühm, kus see vormivõtte pole esindatud. Üsna sageli kohtab eitada parallelismi mulgi laulualal, Viru- ning Järvamaal. Selle esinemissagedus väheneb aga tunduvalt lääne suunas. Lääne-Restis ja saartel kohtab eitada parallelismi harva, kuid see ei puudu siiski täiesti, sest antoloogia põhjal võib vähemalt paaril juhul dokumenteerida selle olemasolu ka Saaremaal - Põide (1, 49) ja Karja (2, 632) kihelkonnas. Kui eituskordus on mitmes laulutüübis (näit. "Tähemõraja", "Maie-laul" jt.) konstitutiivseks vormielemendiks, siis eitav parallelism jääb paraku prosoodiliseks nähtuseks, mis leiab vaid üksikutes variantides kasutamist. Pikemalt ei tahaks peatuda vormivõtte stiiliväärtusel - nagu igasuguse stiilivõtte nii ka eitava parallelismi puhul sõltub tulemus eelkõige konkreetsest kasutamisjuhust. Olenevalt laulu esitajast võib see ühel juhul olla kaalukas, värskel, esteetiliselt mõjus, teisel aga rutiinne ja kulunud. Võrdlusest vastava vene traditsiooniga võiks vahest esile tuua aeda, et jaa-tavat-eitavat kõrvutust ja eitava võrdlust kasutab vene rahvalaul enamasti klišeena, kuna regivärsis sulatatakse eitav parallelism sujuvamalt ja loogiliselt laulu üldisse kompositsioonilisse arendusse.

Autori arvates oli minevikus negatiivne parallelism regivärsi stiilivõttena hoopis ulatuslikumalt levinud, seda esines eesti regivärsis umbes niisama tihti kui sajandi algul setudel. Ta oli omal kohal pikema arendusega, hoolikalt detailideni väljamaalitud regivärsis, kus üks laul mahutas mitmeid motive. Hilisemas regivärsis, teisenenud stiilitunnetuse puhul ei sobinud stiilivõtte enam hästi laulu lühikesse kompositsiooni. Ta tundus kohmakana ja liiga pikana. Sellepärast loobuti stiilivõttest kas täiesti või püüti seda lühendada. Artikli algul on juba osutatud ühele sellisele võimalusele - a-liikme ärajätmine kolmeliikmelises konstruktsioonis kujundab sekundaarse kaheliikmelise eitava parallelismi. Kujundi põhiolemus jääb sel juhul muutumatuks. Võib aga tuua ka näite, kus ära on jätud eitus (võrdluseks

toome teksti, kus eitus on olemas):

Imä mõtöl keriku kullatu ollöv,
mõtöl haua hõbõhõdsõ.

Kerik om tettü iks külmiat kivist,
haud hallist sõmõrõist. 2, 616

Kittad kullast kirikaida,
hauda haljasta hõbesta.
Ei ole kullast kirikaida,
haud ei haljasta hõbesta -
kirikaid o külmast kivist,
hauamaa o hallist liivast. 2, 621

Selles näites on loomulikult tegemist juba vormivõtte täieliku destruktsiooniga, tulemus pole enam eitav parallelism.

Käesoleva artikli eesmärgiks pole negatiivse parallelismiga seotud probleemaaatika igakülgne ja ammendav käsitus. Autori taotluseks oli eelkõige tähelepanu juhtida sellise vormivõtte olemasolule regivärsi poeetiliste vahendite varamus, kindlaks teha selle struktuurilised alaliigid ja olulisemad kasutamishujud, markerida tunnusjooned, mis lubavad eraldada eitavat parallelismi oma kompositsiooniliselt ülesehituselt talle lähedastest stiilifiguuridest ning pakuda põgus võrdlus analoogsete nähtustega karjala ja vene rahvatraditsioonis. Rida aspekte vajavad aga kahtlemata edaspidist täiendavat uurimist. Eelkõige kuulub siia stiilivõtte geneesi selgitamine. Respool leidis juba märkimist autori seisukoht, et vormivõtte pole meie regivärsis laenuline nähtus. Kui verd eestlastel eitav parallelism ja venelastel jaatav-eitav kõrvutamine on küll kokkulangevad oma kompositsiooniliselt struktuurilt, kuid pole adekvaatsed oma sisult, moodustamise lähteprintsipidelt, siis oleks loogiline arvata, et sellelaadse stiilifiguuri tekkimist tingivad folkloori poeetilise süsteemi arengule omased sisemised tüpoloogilised seaduspärasused, millele allub kõigi rahvaste suuline sõnakunst. Usutavasti on niisuguse konstruktsiooniga stiilivõtte olemasolu universaalseks nähtuseks, nad võivad tekkida iga rahva folklooris selle ajaloolise arengu teatud staadiumil, sõltumata väliste mõjustuste puudumisest või olemasolust. Väide vajab muidugi kontrollimist laiemas,

mitmete rahvaste folkloori haarava materjali põhjal. Aga ka kitsam probleemiasetus, eesti negatiivse paralleelismi geneesi selgitamine on mõeldamatu ilma edaspidise balti ja volga-soome rahvaste vastava traditsiooni vaatluseta. Teine omaette käsitlust vääriv aspekt oleks vormivõtte geograafiline levik Eestis - materjali statistiline analüüs ja sellele järgnev tulemuste interpretatsioon.

Kasutatud kirjandus

1. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. I. Toimetanud Ü. Tedre. Tallinn, 1969.
2. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. II. Toimetanud Ü. Tedre. Tallinn, 1970.
3. F. O i n a s. Negative parallelism in Karelian-Finnish Folklore. - Polk Narrative Research. Some Papers Presented at the VI Congress of the International Society for Polk Narrative Research. Studia Pennica 20. Helsinki, 1976, lk. 222 - 229.
4. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Esimene köide. Helsinki, 1904.
5. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Teine köide. Helsinki, 1905.
6. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Kolmas köide. Helsinki, 1907.
7. Suomen kansan vanhat runot IV. Keski-Inkerin runot 1. Julkaissut V. Salminen. Helsinki, 1925.
8. Suomen kansan vanhat runot V. Itä- ja Pohjois-Inkerin runot. 3. Julkaissut V. Salminen. Helsinki, 1931.
9. E. W e i h e r. Der negative Vergleich in der russischen Volkspoesie. - Forum Slavicum 35. München, 1972.
10. П. М. Б о г а т ы р е в. Некоторые задачи сравнительного изучения эпоса славянских народов. - IY съезд славистов. М., 1958, lk. 14-18.

11. Великорусские народные песни. Изданы А. И. Соболевским.
Т. У. СПб., 1899.
12. В. М. Г а д а к . Метафорическая антитеза в сравнительно-историческом освещении. - История, культура, этнография и фольклор славянских народов. УП международный съезд славистов. М., 1973.
13. О. З и л и н с к и й , Психологический параллелизм и его место в развитии песенного стиля. - "Slavia", 1963, nr. 1.
14. М. М. П л и с е ц к и й , Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре. - Славянский фольклор. М., 1972, лк. 125 - 163.
15. А. П о т е б н я , Из записок по теории словесности. Харьков, 1905.

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЙ ПАРАЛЛЕЛИЗМ КАК СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПРИЁМ В ЭСТОНСКОЙ НАРОДНОЙ АЛЛИТЕРАЦИОННОЙ ПЕСНЕ

П. Хагу

Р е з ю м е

В эстонской аллитерационной песне (а особенно часто в песнях этнической группы сету) встречается особый стилистический приём, сущность которого заключается в том, что певец привлекает внимание слушателей к некоторой важной, по его мнению, детали песни при помощи отрицания. Приём этот назван нами отрицательным параллелизмом. Композиционная структура его трёхчленная: а) выдвигается некое положительное утверждение или же задаётся вопрос; б) утверждение опровергается (на вопрос отвечают отрицанием); в) выдвигается новое положительное утверждение.

Первый член конструкции может быть различным по своей форме. Его могут преподносить как а) вопрос; б) общераспространённое мнение, которое реферруется певцом; в) утверждение самого певца; г) утверждение одного из действующих лиц песни, на что отрицанием отвечает другой. Первый член может и полностью отсутствовать, вследствие чего обра-

зуется двучленная форма отрицательного параллелизма. В иных случаях двучленную форму можно считать производной от трёхчленной (первый член пропущен, как показывают другие варианты той же песни), но в историческом плане двучленную форму отрицательного параллелизма вряд ли следует считать секундарной.

В аллитерационной песне встречается и другая сходная по своей форме с отрицательным параллелизмом стилистическая фигура — отрицательное повторение. В нём отрицание употребляется не как поэтическое средство для привлечения внимания слушателей к следующей детали, а как неизбежный элемент, обыкновенное звено хода повествования. Можно выделить следующие подтипы отрицательного повторения: 1) отрицается не само действие (так могут поступать и в случае отрицательного параллелизма), а его результат. В этом случае обычно не возникает сходная с отрицательным параллелизмом трёхчленная структура. 2) Констатируется неосуществимость стремления или желания. Тут часто к отрицанию прибавляют и объяснение того, почему не удастся добиться желаемого результата. 3) Отрицательное повторение в форме диалога. И здесь за отрицанием нередко следует объяснение того, почему отказываются от предложенного действия. Следует подчеркнуть, что добавление объяснения превращает отрицательное повторение по своей внешней форме в весьма близкое к отрицательному параллелизму. Критерием, дающим возможность отличить одну фигуру от другой, является отличие третьего члена конструкции на уровне содержания. При отрицательном параллелизме между вторым (отрицанием) и третьим членом (конечным утверждением) конструкции всегда существует противопоставление, в то время как в отрицательном повторении за отрицанием следует обоснование.

В аллитерационной песне обычно все три члена отрицательного параллелизма излагаются компактно, непосредственно один за другим. Но не меньшей распространённостью пользуются и случаи, когда между ними (как правило, перед отрицанием) вклиниваются стереотипные формулы-обращения. У сету, где отрицательный параллелизм был особенно излюбленной фигурой, сложилась даже устойчивая формула отрицания, которая служила вводной частью собственно отрицания (второго члена конструкции): "Это я без толку говорил, /зря вёл разговор". Эта формула отрицания всё же не сигнализирует однозначно только о встрече с отрицательным параллелизмом — она часто встречается

и в отрицательном повторении, а в отдельных случаях певец прибегает к ней и тогда, когда хочет себя поправить.

Реже встречаются случаи, когда члены отрицательного параллелизма отделены друг от друга группой стихов, где стилистическая фигура словно растворена или вплетена в общий поток повествования.

В песне певец ограничивается, как правило, разовым применением этой стилистической фигуры. Однако нередки и примеры, где в песнях с более развёрнутом сюжетом насчитывается два или даже три случая применения отрицательного параллелизма с разным содержанием.

Своеобразное дальнейшее развитие стилистической фигуры можно встретить у сету. Тут конструкция фигуры порой развивается в цепь, содержащую не три, а пять членов: после первого отрицания предлагается ещё одно мнимое толкование, которое корректируется конечным утверждением, следующим за новым отрицанием. Например: в масленичной песне девушки сетуют на то, что начинается тяжёлый пост, когда веселье и песни запрещены. Певец сначала утверждает, что рот девушек замирает приказ матери. Следует отрицание и иное толкование: это запрет попов. Но певец снова отказывается от предложенного им объяснения и даёт теперь конечное утверждение: так установил бог.

В статье производится и беглое сравнение эстонского отрицательного параллелизма с аналогичными стилистическими фигурами в карело-финском и русском фольклоре.

Ф. Ойнас разделяет карельский отрицательный параллелизм на два подтипа: отрицательная антитеза и отрицательное сравнение. Следуя классификации Ойнаса, эстонскую фигуру можно сопоставлять с отрицательной антитезой в карело-финском фольклоре.

Из поэтических изобразительных средств русского фольклора к эстонской фигуре ближе всего стоит положительно-отрицательное сопоставление (принимая классификацию М. И. Плисецкого). Они сходны по своей внешней форме, по композиционной структуре. Но довольно чётко проявляется их различие в содержании, в принципах образования этих фигур. Для эстонского отрицательного параллелизма характерны повторение и противопоставление. Повторения можно считать вообще самым излюбленным изобразительным приёмом эстонского аллитерационного стиха. Оно пронизывает разные структурные уровни. На звуковом

уровне повторенне реализуется в виде аллитерации (начальной рифмы), на уровне фразы (стиха) — синтаксическим параллелизмом, а повтор основных моментов событийной канвы песни в пересказе главного героя создаёт особый композиционный тип лиро-эпических песен — песни-повторы (*kordumilulud*). По существу отрицательный параллелизм также является повторением, которое реализовано на уровне групп параллелистических стихов, так как во втором члене обязательно снова перечисляются (с добавлением отрицания) все стихи той группы параллелизма, которая уже приведена в первом члене отрицательного параллелизма. Обязательным для эстонской фигуры является и противопоставление первого (второго) и третьего членов конструкции. Иногда противопоставление приближается к сравнению, метафорическому переносу, но такое видоизменение является несущественным и случайным. В сравнении с эстонским отрицательным параллелизмом особенно ярко бросаются в глаза иные принципы образования положительно-отрицательного сопоставления. Этой конструкции помимо сопоставления свойственны осязаемый элемент сравнения и определённого метафорического переноса, она тесно связана и с психологическим параллелизмом.

Именно различия в принципах образования рассматриваемых фигур дают основание предполагать, что отрицательный параллелизм является в эстонской аллитерационной песне не замещённым, а самобытным изобразительным средством. Мы придерживаемся мнения, что возникновение сходных фигур трёхчленной композиции обусловлено внутренней типологической закономерностью развития поэтической системы устного народного творчества, что такие фигуры могут сложиться в фольклоре каждого народа на определённом этапе его развития, невзирая на отсутствие или существование внешнего влияния или примеров. Сказанное требует, однако, проверки на основе более широкого материала, охватывающего фольклор разных периодов и народов.

Отрицательный параллелизм распространён в Эстонии неравномерно. Широко бытует фигура в Сету и в пограничных о Сету приходах. Тут она встречается во всём песенном репертуаре. Единственное исключение составляют лишь детские песни, где фигуру не удалось обнаружить. Частота распространения отрицательного параллелизма уменьшается в западном направлении. Довольно редки примеры применения этой фигуры в песнях западной Эстонии и на островах.

Автор статьи придерживается мнения, что отрицательный параллелизм бытовал в прошлом шире и в эстонской аллитерационной песне. Фигура была на своём месте в более развёрнутой песне, где певец не ограничивался описанием лишь одной картины, передачей одной мысли, а включал в свою песню несколько мотивов. В более поздней аллитерационной песне, которая часто сокращалась до 8-10 стихов, фигура уже не вмещалась в короткую композицию песни. При видоизменённом восприятии стилевых достоинств изобразительных средств фольклора эта фигура оценивалась как слишком громоздкая и длинная. Поэтому фигуры стали или избегать, или её сокращали, пропуская один из трёх членов. Вследствие пропуска первого члена возникает секундарная двучленная форма отрицательного параллелизма. Пропуск же второго члена (отрицания) приводит к полному разрушению фигуры, результатом чего является уже простая антитеза.

HARK ALL, PAUN PEAL ...

A. T a e l

Miks on mõned mõistatused suulises traditsioonis nii silmapaistvalt populaarsed, et nende kirjapandud variantide hulk küünib sadadesse; et mitmed sellistest on leidnud tee koolilugemikesse ja perioodikasse, sealt taas laiema üldsuse hulka? Suurem osa neist otse ehtsal kujul enam ei tsirkuleerigi. Küllap on mingi eriline võlu mitte ainult nende sisus, vaid ka kujunduses, sõnaseades.

Inimese kohta käib kaks populaarset tüüpi: neist "Hark all, paun peal" on kirjeldav mitmelüliline ahel, "Vees ei upu" lühike ümberütlev. Ligemalt vaatleme esimest.

Mõistatuste struktuuri analüüs võimaldab välja tuua eri maakondadele omaseid redaktsioone ja versioone ning lõppkokkuvõttes vaadelda mõistatuste varieerumist tervikuna. Kogusummas jõuamegi ülevaateni folkloori mikrovormis sisalduvast rahva fantaasiarikkusest, teravmeelsusest, tema oskusest valada teadmisi ümbritsevast konkreetsest maailmast kujundi vormi. Koostisosade üksikasjaliku kirjapaneku põhjal on selgitatav kujundite kasutamine mõistatuses, komponentide omavaheline seos ning tingitus üksteisest.

Statistilised andmed viivad järeldusele, et kirjeldava mõistatuse olemuseks on tema koosnemine üksikelementidest, millest osa viivad lahendusele, mõned aga peavad seda varjama. Inimene on lahatud osadeks, neid osi kirjeldatakse loomulikus järjekorras. Tegemist on ahelkompositsiooniga.

Tehnilised andmed. Töös kasutatakse üldtuntud lühendeid tähistamiseks maakondi ja kihelkondi, näit.: Vi = Virumaa, Hlj = Haljala, Tt = teadmata päritoluga allikas, Üle-
jäänud lühendeist
p. = peal;

U. = ühekordselt esinevaid versioone on kaardile kantud samasuguse märgi all;

Ul. = mõnest elemendist on väga palju versioone (näit. VIII tüübis "Hark all, paun peal"). Sel juhul on kaardile märgitud erineva märgiga tuntumad neist, ülejäänud aga ühe märgi all. Mõistatustüübi "Hark all, paun peal" põhielementide I, II, III, IV, V versioone A pole peetud vajalikuks kaardile märkida, sest nende areaal on ühtlane kogu mõistatuse levilal.

d = deminutiiv;

o = siduv sõna on;

O = element puudub;

I = element I versioon A;

A = versiooni A sõnade järjestuses on muutused;

→ = esineb puhas käändelõpp, mitte kaassõna, näit. ristil nui (^V_C);

← = käänete lõpud väljendatakse kaassõna abil, näit. met-
sa sees pörsad (^{VI}_D).

Märgid → ja ← on kasutusel seetõttu, et statistilise keskmise järgi on esimesel juhul enam kasutatud just kaassõna käändelõpuna ja teisel juhul puha käändelõppu.

Amb-1 = variant, element või versioon esineb Amblas üks kord;

Amb 1 = arv 1 tähistab Amblast üles kirjutatud variandi numbrit.

Mõistatusest üldse. Mõistatustes mõistatusest ütlevad eestlased: "Nii kaua kui teda otsitas, on ta midagi muud, kui ta aga lõi das, siis ei ole ta enam see, mis ta oli" (Põide).

"Mõistatus on vana ja laialt levinud rahvaluule väikežanr, ta on lühike, kergesti meeldejääv ja leviv. Sellega seletub osalt ka mõistatuse suur püsivus" (20, 187). Vanem kirjandus vaatab mõistatust kui vaimuka kirjaniku teravmeelseid mõttesähvatusi või kui rahva fantaasia toodet. Kokkulangemisi eri aegadel ja maades selgitatakse elu põhitin-
gimuste samasusega (22, 64) - generatio eequivoca.

Esimesena Eesti teadlastest annab mõistatuste definit-
siooni F. J. Wiedemann. Tema järgi on mõistatused lühikesed mõistukõnelised kirjeldused, mille abil leiab lahenduse tihti enam peidetud kui arusaadav iseloomustus (29, 63). Ees-
ti mõistatuste käsitlemine ja trükis avaldamine sai alguse

XVII sajandil. Esimestena avaldasid mõned mõistatused H. G8-seken ja J. Hornung eesti keele grammatikais.

"Rahvamõistatused on pildid, võrdlused, lühikesed kirjeldused, mis meelega keeruliseks ja kirjuks tehakse, et asja ennast, mida mõistatuses ära tähendatakse, raske leida oleks," arvab M. Kampmaa (11, 53). E. Laugaste järgi püüab mõistatus äärmiselt lühidas ja piltlikus võnastuuse kirjeldada kaudselt (allegooriliselt), kuid tabavalt mõnda olendit, eset, toimingut, tegevust, olukordi, inimese kehaosi, aja-jaotust või midagi muud. Mõistatuste temaatika on mitmekesine (16, 42). V. P. Anikin defineerib mõistatust kui selleobjekti või nähtuse mõistukõnelist kujutamist, mida peab ära mõistatama ning mõistatus koosneb kahest osast, küsimusest ja vastusest (32, 91).

Mõistatus on igivana žanr. Vanakreeka müüdis hukkab sfinks inimesi, kes ei suuda lahendada tema mõistatust.

Juba piiblipärimestes Simsonist kõneldakse, et pulmades mõistatati. Vanad roomlased viljelesid mõistatusmängu pidulike sündmuste, näiteks pidusõukide ajal. Mõistatusvõistluste hulka kuuluvad ka Saalomoni ja Seeba kuninganna ning Etiopia ja Egiptuse kuninga vahelised vestlused, millest kirjutas Herodes. Et idamaade valitsejate vahel ka hiljem säilis mõistatuste esitamise komme, sellest kõneleb Friedrich II ja Egiptuse sultani ajalooline kohtumine aastal 1228 (5, 54). Pauly-Vissova viitab rahvalike mõistatuste seosele müütidega. Sfinksi-müüdile sisuliselt lähedane süžee tuleb esile vene böllinades, kus räägitakse sellest, et näkineid püüavad vabaks enda poolt vangistatud inimesed, kui need mõistatavad mõistatuse. Iidsusele viitavad mõistatuste sidemed tavade-
ga (32, 95). Pauly-Vissovagi rõhutab mõistatuste seost tant-su ja vanade ballaadidega, sest mõistatused nihutavad esile alati valesid lahendusi ja varjavad õigeid (22, 65). Seega on Pauly-Vissova kõige rohkem silmas pidanud müütilist ja kultuslikku mõistatust.

Mõistatuste teket seob V. Anikin eufemismidega. Niimoodi sai jäneseast haavikuemand mõistatuses "Kes on haavikuemanda?" Selles väljendub inimeste võitlus enda vastu seisvate tundmatute jõududega, püüde neid jõude ületada kavalusega (31, 56 - 57).

Aristoteles määratles mõistatust kui hästi koostatud metafoori. Küsimus ja vastus on teineteisega orgaaniliselt seotud. Enamikul juhtudest vastus nimetab mingi vahendi või tegevuse, aga küsimus on selle metafooriline väljendus. V. And-
kini arvates võis metafoorne mõistatuste keel rikastuda, kasutades teiste rahvaluule žanride metafoore ja metonüümiat (32, 95).

Mõistatuse poeetiline kõlavus ja tema mõju sõltuvad kõigi kujundite valikust, mõistatustes esineb metafoori kõrval epiteete, võrdlusi, parallelismi, metonüümiat, sõnakordust jm. kujundeid, mille ülesandeks on kõita tähelepanu, aktiveerida lahendamist ja säilitada mõistatusi mälus.

Rahvapäraseid kirjeldavaid mõistatusi kasutatakse tänapäeval üldiselt vähe nende kauge etnograafilise sisu tõttu (17, 289).

Mõistatamisoskus oli väga hinnatud, mõistatamine oli arendav ajaviide ja seda tehti seal, kus inimesi rohkem koos viibis - puhkehetkedel või mõistatamist võimaldavatel töödel (ketramine, kudumine). Mõistatusi esitades võisteldi üksteisega lahendamises ja uute ülesannete loomises. Vana-
mad vahendasid noortele mõistatuste kujul oma teadmisi, õpetasid neid tähele panema esemeid ja nähtusi ning saadud tähelepanekuid kunstilisse vormi valama.

Mõistatamise keelamistest pole palju andmeid, kuid on kardetud näiteks ka mütoloogilistel põhjustel õhtuti mõistatada.

Viimastel aastatel on pööratud märkimisväärset tähelepanu mõistatuste spetsiifilistele iseärasustele, žanritunnustele. Eesmärgiks näib olevat žanride eristamine. Näiteks Robert A. Georges ja Allan Dundes otsivad mõistatustele definitsiooni, kasutades selleks struktuuri analüüsi, ja peavad puudulikeks definitsioone, mis põhinevad ainult sisul ja stiilil (4, 113). Annikki Kaivola-Bregenhøj uurib mõistatuste žanri sisemist struktuuri, püüdes üksikasjaliselt kujutada vormi ja stiili stabiilset struktuuri, mis on mõistatustele omane (11, 178 - 197). Eesmärk on välja selgitada, millised seadused juhivad loovat kujutlust mõistatuste tekkel.

A. Dundes määratleb mõistatuste žanri analüüsitasandid. Esimene on formaalne e. struktuuritasand, teine on sisuta-

eand, kolmas lingvistiline tasand, mis on täiesti keelest sõltuv, kaasa arvatud riim, assonants, alliteratsioon, onomatopoeetilised võtted ja teised stililivahendid. Seda võib nimetada ka tekstitasandiks, eristamaks seda struktuuritasandist (1, 36).

Annikki Kaivola-Bregenhøj arvab, et mõistatused moodustavad kindlaksmääratud (fikseeritud) vormide žanri ja nende lingvistilised e. tekstielemendid on sageli seotud mõistatuste struktuuriga (9, 179).

Mõistatama asumisel esitati ülesandeid ikka kõigepealt inimesest ja tema kehast, järgnesid mõistatused maja ja seal sisalduvate asjade ning seejärel looduse kohta. Peatähelepanu on siin nii ülesannetel kui ka vastustel.

T88 on kirjutatud vaid eesti mõistatustüübi põhjal. Välissuhteid ei käsitleta, kuigi nad on olemas ja neil on suur tähtsus.²

Ülevaate eesti mõistatuste käsitlemisest andis V. Mets-tek (20).

² E. Laugaste käsikirjalises uurimuses (35, 103 - 104) tuuakse järgmine näide. "Et rahvusvaheliste suhete aspekt näib viljakas, selleks mõned paralleelid saksa rahvaloomingu repertuaarist. Mõistatustüübile "Hark all, paun peal" leidub vasteid rohkem kui ühes versioonis. Üks selliseid:

Zwei Platten, zwei Säulen,
ein Kasten, eine Mühl,
zwei Ringe, zwei Lichter
und obendran a Wald,
geht spazieren jung und alt.

(Der Mensch: Füße, Beine, Rumpf, Arme, Augenhöhlen,
Augen, Haare mit Läusen) lk. 214.

Veski puhul vt. var. D (Bisen, 5).

Või teine:

Uf zween Stempel steht e Bauchbitt,
uf de Bauchbitt do steht e Mahlmih un e Plappermihl un
uwe druf is e willer Wald. (Der Mensch) lk. 218.

On teistsigi paralleele, millele mutatis mutandis vast-
ka meil:

Wie schreibt man "gefrorenes Wasser" mit drei Buchsta-
ben? (Eis.)

Eesti rahvaluules leidub hiline koolitarkusele basee-
ruv mõistatus:

Kirjuta elav hiirelõks nelja tähega! (Kass)

Sonade tähepdusvarjundite arvestamisele on üles ehi-
tatud järgmine mõistatus:

Bin Müller hat acht Säcke. Auf jedem sitzt eine Katze
mit sieben Jungen. Wieviel Füße sind in der Mühle?

(Zwei, des Müllers; die Katzen haben Tatzen.)

U. Bentzien, Rat zu, was ist das. Rostock, 1976."

1. Mõistatustüüp "Hark all, paun peal"

Mõistatuse "Hark all, paun peal" põhivariant koosneb kuuest elemendist: hark all (I), paun peal (II), pauna peal rist (III), risti peal nupp (IV), nupu peal mets (V), metsas sead (VI). Sellest tüübist on 745 varianti. Üleskirjutuste suur arv kõneleb teksti tuntusest. Levinud on see kõige tihedamalt Lõuna-Eestis. Rohkem kirjapanekuid on Viljandi-, Tartu- ja Setumaalt, kihelkonniti Tarvastust, Palamusest, Otepäält. Põhja-Eestis on variantiderikkad Jõhvi, Haljala, Kuusalu kihelkond ja Tallinn. Kullalt tihedalt on variante Saaremaalt. Väiksemalt saartelt (Kihnu, Vormsi, Muhu) on vaid paar teksti, osal saartest puudub mõistatustüüp hoopis. Hõredamalt esineb mõistatus Tallinnast lääne poole suundudes. Esindamata on aga Viru-Nigula, Harju-Jaani, Püha, Jaani ja Ruhnu. Levikupilti kipub segama asjaolu, et mõistatust on korduvalt trükitud kooliõpikuis, mille kaudu on tekst õpilaste hulgas laiemalt käibele läinud. Sellele viitavad mitmed tekstid Palamusest, Pagari algkoolist ja Jõhvist.

1732. aastal avaldas mõistatuse Anton Thor Helle kujul "Hark all, hargi p. paun, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas elavad elajad" (inimene) (27, 362). Varasemas trükisõnas on sama mõistatustüüp ilmunud A. W. Hupele (6, 170), Fr. W. Willmanni (30, 164), E. Lõnnroti (18, 150), F. J. Wiedemanni (29, 263) ja O. Kallase (10, 126) teostes. F. J. Wiedemann avaldas kaks varianti: 1. "Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas sead, laia lakiga poiss ajab sead metsast välja" (inimene ja pehhari); 2. "Hark all, hargi p. paun, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas elavad elajad" (inimene).

Olles tutvunud mõistatuste vormiga, leiab Wiedemann, et see on sarnane ida-soome mõistatusele. Ta järeldab sellest, et suurem osa eesti mõistatustest on pärit ajast, millal eestlased oma praeguste kaugete hõimudega koos elasid. Mõistatuste vanusest annavad tunnistust ka mõned neis esinevad praegusele keskmisele põlvkonnale tundmatud või vähetuntud sõnad. Mõistatused on säilinud endistena tänu oma vormile. Ka lahendused võivad teiseneda või päris kaduda. Sisult on

mõistatus enamasti tabav ja väimukas, vahel küllaltki järe-
me, kuigi niilbetena näivad mõistatused ei tarvitse alati
niilbusi tähendada (29, 261 - 265). Mõistatuste objektiks on
talupojale lähedaste mõistata ring (ader, äke, sõel jne.),
elukord koos inimesega, tema kahaosade ja omadustega. Mõis-
tatama asumisel lähtuti ülesannete andmisel ikka inimesest
ja talle lähedastest asjadest. Ilmselt viitab seegi asjaolu-
le, et uuritav mõistatustüüp on küllalt vana.

Spetsiaalseis mõistatuste kogudes leiduvad järgmised
tekstid.

1. C. E. Mötleja. Mõistatuste raamat. 1878.

A. Ark all, paun pööml, pauna pööml rist, risti pööml
nupp, nupu pööml mets (inimene).

2. M. J. Eisen. Eesti rahva mõistatused. 1889.

B. Hark all, paun pööml, pauna pööml rist, risti pööml
muna, muna pööml mets, metsas sõõvad mead, väike
raudkasukaga (kivikasukaga) poiss ajab sigu met-
sast välja? (sõrme kühis tapab täisid inimese
pööml).

C. Teine variant samas väljaandes.

Hark all, paun pööml, pauna pööml rist, risti pööml
nupp, nupu pööml mets, metsas elavad elajad? (ini-
mene).

3. M. J. Eisen. Mõista, mõista, mis see on. 1914.

D. Hark all, paun peal, pauna peal rist, risti peal
nupp (risti peal veske, veske peal nuusat, nuu-
eati peal pilguti, pilguti peal mets), nupu peal
mets, metsas elavad elajad (inimene).

Peale juba eespool loetletud teoste on mõistatus "Hark
all, paun peal" ilmunud kooliraamatuis. Läbi on vaadatud kõik
õpikud ja lugemikud alates 1854. aastal ilmunud C. Kõrberi
"Koli-ramatust" tänapäevani välja. Kogemuspäraselt võib ot-
sustada, et igasugune kirjandus saab olla laenu või ideede
andjaks kogujaile. Suuremal hulgal kopeerimist raamatuis-
t pole siin siiski täheldatud. Ometi ei või ebaheatsate teks-
tide probleemi praegu lõplikult lahendatuks lugeda. Suure-
ma hulga variantide olemasolul eventuaalselt ülesleidmata
kirjandusemõjulised tekstid siiski otsustavalt ei mõjuta le-
vikupilti ega üksikelementide arvulisi suhteid.

1. M. Tõnisson. Laste lugemise raamat, 1890.

"Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas leitakse mõnikord ka loomasid" (inimene).

2. A. Raud. Kirjanduslooline lugemik. III jagu. 7. õppeaasta, 1926.

"Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas elavad elajad" (inimene).

3. E. Laugaste. Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule, 1946.

"Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets" (inimese keha).

4. A. Selmet. Kirjanduse lugemik. V klass, 1959.

"Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsa sees seed" (inimene).

Võib arvata, et nõukogudeaegsed väljaanded ei mõjuta levikupilti, sest ka üleskirjutusi on sellest ajast alates juba üpris vähe. Väga palju materjali sisaldavad just J. Hurda, M. J. Eiseni ja ka Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud. Nendes sisalduvad mõistatustüübi "Hark all, paun peal" variandid on üles kirjutatud eelmise sajandi viimasest veerandist 1944. aastani. Palju tekste on ka Eesti NSV TA Pr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi kogus (RKM), alustatud 1945. aastal.

Oletatavaks arhetüübiks võiks pidada niisugust mõistatusvarianti: "Hark all, paun peal, pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas seed" (inimene).

Ülejäädud teisendid ostsilleeruvad arhetüübi ümber.

Üleskirjutatud variantide arv maakonniti on järgmine:

Vi	Jä	Ha	Lä	Sa	Pä	Vl	Ta	Võ	Se	Vig	Tt
75	32	59	50	55	92	92	176	56	31	1	26

Kaart I kujutab mõistatustüübi areaali.

Nagu märgitud, koosneb antud mõistatustüüp kuuest põhikomponendist (vt. lk. 74). Normaalvormeli valem on siis I II III IV V VI. Üleskirjutustes on märksa rohkem elemente. Üldkokkuvõttes on üksikosade arv 19, neist üks täiesti juhuslik element. Teised komponendid on:

VII = mae peal mets; VIII = kaharpeaga poisike; IX = musta kuuega; X = läheb metsa; XI = ajab metsast seed välja; XII =

= piitsaga; XIII = kui tal sega; XIV = selle tapab ära; XV =
 = mätsuli peal nohisti; XVI = nohisti peal pilguti; XVII =
 = pilguti peal mets; XVIII = tsälgutsja peal varik; XIX =
 = kelle kätte saab.

T a b e l 1

Üksikelementide arvuline esinemine

Element	I	II	III	IV	V	XI
Mitmes variandis esineb	736	734	684	637	491	490
Sagedusprotsent	98,8	98,4	91,9	85,5	65,9	65,8

VI	VIII	XVI	VII	XV	XVII	X	IX
400	351	179	123	122	115	69	47
53,7	47,1	24	16,5	16,4	15,4	9,3	6,3

XII	XVIII	XIII	XIV	XIX
28	24	20	11	1
3,8	3,2	2,7	1,5	0,1

Tabelis 1 on kõigepealt märgitud, mitu korda üks või teine element esineb mõistatustüübi 745 variandis. Nende arvude omavaheline suhe annabki sagedusprotsendi. Et elementi I on kasutatud 736 variandis 745-st, siis on esinemissageduse protsent väga kõrge, 98,8.

Mõistatustüübi "Hark all, paun peal" üksikelementide vaatlemisel on kõrvale jäetud ühe või teise elemendi sisesed murdeiseärasused. Näiteks struktuuri seisukohalt on samaväärsetena käsitletud variante paun peal ja paun pääl. Põhjuseks on mõistatustüübi variantide ja üksikelementide versioonide rohkus.

1.1. Element I

Element I (hark all) esineb oma põhikujul enamikus mõistatuse variantidest (seepärast on kaardilegi otstarbekas kanda üksnes teised versioonid, jättes märkimata A-versiooni). Ele-

Kart I. Nivåer i den nordlige, sydlige og vestlige del af Danmark

Størrelse af distrikterne
er proportional med befolkningen

ment I puudub vaid 8 juhul 745-st ning selle põhjuseks tunnub olevat unustamine.

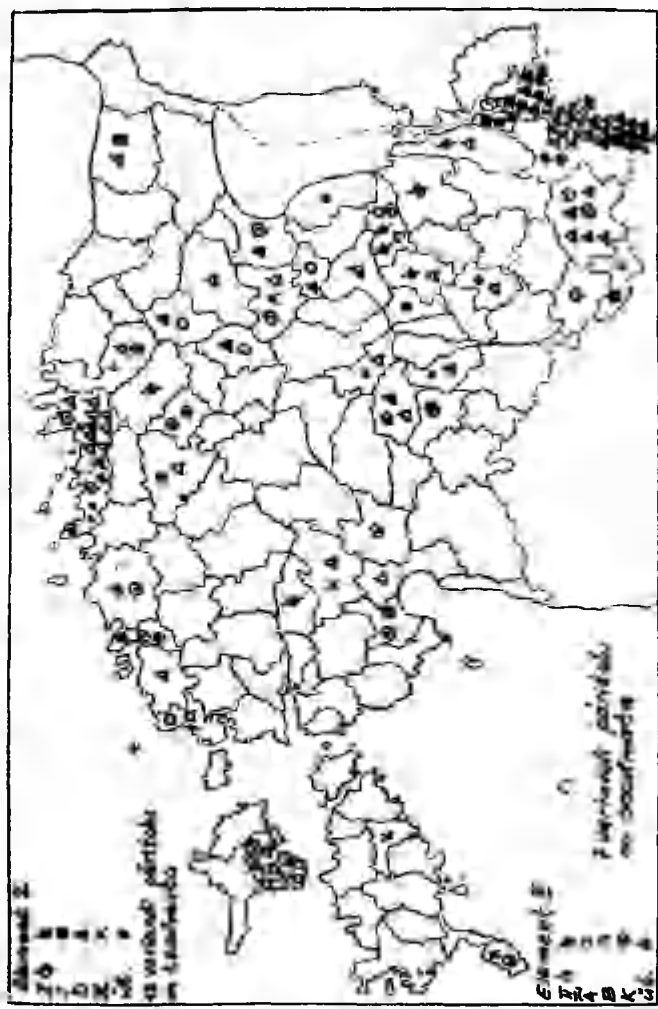
A hark all: Nrv - 2, Vai - 3, Jõh - 21, Iis - 2, Lüg - 2, Hlj - 11, Kad - 5; Rak - 9, VJg - 3, Sim - 4, VMr - 6, Vi - 1, Amb - 4, JMd - 8, JJn - 1, Koe - 6, Pee - 5, Ann - 1, Pai - 3, Tür - 3, Kuu - 19, Jõe - 4, Tln - 9, Jür - 1, Kos - 2, Juu - 1, Hap - 7, Hag - 2, Wis - 2, Kei - 1, HMd - 2, Pld - 1, Ria - 2, MMr - 2, Kul - 3, Vig - 6, Var - 1, Han - 3, Kse - 3, Kir - 1, Mar - 3, Rid - 2, Hps - 1, LNg - 1, Nom - 4, Vor - 1, Phl - 2, KMi - 4, Rei - 3, Sam - 6, LÄ - 1, Hi - 1, Krj - 7, Mus - 4, Khk - 7, Kär - 6, Ans - 1, JMa - 4, Kaa - 7, Kre - 1, VII - 3, P81 - 10, Muh - 4, Sa - 1, Kkn - 1, Tõs - 6, Aud - 3, Mih - 1, VAn - 9, Tor - 11, Pär - 14, HÄH - 2, Saa - 15, Hls - 13, Krk - 8, Hel - 13, Trv - 19, Pst - 10, Vil - 17, Kõp - 3, SJn - 12, KJn - 5, Pil - 6, Plt - 4, Ksi - 10, Lai - 15, Pal - 22, Trm - 5, Kod - 6, MMg - 4, Äka - 7, TMr - 2, Trt - 25, Vön - 14, Kam - 2, Hoo - 3, Puh - 6, Ran - 6, Rõn - 3, Ote - 20, San - 8, Kan - 5, Urv - 6, Krl - 4, Har - 2, Rõu - 10, Vru - 4, Plv - 8, RÄp - 11, Vas - 2, Se - 8, Vlg - 1, Tt - 23; I O: Amb - 1, Vig - 1, TMr - 1, Trt - 1, Vön - 1, Nõ - 1, RÄp - 1, Tt - 1; B pukk all: KJn - 1; C kask all: Se - 1; D all hark: Jõh - 1, VMr - 1, Koe - 1, Kei - 1, HMd - 1, Trv - 1, Vil - 1, Pal - 1, Trm - 1, Vru - 1, Se - 4; E all ork: Kuu - 1; F alt hark: Tln - 1; G kaks harki: Ote - 1; H hark: PJg - 1, Lai - 1, Se - 11, Tt - 11; I all on hark: Jõh - 1, Kos - 1, Trt - 1, Se - 5; J peal on hark: Se - 1; K hark on all: Tln - 1; L hark all otsaa: Kad - 1, Kod - 1; M maa peal hark: Vas - 1, N hargi p. rist: Trv - 1, Ran - 1.

Selgub, et element I varieerub enamasti Lõuna-Restla (vt. ka kaart II), eriti Setus, kus esineb peaaegu 50 % A-põhiversioonil kõrvalekaldumistest. Teisendid, milles element I puudub, esinevad tihedamalt Tartumaal, vaid üks kord Lääne- ja kord Kesk-Restis (Vigalaa ja Amblae). Setule on iseloomulik H-versioon.

1.2. Element II

A paun peal: Nrv - 2, Vai - 3, Jõh - 24, Iis - 2, Lüg - 2, Halj - 11, Kad - 4, Rak - 9, VJg - 3, Sim - 3, VMr - 6, Vi -

Kart II. Stensund I. ja II.

1, Amb - 4, JMd - 7, JJn - 1, Koe - 6, Pee - 5, Ann - 1, Pai - 2, Tür - 3, Kuu - 12, Jõe - 2, Tln - 9, Jür - 1, Kos - 2, Juu - 1, Rap - 7, Hag - 3, Nis - 2, HMd - 1, Pld - 1, Ris - 1, Mär - 2, Kul - 3, Vig - 6, Var - 1, Han - 3, Kse - 3, Kir - 1, Mar - 3, Rid - 2, Haa - 1, LNg - 2, Noa - 2, Vor - 1, Phl - 2, Rei - 3, LÄ - 1, Krj - 7, Mus - 4, Khk - 7, Kär - 6, Ans - 1, Jäm - 2, Kaa - 7, Kre - 1, Vll - 2, Pöi - 10, Muh - 4, Sa - 1, Khn - 1, Tõs - 6, Aud - 1, Mih - 3, Vän - 10, Tor - 11, Pär - 17, HÄÄ - 2, Saa - 15, Hls - 13, Krk - 8, Hel - 13, Trv - 19, Pst - 10, Vil - 17, Kõp - 3, Kõp - 3, SJn - 12, KJn - 5, Pil - 6, Plt - 4, Kse - 10, Lai - 14, Pal - 22, Trm - 5, Kod - 7, MMg - 4, Äks - 6, TMr - 2, Trt - 25, Vön - 14, Kam - 2, Nõo - 3, Puh - 5, Ran - 5, Rõn - 3, Ote - 20, San - 8, Kan - 5, Urv - 6, Krl - 3, Har - 2, Rõu - 5, Vru - 4, Plv - 8, RÄp - 10, Vas - 2, Se - 10, Vlg - 1, Tt - 20; II O: Amb - 1, Pai - 1, Kei - 1, Vig - 1, Trv - 1, TMr - 1, RÄp - 1, Se - 2, Tt - 2; A peal paun: VMr - 1, Koe - 1, Pal - 1, TMr - 1, Vru - 1, Se - 3; B tünder peal: Noa - 2, KÄi - 4, Emm - 6, Hi - 1; C pari peal: Kad - 1, Kuu - 8; D pütt peal: Tln - 1, Jäm - 1, Vll - 1, RÄp - 1; E mõhk peal: Rõu - 3; F rist peal: Äks - 1; G vaat peal: Prn - 1; H hakk peal: Trt - 1, Vön - 1; I pealt paun: Tln - 1; J keskelt paun: Tln - 1; K hargi p. paun: Kad - 1, JMd - 2, Jõe - 1, Kei - 1, HMd - 2, Jäm - 1, Aud - 2, Tor - 1, Pst - 1, Vil - 1, Lai - 1, Trm - 1, Krl - 1, Har - 1, Rõu - 1, Vas - 1, Se - 1, Tt - 6; K paun hargi p.: Se - 2; L hargi ot-sas paun: Ris - 1, PJg - 1, Se - 2; M puki p. paun: KJn - 1, Lai - 1; N hari p. tsälgutaja: Se - 1, Tt - 1; O paun on peal: Tln - 1; P hargi p. vaat: Sim - 1; R orgi p. rist: Kuu - 1; S hargi p. rist: Vil - 1; T hargi p. palk: Se - 1; U hargi p. pütt: Se - 1; V hargi p. mõhk: Rõu - 1; O nende p. ork: Ote - 1; Ä sees on paun: Se - 1; Ö siis on paun: Kuu - 1, Se - 1; Ü hargi p. on paun: Kos - 1; AA paun: Nõo - 1, Se - 4.

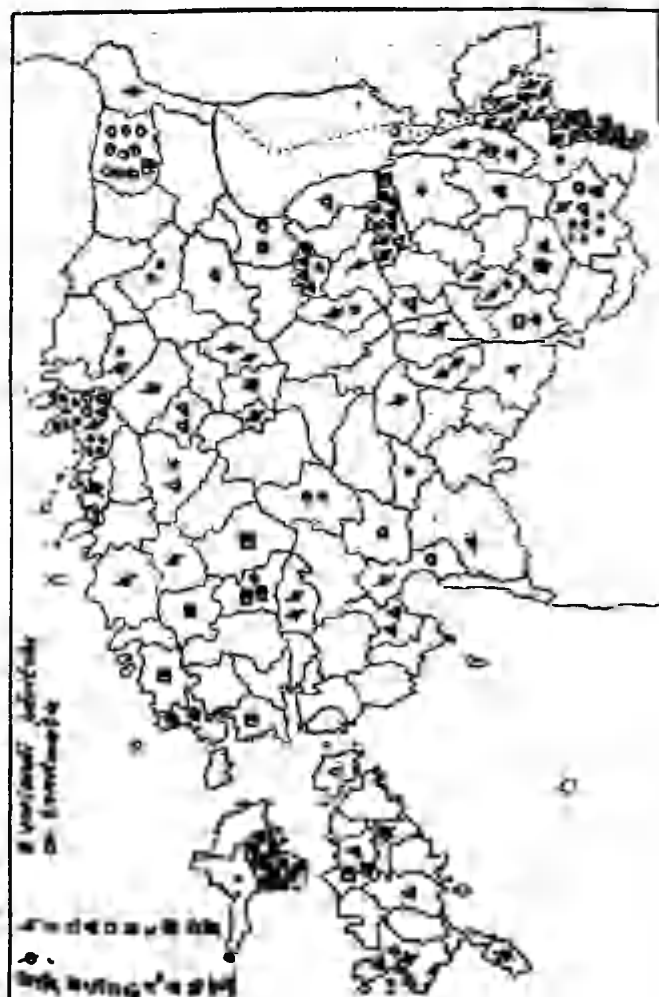
Kõige versioonirikkam on jällegi Lõuna-Eesti ja eriti Setu. Rohkem kui mujal on erinevusi A-versioonist ka Kuusalus ja Hiiumaal, kuid A kõrval kohtame siin kindlaid versioone, Kuusalus C ja Hiiumaal B. Setu ja Rouge mõistatustes on kasutatud elemendist II mitut erinevat kuju.

Kõrvalekaldumised elementide I ja II põhivereisooni-
dest ilmnevad tavaliselt samades kihelkondades.

1.3. Element III

A pauna p. riet: Ärv - 2, Vai - 3, Jõh - 20, Iie - 2, Lüg - 2, Hlj - 10, Kad - 5, Rak - 9, VJg - 3, Sim - 3, VMr - 7, Vi - 1, Amb - 4, JMd - 6, JJn - 1, Koe - 6, Pee - 4, Ann - 1, Pai - 2, Tür - 3, Kuu - 5, Jõe - 2, Tln - 8, Jür - 1, Koe - 1, Juu - 1, Rap - 6, Hag - 2, Nie - 1, Kei - 1, HMD - 3, Pld - 1, Rie - 1, MÄr - 2, Kul - 3, Vig - 5, Var - 1, Han - 3, Kee - 3, Kir - 1, Rid - 1, Haa - 1, LMG - 2, Noa - 2, Vor - 1, Phl - 2, Rei - 2, LM - 1, Krj - 5, Mus - 4, Khk - 5, KÄr - 6, Ane - 1, JÄm - 3, Kaa - 7, Vll - 2, Põl - 10, Muh - 3, Sa - 1, Khn - 1, Tõe - 6, Aud - 1, Mih - 3, VÄn - 9, Tor - 10, Pär - 17, HÄÄ - 2, San - 14, Hle - 13, Krk - 8, Hel - 13, Trv - 18, Pet - 10, Vil - 17, Kõp - 2, SJn - 12, KJn - 6, Pil - 6, Plt - 4, Ksi - 9, Lai - 16, Pal - 21, Trm - 4, Kod - 6, MMg - 4, Äks - 6, TMr - 2, Trt - 20, Vön - 14, Kam - 2, Nõo - 4, Puh - 5, Ran - 3, Rõu - 3, Ote - 19, San - 6, Kan - 5, Urv - 4, Krl - 4, Har - 3, Rõu - 4, Vru - 2, Plv - 7, RÄp - 9, Vae - 1, Se - 7, Vlg - 1, Tt - 20; III O: Vai - 1, Kod - 1, Amb - 1, Koe - 2, Pai - 1, Kuu - 1, Hag - 1, Kei - 1, Vig - 2, Khk - 1, Prn - 1, Trv - 2, Vil - 1, Kei - 1, Äks - 1, TMr - 1, Trt - 1, Ran - 1, Ote - 2, Vru - 1, RÄp - 1, Se - 12, Tt - 4; Ä peal pauni rist: Se - 1; B pauna p. nupp: JMd - 2, Kuu - 2, Jõh - 1, Tln - 1, Kos - 1, Krj - 1, Khn - 2, Kaa - 1, Muh - 1, Aud - 2, Pal - 4, Kod - 1, TMr - 1, Trt - 3, Puh - 1, Rõu - 1, Tt - 1; C pauna p. tsälktue: Urv - 1, Vru - 1, Plv - 1, RÄp - 1, Se - 1; C peale pauna tsälktus: San - 1, Se - 3; D pauna p. mets: Pee - 1, Urv - 1; E pauna p. vits: Rei - 1, VÄn - 1; F pauna p. nui: Kõp - 1, Koe - 1; G pauna p. mägi: San - 1; H pauna p. nõõp: Pal - 1; I pauna p. koogutaja: Trt - 1; J pauna p. käuti: Vru - 1; K pauna p. noogutaja: Vas - 1; L pauna p. veski: Kuu - 1; M pauna p. matsuti: Kuu - 1; N pauna p. trummel: Kuu - 1; O pauna p. laud: VJg - 1; P pauna p. poputus: Vru - 1; R pauna p. tsälktus: Se - 1; S pauna otsas rist: Jõh - 1, Rap - 1, Rie - 1, Mar - 2, Rid - 1, Krj - 2, VJg - 1, Trm - 1, Trt - 1; T pauna otsas nupp: Mar - 1; U tündri p. rist: Noa - 2, KÄi - 4, HÄÄ - 6, Hi - 1; V püti p. rist: Tln - 1, JÄm - 1, Vll

Map of the Republic of Korea

- 1, Ráp - 1, Se - 1; O vitsa p. rist: Rei - 1, Vän - 1; Ä laua p. rist: VJg - 1; Ö pari p. veski: Kuu - 4; Ü pari p. rist: Kuu - 2; AA pari p. paun: Kad - 1, Kuu - 1; AB palgi p. tsälgutaja: Trt - 1, Se - 2; AB peal palgu tsälgutaja: Se - 1; AC möhu p. rist: Ote - 1, Rõu - 2; AD möhu p. tsälgutaja: Rõu - 2; AE vaadi p. rist: Sim - 1; AF trummi p. rist: Kuu - 1; A paunal rist: Jõh - 9, Kuu - 2, Tor - 1, Prn - 1, Trm - 1, Rõu - 1, Tt - 1; A₀ pauna p. on rist: Kos - 1, Hel - 1, Trt - 1; AG pauna p. tsälgutaja mägi: Vör - 1; III O: Vai - 1, Kod - 1, Amb - 1, Koe - 2, Pai - 1, Kuu - 1, Hag - 1, Kei - 1, Vig - 2, Khk - 1, Prn - 1, Trv - 2, Vil - 1, Ksi - 1, Äks - 1, TMr - 1, Trt - 1, Ran - 1, Ote - 2, Vru - 1, Ráp - 1, Se - 12, Tt - 4.

Kõige rohkem elemendi III versioone on Tartu- ja Setumaal. Jõhvis on omane versioon A, Hiiumaal U. Põhja-Eestias on versiooniderikas Kuusalus, kust võib vaadeldavast komponendist kohata kuut eri versiooni. Huvitav on V kasutamisala. Esinedes vaid viies üleskirjutuses, kohtab seda Eesti kõige erinevamate osades: Tln, Sa, Ráp, Se, Tt.

Ka element III varieerub põhiliselt samades kihelkondades kus I ja II. Mida kaugemal asub element ülesandes, seda suurem arv kihelkondi annab erinevaid versioone.

Kaardile ei ole kantud A, sest selle esinemine on mõistatuse levilal ühtlane.

Element III on tavaliselt väljendatud kaassõna abil. Märk → tähistab aga kaassõnata käändelõppu. Näiteks versioonides A pauna p. rist ja A paunal rist on märgi kasutamisel lähtunud A-st kui sagedasemast. Sisutasand jääb samaks, muutub struktuuritasand. Teistegi tähistuste puhul on alus samal põhimõttel valitud (←, o, d).

1.4. Element IV

Element IV põhiversioon:

A risti p. nupp: Nrv - 1, Vai - 3, Jõh - 13, Iis - 2, Liig - 1, Hlj - 2, Kad - 4, Rak - 6, VJg - 3, Sim - 3, VMr - 7, Vi - 1, Amb - 4, JMd - 6, JJn - 1, Koe - 6. Pee - 4, Ann - 1, Pai - 1, Tõr - 1, Kuu - 6, Jõe - 2, Tln - 6, Jür - 1, Kos - 1, Juu - 1, Rap - 6, Hag - 2, Nis - 1, Kei - 1, HMD - 3, Pld - 1, Ris - 1, Mär - 2, Kul - 2, Vig - 5, Var - 1, Han - 3, Kse - 3, Kir - 1, Rid - 1, Fan - 1, JNg - 2, Noa - 3, Vor -

1, Phl - 2, KÄi - 4, Rei - 3, Emm - 4, LÄ - 1, Hi - 1, Krj -
 3, Mus - 3, Khk - 4, KÄr - 5, Ana - 1, JÄm - 4, Kaa - 5, Kre
 - 1, Vll - 3, Pöi - 10, Muh - 3, Sa - 1, Khk - 1, Tõa - 5,
 Aud - 1, Mih - 3, Vän - 7, Tor - 7, Pär - 13, HÄÄ - 2, Saa -
 8, Hla - 10, Krk - 1, Hel - 10, Trv - 8, Pat - 4, Vil - 13,
 SJn - 8, KJn - 4, Pil - 5, Plt - 2, Ksi - 3, Lai - 12, Pal -
 15, Trm - 1, Kod - 5, MMg - 3, Äks - 2, TMr - 1, Trt - 16, Vön
 - 3, Kam - 1, Nõo - 3, Puh - 2, Ran - 3, Rõn - 2, Ote - 5,
 San - 2, Kan - 1, Urv - 2, Krl - 1, Rõu - 1, Vru - 1, Plv -
 2, RÄp - 2, Sē - 2, Tt - 13; AO: Vai - 1, Hlj - 1, Kad - 1,
 JMd - 2, Koe - 2, Pee - 1, Kuu - 7, Jõe - 1, Kos - 1, Rap -
 1, Nie - 1, Vig - 2, Mar - 1, Krj - 1, Khk - 2, Kaa - 1, Muh
 - 1, Aud - 2, Prn - 1, Kai - 2, Pal - 4, Kod - 1, TMr - 2,
 Trt - 6, Puh - 1, Ote - 1, San - 2, Urv - 2, Rõu - 3, Vru -
 3, Plv - 1, RÄp - 1, Vas - 1, Se - 18, Tt - 5; B riati p.
 nupa: Hlj - 1, Tür - 1, Tor - 3. Vil - 2, SJn - 1; C riati
 p. nui: Rak - 1, Tür - 1, Kos - 1, Saa - 2, Hle - 4, Krk - 6,
 Hel - 1, Trv - 10, Pat - 6, Vil - 2, Kõp - 1, SJn - 3, KJn -
 1, Pil - 1, Plt - 2, Ksi - 3, Lai - 3, Äka - 2, Puh - 2, Tt -
 4; D riati otase nupp: Jõh - 1, Tln - 2, Kei - 1, Ris - 1,
 Mar - 2, Rid - 1, Emm - 2, Krj - 2, Mus - 1, Khk - 1, Kaa -
 1, PJg - 1, Vän - 2, Kõp - 1, Kai - 1, Trm - 1, Ran - 1, Kan
 - 1; E risti otsas nui: Puh - 1; F riati p. tsälkus: Kul -
 1, Trv - 1, Pal - 2, Trt - 2, Kam - 2, Ote - 6, San - 2, Kan
 - 2, Urv - 1, Krl - 2, Rõu - 5, Plv - 4, RÄp - 5, Vas - 1, Se
 - 3, Tt - 2; F peal risti tsälkus: Se - 3; G riati p. ves-
 ki: Hlj - 2, Rak - 2, Kuu - 6, Tln - 1, Hel - 1, Vön - 10,
 RÄp - 1, Se - 1; H risti p. noogutaja: Pal - 1, Vön - 1, Ote
 - 1, San - 1, Kan - 1, Plv - 1, Vas - 1; I risti p. maigu-
 taja: Nrv - 1, Hlj - 1, Ksi - 1, Kod - 1, Ote - 1, RÄp - 1,
 Tt - 1; J risti peal meta: Tln - 1, Hag - 1, Krj - 1, Prn -
 1, Trm - 1, Äks - 1; K risti p. muna: Kõp - 1, Trt - 1, Vru
 - 1, Se - 3; L risti peal lõkut: Tor - 1, Pal - 1, MMg - 1,
 Urv - 1; M risti p. mätsuti: Hlj - 3, Sim - 1; N risti p.
 kepp: Tõs - 1, TMr - 1, Rõn - 1; O riati p. post: Trv - 1,
 Lai - 1, Trt - 1; P riati p. tulp: Ote - 2, San - 1; R ris-
 ti p. pulk: Kär - 1, Äka - 1; S riati p. mägi: Ote - 2; T
 risti p. varras: Pai - 1, Krk - 1; U riati p. pada: Vön - 1,
 Se - 1; V risti p. tobias: Prn - 1, Har - 1; Ö risti p.
 lõuguti: Lüg - 1, Hlj - 1; Ä risti p. paun: Vil - 1; Ö ris-

Map of the Philippines

1947-1948
in the Philippines

• • • • •

• • • • •

ti p. torn: Ran - 1; Ü risti p. lipp: Nõo - 1; AA riati p. kõlgutaja: Rõp - 1; AB risti p. salgutaja: Prn - 1; AC risti p. vangutaja: Har - 1; AD risti p. lõksut: Vlg - 1; AE risti p. natsut: Trm - 1; AF risti p. roigas: JMd - 1; AG risti otsas ora: Kul - 1; AH ristol nupp peal: Amb - 1; AI kepi p. nupp: Tõs - 1; AJ pesti p. nui: Trv - 1; AK vaadi p. nupp: Prn - 1; AL torni p. nupp: Ran - 1; AM varda p. nupp: Pai - 1; AN roika p. nupp: JMd - 1; AO ora otsas nupp: Kul - 1; AP posti otsas nupp: Lai - 1; AR varda otsas nui: Krk - 1; AS peal rist: Kei - 1; AT peal kuresti: Kad - 1; AU rist: Se - 1; C ristol nui: Jõh - 1; A ristol nupp: Jõh - 9, Kuu 2, Tor - 1, Prn - 1, Trm - 1, Har - 1, Rõu - 1, Tt - 1; A₀ risti p. on nupp: Koe - 1, Noa - 1, Trt - 1; C₀ risti p. on nui: Hel - 1.

Kaart IV annab ülevaate element IV varieerumisest. Element IV puudub kindlates piirkondades väikeste rühmitustena: 1) Järva-Madise, Koeru, Peetri; 2) Haljala, Kadrina, Kuusalu, Jõelähtme; 3) Saaremaa; 4) Palamuse, Tartu; 5) Võrumaa ja Setu.

Versioon C on teravalt piiritletud vaid Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaa. C-st lõuna poole jääb P kasutusala, aeda Tartumaa lõunaosas, Võru- ja Setumaal. G on Rakvere Umbruse ja Kuusalu versioon. Märkimisväärne on Võnnu tihe asustatus G-ga. D levimisteed on võimalik üpris kindlalt jälgida: Tallinn - Saaremaa - Lääne-Eesti - Lõuna-Eesti, puudub Ida-Eestis. A¹ on iseloomulik Jõhvile, kuid sporaadiliselt esineb ta ka Lääne- ja Lõuna-Eesti variantides. Versioon B iseloomustab Viljandi ning Tori mõistatusi ja H Võru mõistatusi.

1.5. Element V

A nupu p. mets: Vai - 3, Jõh - 9, Kad - 2, Rak - 3, VJg - 1, Sim - 3, VMr - 5, Vi - 1, Amb - 5, JMd - 3, JJn - 1, Koe - 5, Pee - 4, Ann - 1, Pai - 2, Tür - 1, Kuu - 7, Jõe - 2, Tln - 4, Jür - 1, Kos - 2, Juu - 1, Rap - 7, Hag - 2, Nis - 1, Kei - 1, Hmd - 3, Pld - 1, Mär - 2, Kul - 2, Vig - 4, Ver - 1, Han - 2, Kse - 3, Kir - 1, Rid - 2, Haa - 1, LNg - 2, Noa - 3, Vor - 1, Phl - 2, Käi - 4, Rei - 3, Emm - 5, Hi - 1, Krj - 6, Mus - 4, Khk - 6, Kär - 4, Ans - 1, Jäm - 4, Kaa - 7,

Vll - 3, Pöi - 8, Muh - 3, Sa - 1, Khn - 1, Tõs - 5, Aud - 2, Mih - 3, Vän - 7, Tor - 8, Pär - 13, Hää - 1, Saa - 10, Hls - 10, Krk - 1, Hel - 9, Trv - 7, Pst - 4, Vil - 12, Kõp - 1, SJn - 7, KJn - 4, Pil - 5, Plt - 2, Ksi - 4, Lai - 11, Pal - 16, Kod - 2, MMg - 3, Äks - 2, TMr - 2, Trt - 13, Vön - 3, Nõo - 1, Puh - 2, Ran - 2, Rõn - 1, Ote - 4, San - 1, Kan - 1, Vru - 1, Rääp - 2, Tt - 11; A peal nupu mets: SJn - 1; B nuia p. mets: Rak - 1, Tür - 1, Saa - 1, Hls - 1, Krk - 6, Trv - 10, Pst - 6, Vil - 2, Kõp - 1, SJn - 4, KJn - 1, Plt - 2, Ksi - 2, Lai - 1, Pal - 1, Äks - 2, TMr - 1, Se - 1, Tt - 3; C nupsi p. mets: Hlj - 1, Tür - 1, Tor - 2, Vil - 2, SJn - 1; D nupu sees mets: PJg - 1; E nupu otsas mets: Tln - 1, Kei - 1, Ris - 2, Mar - 3, Khk - 1, Prn - 1, Pal - 1, Kod - 1, Kan - 1, Tt - 1; F nuia otsas mets: Ksi - 1, Puh - 1; G nupu p. maigutaja: Lää - 1, Kod - 1, Trt - 3, Kam - 1; H nupu p. mätsuti: Jõh - 1, Iis - 1, Lüg - 1, Hlj - 2, Rak - 1, VJg - 1, JMd - 1, Kuu - 1, Plv - 1; I nupu p. tsälgutaja: Trt - 1, Ote - 1, Urv - 1, Krl - 1, Plv - 1; J nupu p. koogutaja: Trt - 2, San - 1; K nupu p. salk: Nrv - 1; L nupu p. salu: Äks - 1; M nupu p. sead: Jõh - 1; N nuia p. salu: Ksi - 1; O nupu p. veski: Kuu - 1; P nupu p. nuusat: Vil - 1; R nupu p. lõks: Lai - 1; S nupu p. pilguti: Võr - 1; T nupu p. natsat: Iis - 1; U nupu p. näätsuti: Muh - 1; V nupu p. rist: Jõh - 1; Õ nupu p. plaksut: Jõh - 1; Ä nupu p. lopsuti: Kad - 1; Ö nupu p. kohisti: Han - 1; Ü nupu p. notsut: VJg - 1; AA nupu p. kõlguti: Kad - 1; AB nupu p. klaasid: VMr - 1; AC nupu küljes lõksutaja: Urv - 1; AD nuia p. mägi: Tt - 1; AE pulga p. nupp: Kär - 1; AF pulga p. nui: Äks - 1; AG nuia p. tobias: Hel - 1; A nupul mets: Jõh - 8, Hlj - 1, Kuu - 1, Tln - 1, Tor - 1, Prn - 1, Hel - 1, Trm - 1, Vru - 4; H nupus mätsuti: Pöi - 1; S nupul pilguti: Har - 1; AH nupu peal: Rak - 2, JMd - 1, Nõo - 1; AH nupu peal: Tt - 1; AI nupul maiguti: Kod - 2; AJ nuia maigutaja: Puh - 1; A nupu p. on mets: Tln - 2, Kos - 1, Trt - 1, Kan - 1; AK nupu p. paks mets: VMr - 1, Vig - 1, Hää - 1, Hel - 1, Trv - 1, Ksi - 1; AL nupu p. suur mets: Vai - 1, Pil - 1, Tt - 1; AM nupu p. kasvab mets: Trm - 1, Rõu - 1; AN nupp: Se - 1; AO nuia p. kasvab tihe mets: Hls - 1; AP nupu küljes auk ja pilgut: Trm - 1.

Selle elemendi väljendamiseks on kolm võimalust. Osa

Üleskirjutusi annab nupp, oss nui ja mõnes ka nupe. Kõigi lahenduseks on pea.

Vaadeldav element puudub sageli Rakvere ning Kuusalu variantides, Lõuna-Eestis aga enamasti Tartumaa lõunaosast Setuni. Setust on kogutud 31 tüüpi "Hark all, paun peal" varianti, neist 29-s puudub element V. Versioon A tuleb esile kõige enam Jõhvis, sporaadiliselt Tallinnani, samuti Pärnumaal ja Võrua. E-d kohtab nii Põhja-, Lääne- kui ka Lõuna-Eestis. G iseloomustab Tartumaad, H on põhjaeestilise esinemisega, levinud Jõhvist Kuusaluni ja lisaks Põlvas. A₀ kasutamisaala on Harju- ja Tartumaal. I on Tartu- ja Võrumaa versioon. Ühekordselt esinevad versioonid on sagedamini täheldatavad Valvarast Kuusaluni ning Tartu- ja Võrumaal. Suheteliselt vähe varieeruvad on Lääne- ja Järvamaa.

Nupu asemel nui esineb selgepiiriliselt Laiuse ja Halliste vahelisel alal, Põhja-Tartumaal ning Tartumaa keskosas. Sporaadiliselt on tekste Rakverest, Püidest, Setust (vt. kaart V).

1.6. Element VI

Kõige kasutatavam on versioon A (metsas sead): Vai - 2, Jõh - 3, Iie - 1, Lüg - 2, Hlj - 1, Kad - 5, VJg - 2, Sim - 1, Vmr - 1, JMd - 3, Koe - 1, Tür - 2, Kuu - 7, Tln - 2, Koe - 1, Juu - 1, Hag - 1, Hmd - 2, Rie - 1, Kul - 2, Han - 1, Rid - 2, LNg - 1, Noa - 1, Vor - 1, Phl - 2, Rei - 1, Krj - 3, Mus - 1, Kär - 2, Ans - 1, Jäm - 2, Kaa - 4, Põl - 3, Muh - 1, Sa - 1, Kih - 1, Tõe - 3, Mih - 1, Vän - 1, Tor - 8, Prn - 5, Saa - 5, Hls - 4, Trv - 1, Vil - 2, Kõp - 1, SJn - 6, KJn - 2, Pfl - 2, Plt - 1, Lai - 5, Pal - 5, Äks - 1, Trt - 2, Puh - 1, Ote - 2, San - 1, Kar - 1, Tt - 4; Ä sead metsas: Saa - 1; B metsas elajad: Jõh - 1, Hlj - 1, Rak - 5, Kuu - 1, Jõe - 1, Kei - 1, Khk - 2, Jäm - 1, Hlj - 1, Pst - 1, SJn - 1, Lai - 1, Ote - 1, Rõu - 1, Se - 1, Tt - 2; C metsas loomad: Hlj - 1, Kuu - 2, Trm - 1, Trt - 2, Ran - 1; D metsas põrsad: Amb - 1, Kuu - 1, Vän - 1, Lai - 1, Kod - 1; E metsas metselajad: Põl - 1, Tõs - 1, Tor - 1, Trt - 1, Vön - 1; F metsas seakari: VJg - 2; G metsas kari: Jõh - 1; H metsas loom: Jõh - 1; I metsas põdrad: Tt - 1; J metsas saajajalg-sed: Äks - 1; K metsas hundid: Tt - 1; L metsas karud: Ote

Map of the County of York

Parishes of the County of York
as in 1850

x
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

- 1; M metsas maigutaja: Krl - 1; N varikus pörsad: RÄp - 1, Se - 3; O varikus sead: Pal - 2; P metssead metsas: SJn - 1; R sees sead: Saa - 2; S lepikus sead: Kuu - 1; T metsas: Sim - 1, Rap - 1, Vän - 1; A₀ metsas on sead: JJn - 1, Pai - 1, Kuu - 1, Kos - 1, Noa - 1, Hls - 1, Vil - 1, Lai - 1, Trt - 1, Ote - 2; D₀ metsas on pörsad: Amb - 1, Urv - 1; A₁ metsa sees sead: Vai - 1, Jöh - 2; Hlj - 3, Rak - 2, Vi - 1, Amb - 1, Pee - 2, Kuu - 2, Tln - 1, Rap - 1, Ris - 1, Mär - 2, Vig - 1, Hps - 1, LNg - 1, Noa - 2, Käi - 4, Rei - 2, Emm - 4, Krj - 1, Mus - 2, Khk - 1, Jäm - 1, Kaa - 2, Vll - 3, Pöi - 1, PJg - 1, Prn - 1, Krk - 1, Pst - 1, Vil - 1, Ksi - 2, Lai - 2, Pal - 5, Kod - 1, MMg - 1, Äks - 1, Urv - 1, Tt - 2; B₁ metsa sees elajad: Rap - 1, Prn - 2; C₁ metsa sees loomad: Kse - 1; D₁ metsa sees pörsad: Jöe - 1, Pil - 1, Kod - 2; F₁ metsa sees seakari: Trt - 1; G₁ metsa sees kari: Sim - 1, Ote - 1, Se - 1; P₁ metssead metsa sees: Jöh - 1; U metsas elavad elajad: Vig - 2, Pöi - 3, Vän - 1, Prn - 3, Trm - 1, Nöo - 1, Vru - 1, RÄp - 3, Se - 1; V metsas elavad loomad: Jöh - 2, Pai - 1, Pöi - 1, Prn - 1, Hel - 1, Pal - 1, Vön - 1, Krl - 1; Ö metsas elavad sead: Jöh - 1, Pai - 1, Kuu - 1, Prn - 1, Kod - 1; Ä metsas elavad pörsad: VMr - 1, Äks - 1; Ö metsas mõndasugu linde: Prn - 1, Saa - 1, Hel - 3, Trv - 4, Krl - 1, Vlg - 1; Ü metsas mitmesuguseid loomi: Jöh - 1; Hel - 2, Trv - 1, Pst - 1, Tt - 1; AA metsas valged sead: JMd - 1, Kse - 1, Mih - 1, Vän - 1, Tor - 1, Se - 1; AB metsas hallid sead: Khk - 1, Kan - 1, Aud - 1, Prn - 1, Trv - 1; AC metsas mõnda looma: Hel - 3; AD metsas laisad pörsad: Tln - 1, Hel - 1, Lai - 1; AE metsas sead sees: Pee - 1, Pöi - 1; AF metsas söövad sead: Hls - 1, Vru - 1; AF sead söövad metsas: Lai - 1; AG metsas kõiksuguseid elajaid: Muh - 1, Trv - 1; AH metsas jooksevad sead: Prn - 1, TMr - 1; AI metsas palju sigu: Urv - 1, Vru - 1; AJ metsas valge seakari: VMr - 1; AK metsas kasvavad sead: Se - 1; AK sead kasvavad metsas: Emm - 1; AL metsas hallid oravad: Mus - 1; AM metsas bada siga: Pal - 1; AN metsas leitakse loomi: Hel - 1; AO metsas kurjad elajad: Vil - 1; AP metsas mitmejalgseid elajaid: Vil - 1; AR metsas on poisikesed: Ann - 1; AS metsas näriavad lambad: Vän - 1; AT metsa sees kits: MMg - 1; AU metsa sees poiss: RÄp - 1; AV metsas kirjud vaod: Hel - 1; AO metsas tsongivad sead: Tt - 1; ÄÄ metsas suured kanad: Se - 1; AÖ met-

eas suur seekari: Iis - 1; AÜ mete sigu täis: VMr - 1, Aud - 1, Trt - 1; BA meteas all eead: Hag - 1, Hie - 2; BB met-
sa peal on: Tln - 1; BC ealgue sada siga: Hrv - 1, Ote - 1;
BD ealu sees eead: Kei - 1, Pal - 1; BB hallid eead sees:
Vän - 1; BF ealuse eead sõõvad: Äke - 1; BG valged sead
eeee: Prn - 1; BH metasead ronivad meteas: SJn - 1; HI eead
eeee jooksevad: Se - 1; BJ varikus eead songivad: Har - 1;
BK ealu eeeee eakead: MMg - 1; "U" metasa eeeee mitmeeuguseid
loomi: Hel - 1, Kei - 3, Pal - 1; "AB" meteas eeeee hallid
eoad: Rap - 2; "BF" ealu eeeee sead sõõvad: Trm - 1; BL met-
eas suure hallid eoad: Tln - 1, Kir - 1; BM meteas leidub
mõnikord loomi: Tõe - 1, Pee - 1; BN metsas väikeed valged
eoad: Amb - 1; BO mete valgeid sigu täis: Han - 1; BP met-
eas sisse lähevad sead: Krk - 1; BR metsas väikeed sigu täis:
Pst - 1; BS meteas elevad väikesed konnad: Trm - 1; BT met-
eas käivad valged sead: Muh - 1; BU metsas leidub tihti loo-
mi: Rap - 1; BV mets punaseid põrsaid täie: Pal - 1; BÖ mets
valgeid sigu täis: Nrv - 1; BÄ metasa sees sigineb seekari:
Rõu - 1; BÜ kaharas varikus mustad sead: Se - 1; BÜ ealu
sees magavad sead: Trm - 1; CA suures meteas suured sead:
Kuu - 1; CB metsas on sead ja lambad: Kan - 1; CC eead
sees kasvavad ja elavad: Se - 1; CD metasa all sõõvad palju
punaseid härgi: Tt - 1; CE meteas on mitmeeuguseid linde
ja loomi: Trv - 1; CP meteas on elavaid eusee ja karusid
sees: Har - 1; CG mete einiseid sigu ja punaseid põrsaid
täie: Kad - 1.

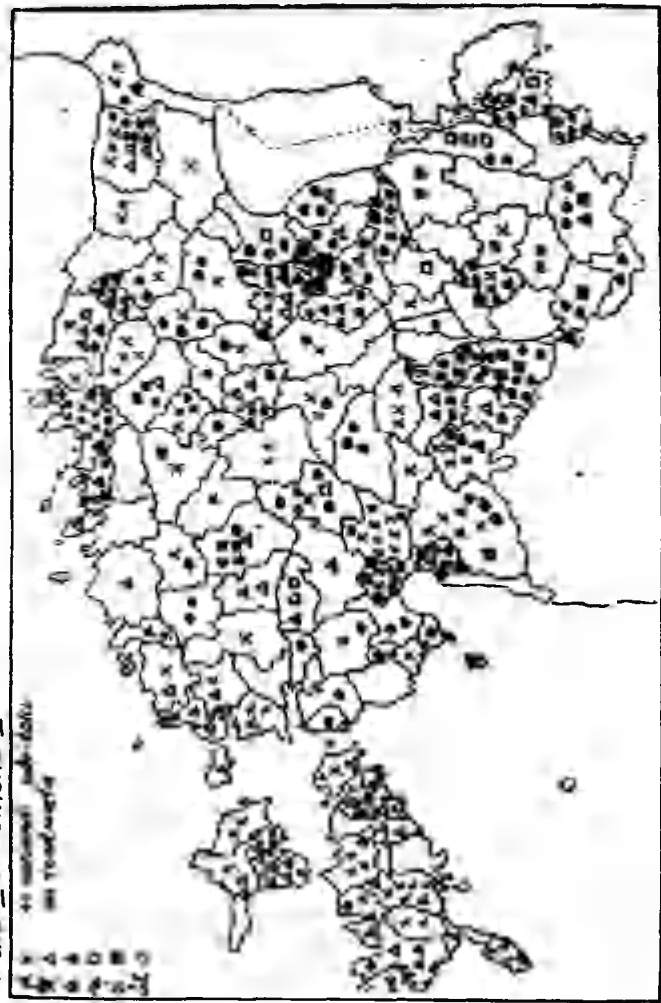
Kaart VI annab ülevaate element VI eagedaemate versi-
oonide lokaalsest paiknemisest.

Antud elemendist on 97 versiooni, eeaga on ta väga va-
rieruv. Elemendiga VI on kõige tihedamini asustatud järg-
mised piirkonnad: 1) rannikualad Kirde-Bestis, 2) Saaremaa,
3) Pärnust ida poole jäävad kihelkonnad Kolga-Jaanini, 4)
Palamuse ja Laiuse.

"A" esineb põhiliselt Kirde-Besti rannikualal, Saare-
maal ja Põhja-Tartumaal. B levikupiirkond on Kirde-Bestis,
harva Saaremaal, Pärnu- ja Võrumaal. Ü puudub täiesti Viru-
Harju- ja Järvamaal. Ö levila on selgesti piiritletav Pärnu
ja Karula vaheliste kihelkondadega.

Varieerumine toimub kogu mõistatuse areaalil. Mõnes ki-
helkonnas on selle koostisosa versioone rohkem kui mujal,

Kaart V. Element VI

näiteks Jõh, Kuu, Sa tervikuna, Prn, Tor, Saa, Hel, Lai ja Pal. Lõuna-Eestis on elementi VI kõige vähem tarvitatud ja erinevusi põhiversioonist A on siin vähem.

1.7. Element VII

Põhiversioon A mäe p. mets on populaarseim väljendatuna 73 tekstis: Mrv - 1, Vai - 1, Jõh - 1, Hlj - 4, Kad - 1, Rak - 1, Kuu - 3, Tln - 1, Kul - 1, Põi - 1, Trv - 1, Ksi - 1, Pal - 1, TMr - 1, Trt - 6, Võn - 8, Kam - 1, Nõo - 1, Ote - 9, San - 4, Kan - 3, Urv - 2, Krl - 2, Har - 1, Rõu - 2, Vru - 1, Plv - 3, Rõp - 6, Se - 1, Tt - 4; Ä mets mäe peal: Tt - 1; B mäe p. varik: Pal - 2, TMr - 1, Võn - 2, Har - 1, Rõp - 1; C mäe otsas mets: Rõp - 1; D paja p. mets: Se - 1; E pilve p. mets: Ote - 1; F peal kasvab mets: Se - 1; G kolu p. mets: San - 1; H maantee ääres mets: Hlj - 1; I muna p. mets: Kõp - 1, Trt - 1; J laua p. mets: Hlj - 1, Krl - 1, Se - 1; K nõõbi p. mets: Pal - 1; L polgutaja p. mets: Prn - 1; M salu p. mets: Lai - 1; N lahendiku p. mets: Kuu - 2; O palgi p. tsälgutaja: Rõu - 1, Se - 1; P kepi p. mägi: TMr - 1; R siis on varik: Plv - 1; S tulba p. maigutaja: San - 1; T kolu p. salu: Trm - 1; U vesi p. kõlguti: Kuu - 1; V lagendiku p. lepik: Kuu - 1; Õ nuusati p. mägi: Mrv - 1; Ä vuresti p. veski: Kad - 1; Ö lõuguti p. matsuti: Hlj - 1; Ü kahar mets: Se - 3; AA suur mägi: Rõp - 1; AB kahar varik: Se - 1; AC suur mets: Se - 1; AD mägi: Se - 1; A_o mäe p. on mets: Trt - 1; Urv - 1; AE salu p. mets: Kod - 1; AF veski p. on särkats: Hel - 1; AG mäe p. peenikene koo võsu: Rõu - 2; AH veski p. suur kaharik mets: Hel - 1; AI nende p. mets valgete sigadega: San - 1.

Element VII on kindlasti piiritletud rannikualadega Narvast Tallinnani, Tartumaa lõunaosa, Võru- ja Setumaaga. I on iseloomulik Lõuna-Eestile, B Tartu- ja Võrumaale, Ü Setule. Seega saab elementi VII pidada lõunaestiliseks.

1.8. Element VIII

Mõistatustüübis "Hark all, paun peal" on elemendist VIII 98 erinevat versiooni, nende hulgas 16 selle koostisosa de-minutivset väljendust.

A kõhara peaga poisikene: Kul - 1, Prn - 1, Hel - 2, Trv - 9, Pst - 2, Vil - 6, Kõp - 1, SJn - 3, KJn - 3, Kei - 2, Pal - 8, TMr - 2, Trt - 8, Vön - 11, Kam - 2, Nõo - 2, Puh - 1, Ote - 11, San - 3, Kan - 4, Urv - 4, Rõu - 7, Vru - 1, Plv - 6, RÄp - 6, Vai - 2, Se - 1, Vig - 1; B musta peaga poiss: Pee - 1, Kuu - 1, Vig - 1, Mus - 1, Tõs - 1, And - 1, Pjg - 1, Prn - 2; B_d musta peaga poisike: Pee - 1, Hls - 1, KJn - 1, Kei - 2, Lai - 1, Pal - 2, Tra - 1, Kod - 2, MMg - 1, Äks - 1; C punase peaga poiss: Sim - 1, JMd - 2, Tln - 1, Vig - 1, Vor - 1, Krj - 1, Vil - 3, Tor - 1, Pil - 1, Tt - 1; C_d punase peaga poisikene: Pal - 1, Äks - 2, Trt - 1; D halli peaga poisike: Tln - 1, Saa - 1, Äks - 1; E valge peaga poiss: Pee - 1, Rap - 1, Mus - 1, Mih - 1, Tor - 1, Prn - 1, Pil - 1; E_d valge peaga poisike: Hlj - 1, Rak - 1, VMr - 1, Tor - 1, Saa - 1, Vil - 1, Lai - 1, Pal - 1, Trt - 1, Ote - 1; F laia lakiga poiss: Han - 1, Khk - 1, KÄr - 1, Äks - 1, JÄm - 1, Kaa - 3, Mih - 1, Tt - 3; G musta lakiga poiss: Krj - 1, JÄm - 1, Kaa - 1; H karuse peaga poiss: Krj - 2, Kaa - 1; I kärnas peaga poiss: Tor - 1, Tt - 1; J väike pime poisikene: Kuu - 1, Kul - 1; K väike kahupeaga poisikene: Trv - 1, SJn - 1; L must tõrvane poiss: Kad - 1; M karvase peaga poisikene: Tln - 1; N valge lakiga poiss: Khk - 1; O valge sagerpea poisikene: Vän - 1; P valge peaga karjapoiskene: Saa - 1; R valge kahupäraga poiss: Krk - 1; S väike valge poisikene: Hel - 1; T kahara päraga Jaanus: Trv - 1; U must kärnane poisike: Plt - 1; V palja peaga poisikene: Kan - 1; Ö kahara peaga teedakene: Se - 1; Ä sigade taga karjane: Khk - 1; Ө kõvera jalaga vanamees: Se - 1; Ө_d kõvera jalaga vanameheke: Se - 1; Ü kahara peaga vanamees: Se - 1; AA pisike pihkane poisike: Hlj - 1; AB must poiss: Rak - 2, VMr - 2, JMd - 1, Koe - 1, Jõe - 1, Tln - 1, Juu - 1, Rap - 2, Mar - 1, Noa - 1, KÄi - 1, Emm - 2, Mus - 1, Khk - 2, Kaa - 1, Aud - 1, Tor - 5, Lai - 2, Trt - 1; AB_d must poisikene: Kad - 1, Sim - 1, Lai - 2, Kod - 1, Trt - 1; AC kaharpea poiss: Tor - 1, Krk - 3, SJn - 1, Ksi - 1, Tt - 3; AC_d kaharpea poisikene: Tür - 1, Prn - 1, Saa - 2, Pst - 2, Vil - 2, Kõp - 1, Pil - 1, Ksi - 2, Trt - 2, Puh - 2, Ran - 1, Rõn - 1, Ote - 2; AD väike poiss: Rak - 2, Amb - 1, Pee - 1, Kuu - 1, Hag - 1; AB_d väike poisikene: Kuu - 1, Rap - 1, Vän - 1, Hls - 1, Pal - 1, Tt - 1;

AE pisike pois: LNg - 1, VMr - 1, Amb - 1, Tln - 1, Kos - 1, VEn - 1; AE_d pisikene poisikene: Val - 1, Hlj - 1, JJn - 1, Kuu - 1, Tor - 1; AF hall poiss: Eis - 1, Kul - 1, LNg - 1, Nos - 1, KMi - 2; AF_d hall poisikene: LNg - 1; AG pigine poisikene: Val - 1, Hlj - 1, Han - 1, Lai - 1; AH sadajalgne poiss: Jõh - 2, SJn - 1, Pal - 1; AH_d sadajalgne poisike: Pil - 1, Plt - 1; AI kärnpea poisikene: Koe - 1, Kri - 1, Lai - 1, Ti - 1; AJ must vanamees: Jõh - 1, Iis - 1, Hps - 1, Tor - 1; AK pigipeaga poiss: Hlj - 1, Hag - 1; AL pooleaastane poiss: Rap - 1, Hag - 1; AM must mees: Emm - 1, VEn - 1; AN pisike Peeter: Kaa - 1, Põi - 1; AO punane poiss: Pal - 1, Ote - 1; AP hall vanamees: Jõh - 1, Kod - 1; AR kümme poissi: Kuu - 1, Trt - 1; AR_d kümme poisikest: Trt - 1; AS viis venda: Kuu - 1, Har - 1; AT hiline poiss: Kee - 1; AU karune poiss: Han - 1; AV must Ants: KMi - 1; AÕ lakaga poiss: Khk - 1; AÄ kärname poisikene: Plt - 1; AÜ lunne poiss: Jõh - 1; AÜ karjane järgi: Prn - 1; BA vana teedakene: Se - 1; BB tõrvanahka poiss: Ran - 1; BC tõrvane poiss: Hlj - 1; BC_d tõrvane poisike: Jõh - 1; BD väike Tibu-Tooamas: VJg - 1; BE väike tõrvapoisike: Hlj - 1; BF poiss: Kad - 2, VJg - 1, VMr - 2, Amb - 2, JMd - 2, Kuu - 5, Koe - 1, Rap - 1, Nis - 1, HMD - 1, MMr - 1, Kir - 1, Mar - 2, Rei - 1, Tõs - 1, Prn - 1, Hls - 1, Trm - 1, Trt - 1; BF_d poisikene: Jõh - 1, Sim - 1, Pee - 1, Kuu - 1, Pil - 1, Lai - 1, Se - 1; BG karjame: Jõh - 1, Iis - 1, Sim - 1, Kuu - 2, Hel - 1, Lai - 1; BH vanamees: Jõh - 1, Trm - 2, Kod - 1, Se - 2; BG_d vanameheks: Vru - 1, Se - 1; BI Vaigu-Peeter: Mus - 1, Põi - 3; BJ karjapoiss: Tln - 1, San - 1; BK mees: Kuu - 1, Se - 1; BL Nigulas: Kuu - 1, San - 1; BM Kummi-Peeter: Põi - 1; BN pigipeaga: Tor - 1; BO raudvanamees: Tt - 1; BP kütt: Tln - 1; BR sina: Kõp - 1, BS luupoisike: VJg - 1; BT pisike kahara peaga poiss: Koe - 1, Tür - 1, Saa - 1, Trv - 1; BT_d pisike kahara peaga poisike: Tür - 2, Trv - 2, Pst - 1, Vil - 1, SJn - 1, Ksi - 2, Nõo - 1, Ran - 2, Rõn - 1; BU üks kahara peaga poiss: Saa - 1, Hel - 3; BV väike valge peaga poiss: Pal - 1; BV_d väike valge peaga poisike: Saa - 1, Hel - 1, Äks - 1; BÕ üks valge peaga poiss: Ris - 1, Hls - 1; BÄ pisike musta peaga poiss: Prn - 1, Pil - 1; BÕ üks pisike hall poiss: Tt - 1; BÜ pisike punase peaga Peeter: Krj - 1; CA poisike, punase peaga Peeter: Krj - 1; CB väikese

laia lakiga poiss: Jäm - 1; CC pisike musta peaga poisike: CD üks kahara peaga poisikene: Vön - 1; CE väike punase peaga poiss: Pal - 1; CF üks punase peaga poiss: Lai - 1; CG üks pigine pisike poiss: Hlj - 1.

Tegemist on täieliku kaleidoskoobiga. Lahenduseks on siin peahari, mis ilmselt võimaldabki rahval näidata oma fantaasiat ning nii erinevalt väljenduda.

Versioon A on seotud Suure-Jaanist ja Palamuselt lõuna poole jäävate aladega, puudub Setus. Üksnes kuues setu mõistatuses on kasutatud komponenti VIII, kusjuures kõik erinevad üksteisest. Mujal see reeglipäraselt puudub. Versiooni AB ei kohta seal, kust on kirja pandud A. AC_d esineb Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaad ühendavates kihelkondades, B_d Põhja-Tartumaal. C puudub Lõuna-Bestis, BT_d piirneb Viljandi- ja Tartumaaga. AD on iseloomulik Põhja-Bestile, D Saaremaale, E_d Viru- ja Pärnumaale.

1.9. Element IX

A tõrvarüüga: Iis - 1, Lüg - 1, VMr - 1, Vi - 1, Amb - 3, JMd - 2, Pee - 1; B tõrvakasukaga: Kad - 2, Rak - 2, Kuu - 1, Tln - 1, Kos - 1, Pil - 1, Lai - 1; C raudkasukaga: Kir - 1, Trm - 1, Kod - 1, Har - 1, Vru - 1, Se - 1, Tt - 1; D raudpükstega: VJg - 1; E pigikuuuga: Nis - 1; F raudrüüs: Hls - 1; G musta kuuuga: Jõh - 2, Rap - 1, Mär - 1, Prn - 1; H tõrvarüü seljas: Sim - 1, VMr - 1, Jjn - 1, Pee - 1, PJg - 1; I pigise kasukaga: Tln - 1, HMd - 1; J kivikasukas seljas: Hag - 1; K musta mütsiga: Vän - 1; L vaigukasukas seljas: Tür - 1; M vaiguse kasukaga: Vil - 1; N tõrvase kuuuga: Trm - 1; O tõrvane kasukas seljas: Hlj - 2, Kuu - 2, Kos - 1; P must tõrvariidest kuub seljas: Sim - 1.

Versioone A ja B on tarvitatud Järvamaal, kuid nende levikukihelkonnad ei kattu. H esineb Simunast Peetrini üksteisega piirnevates kihelkondades. IX ongi enamasti Põhja-Besti element, vaid C ulatub Lõuna-Bestisse, samuti mõned juhuslikud versioonid.

1.10. Element X

A lähneb metsa: VMr - 1, Kuu - 2, Jõe - 1, Jür - 1, Vig - 1, Noa - 1, Mus - 1, Jäm - 1, Vän - 1, Tor - 4, Hls - 1, Hel -

3, Trv - 6, Pst - 2, Vil - 2, Kõp - 1, KJn - 1, Pil - 1, Kse - 1, Krl - 1; A läheb metsa sisse: Trv - 1; B jookseb metsa: Tt - 1; C tuleb vastu: Khk - 1; D läheb: Hlj - 2, Pee - 2, Pai - 1, Tür - 1, Jõe - 2, Juu - 1, Krj - 4, Khk - 1, Kär - 1, Äks - 1, Kaa - 1, Pha - 3, SJn - 1, Pil - 1, Pal - 2, Kod - 1; E tuleb: Mus - 1, Vil - 1, Urv - 1.

A esineb domineerivalt Pärnu- ja Viljandimaal. Don põhiliselt Saaremaa versioon, noteeringuid on ka Paide ümbrusest.

1.11. Element XI

152 tekstis kasutatakse versiooni A - metsast ajab sead välja: Hal - 4, Rak - 1, JMd - 2, JJn - 1, Pee - 2, Tür - 1, Tln - 1, Kos - 1, Juu - 1, Rap - 1, Hag - 1, HMD - 1, Mär - 1, Kul - 1, Kar - 1, Noa - 1, Krj - 1, Khk - 1, Ans - 1, Jäm - 1, Kaa - 5, Vll - 1, Põi - 4, Tõs - 1, Aud - 1, Pär - 3, Prn - 4, Saa - 5, Hls - 2, Krk - 3, Hel - 1, Trv - 4, Pst - 6, Vil - 5, SJn - 2, Pil - 1, Plt - 2, Ksi - 5, Lai - 3, Pal - 8, Kod - 1, MMg - 1, Äks - 2, TMr - 2, Trt - 12, Vön - 5, Kam - 2, Nõo - 3, Puh - 2, Ran - 2, Rõn - 1, Ote - 10, San - 1, Kar - 4, Urv - 3, Rõu - 2, Vru - 1, Plv - 2, Rõp - 2, Tt - 3; A ajab metsast sead välja: Jõh - 1, Lüg - 1, Kad - 1, Tln - 1, Kos - 1, Rap - 1, Hag - 1, Vör - 1, Põi - 2, Vän - 4, Prn - 2, Saa - 3, Hls - 4, Hel - 1, Trv - 1, Vil - 2, Kõp - 2, SJn - 3, KJn - 1, Ksi - 1, Pal - 2, Kod - 1, Äks - 2, Trt - 2, Vön - 2, Ote - 4, San - 1, Vru - 1, Rõp - 1, Tt - 5; B ajab metsas sigu taga: Hlj - 1, Sim - 1, VMr - 1, Kuu - 1, Tln - 1, HMD - 1, Han - 1, Rid - 1, Tõs - 2, Mih - 1; B ajab sigu metsas taga: JMd - 1, Kuu - 1, Kul - 1, Hps - 1, Rõu - 1, Plv - 2, Rõp - 1, Tt - 1; C ajab metsast loomad välja: Koe - 1, Kuu - 1, Pal - 1, Trm - 1, Trt - 1, Vön - 1, Ran - 1, Har - 1; C ajab loomad välja metsast: Hel - 1; D ajab metsast elajad välja: Rap - 1, Trv - 1, SJn - 1, Trt - 1, Vön - 1, Plv - 1; D ajab elajad metsast välja: Rak - 2, Kuu - 1, Khk - 1, Se - 1; E ajab sigu varikust välja: Pal - 2, TMr - 1, Vön - 2, Se - 1; E ajab varikust sigu välja: Rõu - 1; F ajab pörsaid metsast välja: Vi - 1, Vän - 1; F ajab metsast pörsaid välja: Tln - 1, SJn - 1, Urv - 1; G käib neid välja ajamas: Käi - 1, Kär - 1, Kaa - 1; H ajab sead metsast ära: Krj - 1, Khk - 1, Jäm - 1; I ajab varikust pörsaid välja:

Vas - 1, Se - 2; I ajab põrsaid varikust välja: RÄp - 1, Se - 1; J ajab kõik sead välja: Hlj - 1, Tor - 1; K metsas ajab põrsaid taga: VMr - 1, Mar - 1; L ajab kirjuid põrsaid taga: Rak - 2; M metsas ajab loomi taga: Kuu - 1, Rap - 1; N käib neid taga ajamas: Mus - 1, Hel 1; O ajab neid sealt välja: Tor - 1, Trv - 1; Õ sealt ajab neid välja: Rõu - 1; P ajab kõik loomad välja: Hel - 2; R ajab kõik metsast välja: Hel - 1, Trv - 1; S metsast ajab karja välja: Trt - 1; Š ajab karja metsast välja: San - 1, Se - 1; T ajab valgeid varssu välja: Vru - 1, Se - 1; U ajab kõik linnud välja: Hel - 1, Vlg - 1; V ajab sigu seest välja: Pee - 1; Õ ajab sealt põrsaid välja: Pee - 1; Ä ajab seal sigu taga: Pee - 1; Ö ajab sead lageda peale: Tln - 1; Ü käib sigu ära ajamas: Kaa - 1; AA ajab salust sigu välja: Äks - 1; AB ajab metsast täiu välja: Ksei - 1; AC ajab metsast põtru välja: Tt - 1; AD ajab konnad metsast välja: Trm - 1; AE ajab sealt sigu välja: Trv - 1; AF ajab pullikest metsast välja: Trt - 1; AG ajab verevaid sigu välja: Se - 1; AH ajab soed metsast välja: Se - 1; AI ajab metsast karusid välja: Ote - 1; AJ seakarja ajab metsast välja: Rõn - 1; AK ajab metsas põrsaid taga: Hlj - 1; AL ajab sead välja: VMr - 2, Amb - 1, Tln - 1, Ris - 1, MÄr - 1, Vig - 1, Noa - 1, KÄi - 1, Rei - 1, Emm - 1, Krj - 2, Mus - 1, KÄr - 1, Põl - 1, Tor - 1, Saa - 1, Hls - 1, Trv - 2, Vil - 3, Kõp - 1, KJn - 3, Plt - 1, Ksi - 2, Lai - 2, Kod - 1, Võn - 1, Puh - 1, Urv - 1, Plv - 1, RÄp - 1, Se - 1; AL sead ajab välja: Emm - 1; AM ajab sigu taga: Vai - 1, Jõh - 2, Kad - 1, Rak - 1, VJg - 1, Sim - 1, JMd - 1, Koe - 1, Kuu - 6, Tln - 1, Rap - 2, Nis - 2, Kul - 1, LNg - 1, PJg - 1, VÄn - 1, Pil - 1, Lai - 1, Trm - 1, Trt - 1, San - 1, Tt - 1; AN ajab neid taga: Vai - 1, Jõh - 1, Iis - 2, Kuu - 2, Ris - 1, Lai - 2, Pal - 1, Trm - 1; AO ajab nad välja: Amb - 1, Kir - 1, Aud - 1, Tor - 2, Kod - 1; AP ajab põrsad välja: VMr - 1, TÜR - 1, Kuu - 1, Pil - 1; AR ajab põrsaid taga: Amb - 1, Koe - 1, Tln - 1, Lai - 1; AS ajab kõik välja: Prn - 1, Trv - 1, Ksi - 1, Pal - 1; AT ajab sead ära: Krj - 1, Mus - 1, JÄm - 1; AU ajab siga taga: Jõh - 1, Kuu - 1; AV ajab karja taga: Jõh - 1, Sim - 1; AÖ ajab loomi taga: Jõh - 1, JÄm - 1; Ä ajab sigu metsast: JMd - 1; ÄÖ käib neid vaatamas: Emm - 1; ÄÜ metsast loomi ajama: Krj - 1; BA käib ära ajamas: Mus - 1;

BB nüpeldas sigu vëlja: Trv - 1; BC ajab nad vëlja: Kod - 1; BD ajab lehmi vëlja: Vae - 1; BE ajab elajad vëlja: RÄp - 1; BF küüdib sigu taga: Kuu - 1; BG ajab vëlja: Jõe - 1, Vig - 1, Han - 1, LNg - 1, Vil - 2, Tor - 1, Hls - 1, Krk - 1, Vil - 1, Pil - 1, Lai - 2, Kod - 1, Vön - 1, Urv - 1; BH ajab taga: Nrv - 2, VJg - 1, Sim - 1, VMr - 1, Kuu - 1, Hag - 1, Tor - 1, Prn - 1; BI khib kuulamas: KHi - 2; BJ kargutab tsiga: Khk - 1, Mih - 1; BK sigu ajab: Kad - 1; BL sigade taga: Rei - 1; BM ajab sigu: Jõh - 1; BN taga: Jõh - 1; AC metsa seest ajab põtru vëlja: Ote - 1; BO ajab valged põrsad metsast vëlja: Tor - 2, Pil - 1, Trt - 1; BP ajab metsast valgeid sigu vëlja: Pal - 3; BR ajab kõik sead metsast vëlja: TÜR - 1, VÄn - 1; BS peksab kõik põrsad metsast vëlja: Amb - 1; BT metsas ajab halle loomi taga: Mar - 1; BU ajab sealt need sead vëlja: VÄn - 1; BV ajab karja valgeid vasikaid vëlja: Hel - 1; BÖ ajab kõik linnud metsast vëlja: Trv - 1; BÄ metsast leiab ka vahel loomakest: Vil - 1; BÖ metsast ajab punaseid sigu vëlja: Vön - 1; BÜ mäe p. ajab sigu vëlja: Pal - 1; CA kahara varikust ajab sigu vëlja: Rõu - 1; CB ajab suured sead metsast vëlja: Trm - 1; CC khib sealt linde vëlja ajamas: Han - 1; CD ajab kõik need loomad sealt vëlja: Pst - 1; CE ajab sead kõik puise heinamaa peale: Pai - 1; CF metsa sees ajab halle põrsaid taga: Mar - 1; CG ajab sead metsast puise põranda peale: SJn - 1; CH ajab lambad ja sead metsast vëlja: Kan - 1; CI mäe p. ajab metsast sigu vëlja: Plv - 1; CJ kust ajab vëlja lambaid ja sigu: San - 1; CK ajab metsas sead lageda vëlja peale: Hlj - 1.

Versioon A tuleb kõige sagedamini esile Viljandi- ja Tartumaal, A Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaal. AN levilaks on Virumaa idapoolsed kihelkonnad, Harju- ja Tartumaa. Harva esineb komponenti XI Setus.

Antud elemendi juhuslikud versioonid ilmnevad Ida-, Kesk- ja Lõuna-Eestis, samuti saartel, aga peaaegu puuduvad Lääne-Eestis.

1.12. Element XII

A raudkepiga: Kuu - 3, Hag - 1, Se - 1; B piitsaga: VMr - 1, Pee - 1; C raudnuiaga: Plv - 1, RÄp - 1; D raudkangiga: Kuu - 1; E põialmats: Ans - 1; F luumöögaga: VÄn - 1; G har-

giga: Vön - 1; H nuiaga: Tra - 1; I kepiga: Tra - 1; J puunuiaga: Kuu - 1; K kivinuiaga: Kuu - 1; L luiee nuiaga: Pst - 1, SJn - 1; M raudse piitsaga: Kuu - 2; N haralise vitsaga: JMd - 1; O luiee vikatiga: TÜR - 1; P tõrvaee londiga: Jõh - 1; R raudee kooguga: Se - 1; S kõvera kepiga: Se - 1; T luiee kepiga: Kuu - 1.

Kõige populaarsem on element XIII Kuusalu tekstides. Antud elemendi puhul on võimalik jälgida kahte levikueunda, üks Jõhvist Setuni ja teine Kuusalust Paiatuni.

1.13. Element XIII

A igal hommikul: Ris - 1, Krj - 1, Mus - 1, Kaa - 2, Tõs - 1; B iga päev: Han - 1, Ema - 1; C hommikul vara: Krj - 2; D vahel: Rap - 1; KHi - 2; E sagedasti: Rap - 1; F hommikuti: Mus - 1; G kui tal aega: Tt - 1; H iga pühapäeva hommikul: Krj - 1; I 88d kui päevad: VJg - 1; J pühapäeva hommikul õige vara: Ans - 1.

Element XIII il seloomustab Saaremaalt korjatud mõistatusi. Vähem on teda Järva- ja Hiiumaal, vaid kaks korda kasutatud Pärnumaa tekstides ning kord Virumaal.

1.14. Element XIV

Elementi XIV on kasutatud 11 tekstis ja kõigis erineval kujul.

A tapsale: Hel - 1; B tapab ära: Khk - 1; C lõõb maha: Ans - 1; D lõõdakse surnuks: SJn - 1; E selle tapab ära: Amb - 1; F tapab seal ära: Tln - 1; G jääger võtab vastu: Vön - 1; H kus nad tapetakse ära: Pai - 1; I lageda lapi p. tapetakse ära: VEn - 1; J tapab lageda heinamaa p. ära: TÜR - 1; K tapab nad puiee heinamaa p. ära: Pst - 1.

Käsitletav kooetiaosa on levinud ühes suunas, Amblast, otse lõunasse Helmeni, vaid kaks versiooni on Saaremaalt, üks Tallinnast ja üks Võnnust. Suur varieerumine viitab elemendi juhuslikkusele. Teisalt kõneleb juhuslikkuse vastu kõikide versioonide ühene sisu.

1.15. Element XV

Koostisosi XV, XVI, XVII ja XVIII on võrdlemisi raske üksteisest eristada. XV alla on koondatud elemendid tähnen-

dusega nina, XVI alla tähendusega silmad ja üldse kehaosad, mis asetsevad ninast kõrgemal. Ülesandes kirjeldatud kehaosad, mis jäävad silmadest ülespoole, on koondatud element XVII alla. XVIII on kõige ebakindlama lähtealusega. Sida kuuluvad need koostisosad, mis kuidagi ei mahu eelmiste elementide sisse.

Element XV tarvitataavaim versioon on

A tsälguti p. noogutaja: Kul - 1, Trv - 1, Ksi - 1, Pal - 2, Tmr - 1, Trt - 7, Vön - 8, Nõo - 1, Ote - 5, San - 1, Har - 2, Urv - 3, Krl - 1, Rõu - 4, Vru - 1, Plv - 3, Röp - 3, Vas - 1, Se - 3, Tt - 4; B tsälgutaja p. nulgutaja: Röp - 1; C salgutaja p. noogutaja: Prn - 1; D tsälgutaja p. nuusuti: Vön - 1, Ote - 1, San - 1, Krl - 1, Rõu - 3; E tsälgutaja p. koogutaja: San - 2; F veski p. nuusuti: Hlj - 3, Kad - 1, Rak - 2, Kuu - 7, Tln - 1, Röp - 1; G veski p. noorsk: Se - 1; H maiguti p. nuusuti: Nrv - 1, Lüg - 1, Hlj - 1, Rak - 1, Kuu - 2, Lk - 1, Kod - 4; I mätsuti p. nuusuti: Vai - 1, Hlj - 5, VJg - 1; J mätsuti p. nohisti: Jõh - 1, Sim - 1, JMd - 1, Põi - 1, Plv - 1; K matsuti p. noosut: Iis - 1, Urv - 1; L maiguti p. noosut: Ote - 1; M maigutaja p. koogutaja: Rõu - 1; N maigutaja p. haisutaja: Krl - 1; Krl - 1; O lõkuti p. noaku: Trm - 1, Pal - 1, MNg - 1; P lapjo p. noogutus: Se - 1; P noogutus lapjo p.: Se - 1; R lõksu p. nosu: Lai - 1; S lõuguti p. nuusutaja: Urv - 1; T lõkautaja p. nuusutaja: Vlg - 1; U lõpauti p. nohisti: Kad - 1; V lõuguti p. nuusuti: Lüg - 1; Ö noogutaja p. koogutaja: Trt - 1, Ote - 1; Ä nätsuti p. nohisti: Muh - 1.

Versioon A on iseloomulik Lõuna-Eestile (Tartumaa lõunaosa, Võrumaa ja Setu). P areaal on Rakvere ja Kuusalu vaheline ala, lisaks on teda täheldatud kord Tallinnas ja kord Rõpinas. H on Põhja-Eesti rannikualade ja Kodavere versioon, I Virumaa ja O jällegi Tartumaa versioon. Üksikversioonideat on kirjapanekuid Virumaalt, Tartumaalt, Võru- ja Setumaalt.

Seega element XV esineb Virumaal, Järvamaal, peamiselt Kuusalus, Peipsi-äärsetes kihelkondades, Tartumaal, Võrumaal ja Setus. Ülejäänud Eeti alalt täheldatud mõistatustes ta peaaegu puudub.

1.16. Element XVI

A noogutaja p. pilgutaja: Kul - , Tar - 1, Ksi - 1, Äks - 1, TMr - 1, Trt - 7, Von - 8, Kam - 1, Mõo - 1, Ots - 5, San - 2, Har - 2, Urv - 2, Krl - 1, Rou - 3, Vru - 1, Plv - 5, RÄp - 6, Vas - 2, Se - 3, Tt - 5; B nuusuti p. pilkmed: Vai - 1, Ldg - 2, Hlj - 6, Kad - 2, Rak - 3, VJg - 1, Kuu - 1, Tln - 1, LÄ - 1, Trm - 1, Kod - 4, RÄp - 1; C nuusuti p. pilgut: Hlj - 1, Trm - 1, Vil - 1, Pal - 1, Von - 1, Ran - 1, Ote - 2, Urv - 1, Krl - 1, Rõu - 1, Rõu - 3; D nohisti p. pilguti: Jõh - 1, Kad - 1, JMd - 1, Kuu - 2, Han - 1, PSi - 2, Muh - 1, Plv - 1; E nolktuse p. pilktus: Trt - 1, Mõo - 1, Rõn - 1, San - 2; F nohutuse p. pilgutus: Vru - 1, Se - 1; G noau p. pilk: Lai - 1, Mng - 1; H noocrska p. pilktus: Se - 1; I nulgutaja p. pilgutaja: RÄp - 1; J noogutaja p. polgutaja: Prn - 1; K noasuti p. pilgut: Iis - 1; L noutsuti p. pilgut: VJg - 1; M natsuti p. pilguti: Iis - 1; N tsälgutaja p. pilgutaja: Pal - 1, Trt - 1, Von - 1, Ote - 1, Kan - 1, Vru - 1, RÄp - 1, Se - 1, Tt - 1; O tsäilktuae p. pilktus: Se - 2; P tsän-gu p. pilk: Har - 1; R noogutaja p. tsälgutaja: Pal - 1, Äks - 1, Von - 1, San - 1, Kar - 1, Vas - 1; S noogutaja p. mägi: Pal - 2, Ote - 1; T noogutaja p. msts: Ote - 1; U noogutaja p. mokutaja: Ote - 1; V nohisti p. kuuluti: Sim - 1; Ö nohisti p. peiksumid: Jõh - 1; Ä tobia p. pilkus: Prn - 1, Hel - 1; Õ mokutaja p. pilgutaja: Ote - 1, Rõu - 1; Ü hai-sutaja p. pilgutaja: Urv - 1, Krl - 1; AA maigutaja p. pilgutaja: Trt - 1; AB hirmutaja p. pilgutaja: Kam - 1; AC vaa-gutaja p. pilgutaja: Har - 1; AD kuuluti p. pilguti: Sim - 1; AE veski p. pilguti: Kuu - 1; AF nuusuti p. mägi: Hlj - 1; AG mätsuti p. pilguti: Hlj - 1; AH pilktus tsäilktuse p.: Se - 1; AI pilktus nolktuse p.: Se - 1; D^o nohistil pilgu-ti: Se - 1; AJ pilgutus: Puh - 1, San - 3, Plv - 1, Se - 8; A_o noogutaja p. on pilgutaja: Se - 2; AK noogutaja p. on mägi: Urv - 1; AL särgatsi p. on pilkne: Hel - 1.

Versiooni A kohtame Tartu- ja Võrumaal, lisaks kolmes Setu tekstis. B on enamasti Võrumaa versioon, kuid on tarvitatud mõnel korral ka Järva- ja Tartumaal (eriti Kodave-res). C-d võib pidada Lõuna-Eesti versiooniks. N areaaliks on Tartu- ja Võrumaa ning AJ on levinud Lõuna-Tartumaal ja Setus. Element XVI puudub Kesk-Eestis, vähe on teda Lääne-

Eestis. Harva kasutatud element XVI versioone sisaldavad Lõuna-Eesti ja Virumaa tekstid.

Antud koostisosea kohtame enamasti Lõuna-Eestis, kuid levila ulatub tal Põhja-Eesti rannikualadeni. Peipsi-Järsed kihelkonnad on ühendusteeks kahe kasutusala vahel.

1.17. Element XVII

A pilgutaja p. mägi: Vai - 1, Jõh - 1, Hlj - 3, Kad - 1, Rak - 1, Kuu - 2, Tln - 1, Põi - 1, Trv - 1, Ksi - 1, Pal - 1, TMr - 1, Trt - 7, Vön - 7, Kam - 1, Nõo - 1, Ote - 4, San - 3, Kan - 3, Urv - 2, Krl - 1, Har - 1, Rõu - 3, Vru - 1, Plv - 3, RÄp - 7, Se - 1, Tt - 3; B pilguti p. mets: Jõh - 1, Iis - 1, Lüg - 2, Hlj - 2, Kad - 1, Vai - 2, VJg - 1. Sim - 1, JMd - 1, Kuu - 5, Han - 1, Põi - 1, Prn - 1, Vil - 1, Trm - 1, Trt - 3, Vön - 1, Kam - 1, Hõo - 1, Ran - 1, Rõn - 1, Ote - 1, Urv - 1, Har - 1, Rõu - 1, Vru - 1, Plv - 2, RÄp - 1, Vas - 1, Se - 2, Tt - 2; C pilguti p. legendik: Kuu - 5; D pilkmete p. mets: Kad - 3, Trt - 1; B pilktuse p. varik: Rõu - 1, Vas - 1, Se - 2; F pilguti p. ealu: Trm - 1, Pal - 1, Kod - 1, Ote - 1; G pilgutaja p. kolu: Hlj - 1, Trm - 1, Vlg - 1; H pilu p. ealu: Lai - 1, MMg - 1; I pilgu p. mägi: Har - 1; J pilgutaja p. pilv: Ote - 1; K pilgutaja p. loigutaja: Ote - 1; L pilguti p. nupp: Ote - 1; L₁ pilgutaja p. nupp: Kad - 1; M pilgutaja p. laud: Krl - 1; N pilguti p. kuuluti: VJg - 1; O pilguti p. maantee: Hlj - 1; P peiksuti p. mete: Jõh - 1; R varik: Se - 1; S pilgutaja p. suur mets: Iis - 1, Kuu - 1, Põi - 1, Urv - 1, Rõu - 1; T pilgutaja otsas kahar varik: Rõu - 1, Se - 1; U pilgutuse p. vabane varik: Vru - 1, Se - 1; V pilkse p. on mets: Hel - 2; Ö pilgutaja p. pake mets: LÄ - 1, Krl - 1; Ä pilktuse p. suur padi: Se - 1; Ü pilgutaja p. kasvab mets: Äks - 1; Ü pilgutaja p. kahar mete: RÄp - 1; AA pilgutaja p. suur mägi: Vön - 1; AB pilktuse p. mäe p. varik: Se - 1; AC pilgutaja p. mete ja venki: Vön - 1.

Elemendimt XVII võib täheldada kaht põhiversiooni, need on A ja B. Ülejäänud on enam või vähem juhuslikku laadi. A eelneb Tartu- ja Võrumaa versioonina, kuid ulatub ka Viiru- ja Järvamaale. B on levinud küll eamades maakondades,

kuid hõlmab rohkem kihelkondi. Ainuüksi Kuusalule on omane versioon C.

Koostisosa XVII levikusuunad on Virumaast Kuusaluni ja teiseks Virumaast Peipsi suunas Lõuna-Eestisse, põhiliselt Tartu-, Võru- ja Setumaa. Mjal vastavat elementi märkimisväärselt ei esine.

1.18. Element XVIII

A tsälgutus: Se - 6; A₁ tsälgutaja: San - 1, Se - 1; B tsälgutaja p. mägi: Ote - 1, Kri - 1, Plv - 1; C tsälgutaja p. varik: Se - 2; D tsälgutuse p. lapjo: Se - 2; E tsälgutuse p. paun: Se - 1; P tsälgutaja p. hirmutaja: Kam - 1; G tsälgutaja p. nupp: Kuu - 1; H posti p. tsälgutaja: Tr - 1; I kõlgutaja p. tsälgutaja: RÄp - 1; J loogutaja p. nupp: Ote - 1; K koogutaja p. maigutaja: Trt - 1; L känti p. käänati: Vru - 1; M käänati p. tsälguti: Vru - 1; N kõlguti p. mägi: VJg - 1; O kuuluti p. mets: Kuu - 1.

Element XVIII areaaliks on Lõuna-Tartumaa, Võrumaa ja Setu.

1.19. Element XIX

Element XIX on ühekordne: A-kelle kätte saab: Amb - 1.

Üheksateistkümnest koostisosast, mis esinevad tüübis "Hark all, paun peal", on kõige varieeruvam XIV, varieerumisprotsent 100. Järgneb komponent XVIII 91,7 %, siis XII 71,5 %.

Varieerumisprotsendi arvutamise aluseks on vastava elemendi versioonide arvu ja esinemissageduse (vt. tabel 1 lk. 77) omavaheline suhe. Näiteks kui elementi I on kasutatud üldse 736 korda ja tal on 14 versiooni, siis varieerumisprotsendiks saame 1,9. Tabel 2 annab niisuguse ülevaate kõikidest elementidest. Elemendid on järjestatud tabelis varieerumisprotsendi alusel. Eeli esimest koostisosa varieeruvad ülejäänuid vähem, mis kinnitab nende kuulumist põhi-elementide hulka.

Tabel 2

Element	I	II	III	IV	X
Versioonide arv	14	29	37	52	6
Varieerumisprotsent	1,9	3,9	5,4	8,2	8,6

V	XVII	XVI	VI	VII	VIII	XV
48	23	40	97	36	105	36
9,8	20	22,3	24,3	29,3	30	30,3

IX	XIII	XI	XII	XVIII	XIV	XIX
16	10	98	20	22	11	1
34,1	50	51,6	71,5	91,7	100	100

2. Elementide omavahelised suhted tüübis "Hark all, paun peal"

Mõistatustüübis "Hark all, paun peal" on element I alati I kohal, II, III, IV ja V enamasti vastavalt II, III, IV ja V kohal. Põhielement VI on kõige sagedamini küll VI kohal, kuid tema asend on nihkunud VI kohast nii ette- kui tahapoole. Ka elementidel XV, XVI ja XVII on mõistatusvariantide eelistatumalt kasutatud kohad V, VI ja VII. See ei välista elementide VI, VII ja VIII, mis enamasti asetsevad just neil kohtadel, esinemist mõistatustes, vaid lükkab nende asendi kaugemale tavalisest. Tekstid, mis sisaldavad koostisosi XV, XVI ja XVII, ongi kõige suurema elementide arvuga, koosnedes tavaliselt rohkem kui kümnest komponendist. Näiteks: "Hark all, pari p., pari p. paun, pauna p. rist, risti p. veski, veski p. nuusuti, nuusuti p. pilgutid, pilgutite p. lagendik, lagendiku p. mets, metsas sead, kivikasukaga poiss ajab sigu taga." (E 43939^c(103) < Kuu). Näitena toodud variant on üks pikemaid üldse.

Mida enam on mingi element kasutamisel olnud (mida suu-

Tabel 3

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
I	736												
II	2	731	1										
III		1	676	6									
IV	2	2	8	628	14								
V			1	27	447	12	2		1				
XV ^a			1	18	51	49	3						
VI			3	3	18	297	19	27	32	9			
XVI			1	2	41	83	50	2					
VIII	1	1		1	11	78	104	49	37	55	11	3	
XVII					6	24	67	36	2				
IX			1	1	2	3	15	12	5	2	5	1	
XI					9	24	51	228	101	36	26	12	3
VII	1	1		3	22	15	20	44	17				
X						2	23	36	2	3	2	1	
XVIII			5	4	9	1	3	1					
XIII					1	3	7	1	6	1		1	
XII				1			4	2	7	2	7	5	
XIV								1	4	3	1	2	
XIX										1			

Araabia numbrid tähistavad kohta mõistatuses, elementi tähistavad rooma numbrid.

rem on tema sagedusprotsent), seda kindlam on tema asend teiste elementide suhtes.

Kui mõistatustüübis "Hark all, paun peal" on antud vaid kuus põhielementi, siis on nad ikka järjestusee I II III IV V VI, mis on tarvitatavaim kombinatsioon üldse, teiste sõnadega on meil siie tegemist normaalvormeliga. Elementide V ja VI eagedusprotsent tekstides on madalam esimesest neljast, mis võimaldaks meil neid mitte lülitada põhielementide hulka. Kuid terviklik on just vormel I II III IV V VI. 79 mõistatusvarianti on juet selle vormeliga. Variante, mis sisaldavad põhielemente I kuni VI ja milles lisandub teisigi koostisosi, on 255. Seega on põhjust pidada V ja VI põhielementideks.

Kuigi tabelist 1 loeme, et esinemissageduselt on VI kohal element XI, ei saa me teda ometi pidada mõistatustüübi põhielementide hulka kuuluvake, sest tema koht mõistatuees on küllaltki liikuv ja meelsamini on teda kasutatud just ülesande lõpus. Stiilist tingituna võib elemendi XI vahele kiiluda mõni teine koostieosa, tavaliselt VIII ja XII, näit. Kuu 3: kõiib must mees neid vaatamas. Selles näites on vahele kiilunud oaks element VIII.

Kõige kindlamalt on omavahel ühendatud elemendid I ja II, tavalieelt lisanduvad III, IV, V, VI, nagu eespoolgi mainitud. Kuid selles reas võib toimuda muutusigi, näit. Hlj 9: I II III V VI (puudub IV), Hlj 2: I II III IV XV XVI XVII VII VIII IX XI (puudub V), Kuu 20: I II IV V VI VIII XII XI (puudub III). Ülesandes pole kunagi rida II I, püsiv on I II, sest inimest kirjeldatakse ikka jalgadest peani, see on kindel kompositsioonivõte.

Omavahel on seotud elemendid XV, XVI, XVII ja XVIII. Nende kohta tekstides oli juttu eespool ja tulime järeldusele, et eee on võrdlemisel kindel. XVI ja XVII on harva lahutatud ning esinevad ikka reana XVI XVII. XVIII asend on kõige ebajärjekindlam. Statistiliselt on siieki esikohal vormel IV XVI XVII XVIII.

Kolm kõige sagedasemat rida on I II III IV V VI "Hark all, paun p. pauna p. riet, risti p. nupp, nupu p. mets, metsas sead" (Vai 1), I II III IV V (Jõh 9) ja I II III IV V VI VIII XI "Hark all, paun p., pauna p. rist, rieti p. nupp, nu-

Chart IV

Distribution of *Parasitoides* species
 in the British Isles
 (see also map of the British Isles
 in the accompanying text)

pu p. mets, metsas sead ja pigine poisike ajab neid taga" (Vaj 2).

Kaardile VII on kantud normaalvormeli levila ja teiseks vormelid, mis sisaldavad kõik kuus põhielementi ja liiksaks teisigi komponente.

3. Mõistatustüübi "Hark all, paun peal" lahendustest

F. J. Wiedemanni järgi on mõistatuse lahendus enam peidetud kui arusaadav (29, 162). "Kõige olulisem mõistatuste juures on nende lahendus," arwab Pauly-Vissova (22, 64). Ka saksa teadlane R. Petsch soovib mõistatusi nende sisu järgi, s. t. nende lahenduste järgi korrastada, millega võib anda ülevaate sellest, kuidas on asju või nähtusi käsitatud rahva loova vaimu poolt ja kuidas need poeetilisse vormi pannakse (23).

Ed. Laugaste jagab mõistatuse lahendamise seisukohalt tinglikud tunnused nelja rühma.

1. Suunavad, mis viitavad õigele lahendusele (Mees seisab mäe peal, raudsaapad jalas - ader).

2. Desorienteerivad. Võivad anda ka eksilahendusi.

3. Tunnused, mis võivad kas suunata lahendamisele või selleat kõrvale juhtida. Kits keldris, keel väljas - tuli. Seesuguste tunnustega on mõistatused, mis annavad mitu lahendust: Elutu varjab elusat - maja. Aga ka kirik.

4. Indiferentsed (0-tunnus). Emad mäel, helmed kaelas - pihlakas.

Tunnused võivad esineda korraga kõik või ainult osa neist, koguni üksainus, kuid see ei saa olla ei erapooletu ega desorienteeriv, võib olla aga indiferentne või suunav. Mõistatus valib tunnuseid, mida võib esineda mitmel esemel, aga mitme tunnuse kõrvutamise ja koos esitamise kaudu korrigeerivad need vastastikku üksteist ja õigele lahendusele jõudmine eeldab osavat analüüsijat.

Absurdsed tunnused mõistatustes puuduvad (35, 88 - 90).

Lihtsatest muudatustest piisab, kohendamaks mõistatust uute lahenduste tarvis ja mida teravmeelsemad need on, seda kergemini ununeb vana mõte. Mõistatused ongi peamiselt neile iseloomulikust sisust äratuntavad. Ka antud mõistatustüüp

"Hark all, paun pÄäl" võib saada mitmesuguseid lahendusi.

Eelnevalt selgitasime, et uuritav tüüp koosnes üheksateistkümnest elemendist, neist kuue olid põhikomponendid. Mida rohkem koostisosi on ülesandes, seda peidetumaks muutub vastus. Lahenduseks on antud erinev arv objekte, seda lubab mõistatustüübi kirjeldav iseloom. Mõtte inimene (tähistatud sümboliga C) kõrval on lahenduses tihti Ära toodud inimese üksikuid kehaosi. Kui kirjeldus sisaldab elemente VII kuni XIII, siis lahendusena on C-le lisatud veel peasugemine (tähistatuna F) või soeb harjaga pead, täid, tingud, peahari.

Et näidata fantaasiaküllust vastustes, on allpool toodud Ära kõik lahendustee sisaldunu:

C märgib tähendust inimene, F soeb harjaga pead, peasugemine, Q täid, q tingud, X hari, Y soetakse harjaga täisid, C inimene otsib täisid või tapab täisid, W poiss, H₁ laps, Z peasugeja, T keha, T₁ inimese liikmed, T₂ jalad, T₃ taguots, T₄ kõht, T₅ magu, T₆ rind, T₇ käed, T₈ sõrm, T₉ põial, T₁₀ sõrmeküüs, T₁₁ kael, T₁₂ pea, T₁₃ loug, T₁₄ suu, T₁₅ hambad, T₁₆ keel, T₁₇ nina, T₁₈ silmad, T₁₉ ripsmed, T₂₀ korvad, T₂₁ otsaesine, T₂₂ juuksed.

Mõistatuse esitaja on oma vastuse kombineerinud nendest võimalustest ja tulemused on mitmekesised. Vastus võib koosneda ühest objektist (tegemist on objektilise mõistatustüübiga), sel juhul on lahenduseks tavaliselt C, või sisaldab lahendus endas kuni 11 objekti (komplekslahendus), näit. Hlj 6 : CT₂, T₄, T₇, T₁₂, T₁₄, T₁₇, T₁₈, T₂₂ QX.

63 tekstis lahendus puudub, seda ei ole antud paljudes Jõhvi ja Palamuse õpilastelt kirja pandud variantides.

Mingile maakonnale omast lahenduste kombinatsiooni ei ole. Lahendused, milles on omavahel seotuna inimene koos kehaosadega, peasugemine või hari, esinevad mõistatuse areaalil ühtlaselt.

Lahendusele suunavaiks komponentideks võiks käsitledavas tüübis pidada esimest kuut. Järgmised teenivad juba rohkem mõtet varjavat eesmärki ning just nende lisamisega ja nende kaudu saadi näidata nii oma valmukust kui ka leidlikkust ja fantaasiat. Seepärast on varieerumisprotsentki vastavais koostisosades suurem.

Lahenduses leiduvaid kehaosade nimetusi ei ole alati

Ülesandes antud, need on jällegi mõistatuse esitaja fantaasia villi.

Mõistatustüüp "Hark all, paun peal" on objektiline, ülesanne sisaldab endas kuus objekti, mida on kirjeldatud järgmiselt: hark, paun, rist, nupp, mets, elajad. "Metafoori kui troobi sisuks on nähtuste selline võrdlemine, kus on ära jäetud põhimõiste (mida võrreldakse), selle funktsioonis seisab põhimõiste iaeloomuutamiseks antud asekujutelm ... Eseme tegevus või omadus on väljendatud teise eseme või kontrasti alusel" (16, 185). Nende metafoorsete kujundite lahtimõtestamine juhibki meid lahendusele. Objektilisusele viitab seegi, et on võimalik ette kujutada neid kuni kirjeldatud. Huvitav on märkida, et joonistades vastavad objektid, mis ülesandes antud, saame midagi kriipsujuku taolist. Seega viib meid siin pihile konkreetne mõtlemine.

Kui mõistatus sisaldab rohkem elemente esimesest kuuest (VII kuni XIV), siis tuleb sisse ka tegevus, näit. Hel 7: I II III IV V VI VIII IX XI XIV "Hark all, paun p., pauna p. rist, risti p. nupp, nupu p. paks mets, väike valge peaga poisike läheb metsa, ajab metsast siia välja tapale?" (peasugemine). Tegevuse aluseks on sõnad läheb ja ajab, mis lubavadki vastusena välja pakkuda peasugemise või inimene soeb harjaga pead, kus lahenduses leidub kaka objekti (inimene ja hari) ning tegevus (soeb). Seega leidub mõistatuste hulgas lihtsate lahenduste kõrval ka nn. kombineeritud lahendusi (17, 291), millele viitasime eespoolgi. Täpne vastus peabki sisaldama nii C kui F, sest ülesandes kirjeldatakse mõlemaid. Kui vastus koosneb X või Qq, siis on see puudulik ja aeletatav unustamisega, on ju tüüp "Hark all, paun peal" rahvasuus väga levinud ja mõne teise temaatilise rühmituse alla ei ole teda kunagi paigutatudki. Mõistatuse kirjelduse eesmärk ei ole ülesannet tarbetult keeruliseks muuta, s. t. püüd hoiduda liigsõnalisusest. Kuigi statistiliste andmete põhjal veendusime, et elementide arv võib tekstides olla väga suur, ometi ei tähenda see veel liigsõnalisust. Meil on tegemist kirjeldava, lüütilise tüübiga. Selles lülid on poolvabad, s. t. neil on kindel sisu ja enam-vähem kindel järjestus, aga neid võidakse meelevaldselt valida rohkem või vähem. Iga element avab kirjeldatava mingist uuest aspektist ja lisab uusi piidepunkte lahendajale. Teisalt võib niisugune iseloomulike

joonte rohkus lahendaja segadusse viia ning raskendada otsustamist, millised tunnused on põhilised, millised juhuslikud.

Mõistatuse objekt on loojale kõige ligemalt tuntud ümbrusest, selle on ta ise osadeks lahutanud. Kui võrd võimukalt elemendid omavahel kokku viiakse, on neid mõistatuse esitajast. Nagu muudegi liikide puhul, annab omajagu juurde mõistatuse väljaütleva sõnastuslik, ka koguni teatraalne esitus.

Kokkuvõte

Mõistatus on küsimus, mis peidab lahenduse. Mõistatav on suhe selle vahel, kes annab mõistatuse, mis on teadvuses olemas, ja äraarvaja vahel, kes oma vastusega peab tõendama esitatut.

1100 mõistatusvariandi struktuuri analüüsi põhjal võib täheldada, et kuigi vormel lihtsal lugemisel tundub vähe varieeruv, annab üksikosiste väljatoomine ja nende analüüs palju erinevat statistilisest keskmisest. Näiteke tüüp "Hark all, paun peal" põhielement I sisaldub 736 tekstis. See tundub olevat rahva teadvuses nii kinnistunud, et me ei ootagi suurt versioonide arvu. Ometi eristame 14 versiooni.

Tüüp "Hark all, paun peal" on kirjeldav, koosneb 19 elemendist, kuus neist on põhielemendid. Normaalkompositsiooni valem on I II III IV V VI. Kirjeldavale mõistatusele on iseloomulik tunnuste vaba lisamise või ärajätmise võimalus. Muutused esinevad struktuuris, mitte sisus. Mõistatustüüp "Hark all, paun peal" on objektiline, "Vees ei upu, tules ei põle" objektita. Kirjelduses toodud tunnused on valitud mõistatuse esitajale tuntud konkreetsest miljööst. Põhielemendid suunavad lahendusele, ülejäänud rohkem peidavad vastust. Põhikoostisosadel on ka kindel koht teiste elementide suhtes. Juhuslikud elemendid seostuvad ülejäänutega ebapüsivalt.

Kui tüübis "Hark all, paun peal" kasutatakse kindlat kompositsioonivõtet, s. t. element I enamasti esimesel kohal, II teisel ja III kolmandal, sest inimest kirjeldatakse

se ikka jalgadest peani, siis tüübis "Vees ei upu, tules ei põle" esineb kaks normaalvormelit: I II III ja II I III. Tähtis on, et ülesandes seisaksid kõrvuti komponendid I ja II, sest tuli ja vesi on igavesed vastandid, nii ka inimese teadvuses. Seega - antiteetilise struktuuriga mõistatus.

Põhikomponentide varieerumisprotsent on väiksem ülejäänuist.

Mõistatustes varieeruvad lahendusedki, kusjuures on võimalik ebaõiged välja selekteerida. Tüübis "Hark all, paun peal" on võimalikud kaks lahendust. Lahendus sõltub elementidest. Statistiliselt eelistatuim on variantlahendus inimene. Kui lisanduvad elemendid VIII - XIV, tuleb sisse tegevus ja sel juhul on õige komplekslahendus inimene, kes soeb pead.

Tüübis "Hark all, paun peal" on eristatavad Lõuna- ja Kirde-Eestile omased koostisosad XV, XVI, XVII ja XVIII. "Vees ei upu, tules ei põle" puhul niisuguseid teatud maa-alsale omaseid komponente pole.

Tüüp "Hark all, paun peal" on metafooriline, "Vees ei upu, tules ei põle" perifraasiline. Järelikult - mida suurem on opositsioon mõistatuse kahe osa (küsimus - vastus) vahel, seda efektiivsem on metafoor. Mõistatustes on metafoorid konventsionaalsemad kui näiteks lauludes. Kujundlikkus on iga keele aluseks, kuid igapäevane keel lihvib seda tugevasti. Mõistatused, kasutades poeetilist keelt, asetavad kujundilised pildid stiilsetesse ridadesse, peidavad neisse saladuse, nii et iga pilt annab mõistatusele vastuse (tüübis "Vees ei upu") või üksik pilt ei vii meid küll terviklikule lahendusele, kuid viitab lahenduse mingile osale (tüübis "Hark all, paun peal").

Kui tüübis "Hark all, paun peal" leiame mõnes elemendis (näit. VIII) sageli epiteete (ka personifikatsiooni, näit. elemendis XI), siis tüübis "Vees ei upu" kasutatakse epiteete harva. Järelikult on mõistatustes epiteedil kindel funktsioon, mis erineb olemuselt laulude omast. Iga epiteet lisab kujutatava kindla tunnuse.

Põhielemente on aidanud säilitada ka neis sisalduv kindel rütm, millest juhuslikes elementides ei ole nii täpselt kinni peetud.

Jätk lahendamata suure varieerumise loominguline külg: mis tingis mõne elemendi suure varieerumise (näit. VIII tüübi

bis "Hark all, paun peal"), selle kõrval aga mõni element on vähevarieeruv. See küsimus polnud käesoleva t88 ülesandeks.

Millest eifa on tingitud käsitletud mõistetatuetüüpide populaarena? Tühised formulatsioonid ei ela, nagu hea mõte halvaa sõnastuseski ei oma elujõudu. Põhjuseks on muidugi mõistatuste sisu, s. t. inimene ise. Ka sõnade oskuslik sidumine, kujundite valik, väljenduse tabavus ja laet not leat mõistatuste ülesehitus on kindlastanud neid suulises traditsioonis.

Antud t88s on uuritud ainult ühe mõistatusterühma (inimene ja tema nimi) struktuuri. On loomulik, et laialdasemateks ja põhjapanevamateks üldistusteks oleks vaja jätkata mõistatuste struktuuri analüüsimist.

K a s u t a t u d k i r j a n d u s

1. D u n d e s , A. Trends in Content Analysis: A Review Article. Midwest Folklore XII, 1962.
2. E i s e n , M. J. Eesti rahva mõistatused. Tartu, 1889.
3. E i s e n , M. J. Mõista, mõista, mis see on. Mõistatused, keerulised küsimused ja mõistatusejutud. Tartu, 1914.
4. G e o r g e s , R., D u n d e e , A. Toward a Structural Definition of the Riddle. Journal of American Folklore 76, 1963.
5. H a i n , M. Rätsel, Stuttgart, 1966.
6. H u p e l , A. W. Mstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalachen und den dörptschen, nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga u. Leipzig, 1780.
7. J a k o b s o n , C. R. Uus aabitaaraamat. Tartu, 1867.
8. J a k o b s o n , C. R. Kooli lugemise raamat. Tartu, 1888.
9. K a i v o l a - B r e g e n h ö j , A. Formula Analysis as a Method of Classifying Riddles. Finnish Folkloristics 1. Helsinki, 1974.
10. K a l l a s , O. Iutsi maarahvas. Helsingi, 1894.

11. K a m p m a n n , M. Eesti kirjanduseloos peajooned.
Esimene jagu. Tartu, 1920.
12. Kasuline Talurahva Kalender 1883.
13. Kodu Kalender 1905.
14. K u u t , H. Kirjanduse lugemik. VI klaas. Tallinn, 1960.
15. K ö r b e r , C. E. A. Vanna rahva moistususe kõnned.
16. L a u g a s t e , E. Eesti kirjanduse ajalugu I. Tartu, 1946.
17. L a u g a s t e , E. Eesti rahvaluule. Tallinn, 1977.
18. L ö n n r o t , E. Suomen kansan arvoituksia. 1844.
19. Meelejahutaja. Piltidega kaunistatud Eesti kirjanduse
ajaleht õpetliku ning ajaviitliku sisuga. Tartu, 1887.
20. M e t s t a k , V. Eesti mõistatuste käsitlemisest. ESA
nr. 17. Tallinn, 1971.
21. M ö t l e j a , C. E. /ps./. Mõistatuste raamat. Esi-
mene korjandus. Tallinn, 1878.
22. P a u l y - W i s s o v a . Rätsel. - Real-Encyclope-
die d. class. Altert. Wise. I, A 1. Stuttgart, 1914.
23. P e t s c h , R. Neue Beiträge zur Kenntnis des Volks-
rätsels. Palaestra IV, 1899.
24. Pärno Eesti-rahva Kalender 1879.
25. H a u d , A. Kirjanduslooline lugemik. III jagu, 7. õp-
peaasta. Tartu, 1926.
26. S e l m e t , A. Kirjanduse lugemik. V klass. Tallinn,
1959.
27. T h o r H e l l e , A. Kurtzgefaßte Anweisung zur
Khnstnischen Sprache. Halle, 1732.
28. T ö n i s s o n , M. Laste Lugemise raamat. 1890.
29. W i e d e m a n n , F. J. Aus dem inneren und Äusseren
Leben der Khsten. St. - Petersburg, 1876.
30. W i l l m a n n , Fr. W. Juttud ja tegud. Tallinn, 1975.
31. А н н и н В. Русские народные пословицы, поговорки,
загадки и детский фольклор. М., 1957.
32. А н н и н В. Русское народное поэтическое творчест-
во. М., 1971.
33. М и т р о ф а н о в а В. Специфика русских народных
загадок и их связь с другими жанрами фольклора.-В
сб.: Русский фольклор X. М.-Л., 1966.

Kirjalised allikad

34. ENSV TA Fr. R. Kreutswaldi aim. Kirjandusmuuseumi mõistetuste koopiad.
35. Laugaste, E. Rahvaluuleliikide žanritunnustest. Kõikiri.
36. Martinson, M. Epitset mõistetustest. Diplomitöö. 1967. TÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

ВИДЫ СНИЗУ, СУМКА СВЕРХУ...

А. Тазль

Р е з ю м е

Загадка — это вопрос, скрывающий разгадку. Определяющим является отношение между тем, кто загадывает то, что имеется в сознании, и отгадывающим, который своим ответом должен разгадать загаданное.

В последнее время были сделаны попытки дать определение загадки при помощи структурного анализа, причём определения, исходящие только из стиля и содержания, считались недостаточными (А. Дандэс, А. Джордж, А. Кайвола-Брегенхэй).

Картотека Литературного музея им. Фр. Р. Крейцвальда АН ЭССР содержит 745 вариантов загадок типа "Hark all, paup real" ("Виды снизу, сумка сверху"), 364 варианта загадок типа "Veet ei uuri, tuleb ei põle" ("В воде не тонет, в огне не горит"). Районы распространения загадки "Виды снизу, сумка сверху" определить трудно, поскольку её широкой известности способствует то обстоятельство, что загадка неоднократно была напечатана в школьных учебниках. На это указывают многие записи, сделанные в Йыхви и в начальной школе Пагари прихода Паламузе. Поэтому в данной работе отмечаются все печатные издания, где опубликованы исследуемые типы загадки. Можно предположить, что публикации советского периода не влияют на картину распространения загадки; к тому же новых записей этого периода относительно мало.

Таким образом, анализ структуры 1100 вариантов загадок позволяет утверждать, что, хотя при простом прочтении формула кажется мало варьируемой, выделение отдельных частей и их анализ даёт множество расхождений по сравнению со статистическим средним. Например, в загадке типа "Виды снизу, сумка сверху" основной элемент I содержится в 736 текстах. Он кажется настолько закреплённым в народном сознании, что мы и не ждём большого числа версий. Всё же можно выделить 14 версий.

Структурный анализ загадки даёт возможность привести разные её редакции и версии, характерные для различных рай-

оноз, а в итоге рассматривать варьирование загадки в целом. Таким образом создаётся картина богатой фантазии, остроумия, содержащихся в народном микрофольклоре, народного умения представлять знания об окружающем мире в образной форме. На основе подробного исследования компонентов прослеживается применение образов в загадках, взаимосвязь и зависимость между компонентами. По статистическим данным мы можем судить о том, что в своей сущности загадка состоит из отдельных элементов.

Тип "Вилы снизу, сумка сверху" описательный, состоит из 19 элементов, шесть из которых – основные элементы. Нормальная формула – I II III IV U VI. Для описательной загадки характерно свободное добавление признаков или возможность их отбрасывания. Изменения происходят в структуре, но не в содержании. Тип загадки "Вилы снизу, сумка сверху" объектный, тип загадки "В воде не тонет, в огне не горит" – безобъектный. Приведённые в описании признаки предмета выбраны из конкретной обстановки, знакомой загадывающему. Основные элементы направляют на разгадывание, а побочные больше скрывают ответ, чем дают разгадку. У основных составных частей также имеется определённое место по отношению к другим элементам. Связь случайных элементов с остальными неустойчива.

Если в типе "Вилы снизу, сумка сверху" используется твёрдый композиционный приём, т.е. элемент I в большинстве случаев на первом месте, II – на втором и III – на третьем, поскольку человек описывается в любом случае с ног до головы, то в типе "В воде не тонет" имеется две закономерных формулы – I II III и II I III. Важно, чтобы компоненты I и II стояли рядом, так как огонь и вода – вечные противоположности и в сознании человека. Таким образом, это – загадки с антитезной структурой.

Предположительными архитипами можно считать следующие варианты загадок: "Hark all, paun peal, pauna peal rist, rist peal nupp, nupu peal mets, metsas sead." (Inimene.) "Вилы снизу, сумка сверху, на сумке крест, на кресте набалдашник, на набалдашнике лес, в лесу свиньи" (Человек) и "Veel ei upu, tules ei põle, mullas ei mädane." (Nimi.) "В воде не тонет, в огне не горит, в земле не гниёт" (Имя). Остальные варианты колеблются в пределах архитипа.

У загадок варьируются и разгадки, из числа которых воз-

можно отобразить неправильные. В типе "Вилы снизу, сумка сверху" возможны две разгадки. Разгадка зависит от элементов. Статистически предпочитаемым является вариант разгадки *inimese* (человек). Когда добавляются элементы VIII-XV, т.е. вводится действие, правильна комплексная разгадка *inimese, kes saab read* (человек, который расчёсывает голову).

Решения загадки типа "В воде не тонет" варьируются в основном в Южной Эстонии. Так как здесь загадка без объекта и основой в ней является что-то нематериальное, то и ответ мы должны искать в нематериальной области; правильный ответ — нимя человека. Для подчёркивания абстрактности в загадке ставятся в один ряд вода и огонь, к ним добавляются земля и даже смерть. Чем точнее, характернее и образнее описание загадки, тем меньше колебаний при её разгадке. Рассматриваемый тип загадки основывается на параллелизме мышления. Все элементы подчёркивают нематериальность явления, причём каждый последующий элемент усиливает и подчёркивает предыдущие.

В загадках типа "Вилы снизу, сумка сверху" различаются свойственные Южной и Северо-восточной Эстонии составные части XV, XVI, XVII и XVIII.

В случае "В воде не тонет, в огне не горит" таких компонентов, свойственных отдельным территориям, нет.

Тип "Вилы снизу, сумка сверху" метафоричный, "В воде не тонет, в огне не горит" — перифразный. Следовательно, чем больше противопоставление между двумя частями загадки (вопрос — ответ), тем эффективней метафора. В загадках метафоры более конвенциональны, чем, например, в песнях. Образность — основа любого языка, но повседневный язык заметно сглаживает её. В загадках посредством поэтического языка образные картины располагаются в стилистические ряды, содержащие разгадку, так что каждая картина даёт ответ на загадку (в типе "В воде не тонет") или же отдельная картина не приводит нас полностью к разгадке, но намекает на какую-либо часть её (в типе "Вилы снизу, сумка сверху").

Если в типе "Вилы снизу, сумка сверху" мы часто находим эпитеты (элемент VIII) или даже персонификацию (элемент XI), то в типе "В воде не тонет" эпитеты используются редко. Следовательно, в загадке у эпитета определённая функция, существенно отличающаяся от функции его в песне. Каждый эпитет добавляет твёрдый образный признак.

Бессмысленного нагромождения эпитетов в загадках мы не встречаем. Если эпитеты и применяются, то только для начальной рифмы.

Основные элементы сохраняют и содержащийся в них определённый ритм, которого не придерживаются строго в случайных элементах.

В типе "Виды ензеу, сумка сверху" элементы I, II состоят из длинных и ударных слогов, ударные и безударные слоги чередуются в элементах III, IV, V и VI.

Тип загадки "В воде не тонет" также со строгим ритмом. Здесь чередуются хорей и дактиль. Если имеем дело с вариантом "В воде не тонет", то ритм всё же состоит из хорея и дактиля, добавляется конечная рифма.

Основные элементы, которые имеют одинаковую формальную структуру, стараются сохранить и одинаковое образное единство. Это и придаёт загадке целостность и ритм.

Значения в загадке выбраны создателем из знакомого конкретного мира. Насколько остроумно они связываются между собой, зависит от способа изложения загадки.

Остаётся неразрешимой творческая сторона широкого варьирования: чем обусловлено большое варьирование некоторых элементов (например, VIII в типе "Виды снизу, сумка сверху"), рядом с которыми остальные мало варьируемы. Но ответ на этот вопрос не является задачей данной статьи.

Чем же обусловлена популярность рассмотренных типов загадок? Бессодержательные формулировки недолговечны, как нет жизнеспособности у хорошей мысли в плохом изложении. Причина, конечно, в содержании загадок, т.е. в самом человеке. Умелая связь слов, отбор образов, меткость выражений и, в последнюю очередь, построение загадок закрепили их в устной традиции.

В данной работе исследована структура только одной группы загадок (человек и его имя). Естественно, что для более широкого и обстоятельного обобщения необходимо продолжение анализа структуры загадок.

Ученые записки Тартуского государственного университета.
Выпуск 528. КАНРОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭСТОНСКОГО ФОЛЬКЛОРА. Труды по эстонской филологии VII. На эстонском языке. Резюме на русском языке. Тартуский государственный университет, ЭССР, г. Тарту, ул. Кухикооли, 18, Vastutav toimetaja U. Kolk. Korrektorid V. Lang, H. Taikalova. Paljundamisele antud 12.05.1980. Kirjutuspaber 30x45 1/4. Trükipoognaid 7,75. Arvestuspoognaid 6,99. Trükiarv 300. NB 05311. TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Pääsoni t. 14. Tell. nr. 496. Hind 1 rbl.